

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE CULTURE - МИР КУЛЬТУРЫ

Bahar/ Spring/ Весна 2021 • Yıl / Year / Год 13 • Sayı / Number / Число 42

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Sosyal Bilimler

QUARTERLY INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

Social Sciences

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ

общественные науки

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

**Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate
Editor Ответственный секретарь**

Saliha Sinem İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Hayrettin İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Prof. Dr.Celal DEMİR– Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ▪ Dr. Yaşar KALAFAT

Prof. Dr. Taciser ONUK ▪ Prof. Dr. İsmail PARLATIR ▪ Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN ▪ Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: kulturevreni@gmail.com

www.kulturevreni.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

60 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Стоимость подписки Abone Bedeli /

Subscription Price

240 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date

Nisan 2021

Baskı / Pres / Типография

Bizim Dijital

Kapak Resmi:

Çift Fitilli Opalin Gaz Lambası (19. yy)

Temsilcilikler / Representative / Представители

■
AZERBAJCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

■
NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

■
KAZAKİSTAN

Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA

e-mail: zharkyn1123@mail.ru Tel: 0077057129963

■
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

■
TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

■
KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0038129231108

■
RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

■
ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@mail.ru Tel: 00998712241310

■
ÖZBEKİSTAN

Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV

e-mail: juliboy2@gmail.com Tel: 00998933420044

■
GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Kültür Evreni dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,

Web sayfası aracılığıyla yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Danışma Kurulu

Advisory Board

Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. İsmail HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. Vasif MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCILASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali DUymAZ (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Berykbay SAGYNDYKULY (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Celal DEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celil Garipoğlu NAGIYEV (Bakü Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Elçin İSGENDERZADE (Bakü Teknik Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Türk Dil Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Haluk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail PARLATIR (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV (Semerkant Devlet Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Meherrem KASIMLI (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Meral OZAN (Bolu İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin ERGUN (Başkent Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa SEVER (Bilkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muxtar Kazımoğlu İMANOV (AMEA Folklor Enstitüsü/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (Piriştina Üniversitesi.Em./KOSOVA)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Seadet ABDULAYEVA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştina Üniversitesi. Em. /KOSOVA)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)

- Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA (Universty Kazmpu/KAZAKHSTAN)
Prof. Dr. Zufar SEYITJANOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Bakıytgul KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Habibe MAMEDOVA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Hasan ADIGOZELZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Minara ALİYEVA (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nurlan SAGYNDYKOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Pakizat AUESBAEVA (Muhtar Auevov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Ranetta GAFEROVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yalçın ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Züleyxa ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Zülfikâr BAYRAKTAR (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Doğan KAYA (Cumhuriyet Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Hanzade GÖZELOVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mehmet YARDIMCI (Dokuzeylül Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Halk Bilimci. Em./TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

- Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSES (Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)

- Not** : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

• *Kültür Evreni Dergisi'ne T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.*

• *Ministry of Turkish Republic Culture and Tourism is a subscriber to Cultural Universe Magazine*

• *Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Kültür Evreni» («Вселенная Культуры»)*

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor/ От Редактора (Prof. Dr.) Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Köken Bilgisi (Etimolojik) Sözlüğünü Hazırlamanın Güçlükleri The Difficulties Of Preparing A Comparative Etymology (Ethymological) Dictionary Of Turkish Dialects <i>Трудности Подготовки Сравнительного Этимологического Словаря Турецких Дialectов</i> Prof. Dr. Tuncer Gülensoy	9
Kıymetini Bilemediğimiz Erzurumlu Dil Bilgini: Dokuz Yıllık Oda Arkadaşım Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz, The Philologist Of Erzurum, Whom We Could Not Appreciate: My Roommate Of Nine Years <i>Недооценённые Вовремя: Девятилетний Сосед По Комнате Языковед Из Эрзурума Проф.Др. Эфрасияп Гемалмаз</i> Prof. Dr. Saim Sakaoğlu.....	16
Nizami Gəncəvi Yaradıcılığı Dini-Fəlsəfi-İrfani Kontekstdə Низами Ганджави В Религиозно-Философско-Ирфанском Контексте <i>Nizami Ganjavi In The Religious -Philosophical-Irfany Context</i> Prof. Dr. Vüqar Əhməd	32
Yazı Hayatımın 60. Yılında Kalemimden Bazı İzdüşümler Some Impressions On The 60 th Year Of My Writing Life <i>Ряд Мыслей Из-Под Пера В 60-Й Год Моей Творческой Деятельности</i> Использования Nail Tan.....	49
Anadolu Türk Halk İnançlarında Hindistan İnanç İzleri Indian Traces In Anatolian Turkish Folk Beliefs <i>Следы Индийских Верований В Народных Поверьях Анатолийских Тюрков</i> Dr. Yaşar Kalafat	61
Koronayı Atlatan Âşıkların Dilinden: Korona From The Speech Of The Ashiqs Who Got Over The Coronavirus (Corona) <i>Корона Со Слов Ашыков, Переживших Корону</i> Dr. Doğan Kaya.....	68

Çıtak Türklerinin Menşei Araştırmaları

Research On The Origin Of Çıtak Turks

Исследования Происхождения Тюркк Читак

Hayrettin İvgin 81

Türk Tarih Romanlarında Şah İsmail Karakteri

Shah İsmail Character In Turkish History Novels

Образ Шаха Исмаила В Турецком Историческом Романи

Yasemin Meydan.....90

Hâver-Zemin Eserinin Yeni Bir El Yazma Nüshası

A New Manuscript Copy Of Hâver-Zemin's Work

Новая Рукопись Произведения Хавер-Земин

Dunya Aldamırjee.....107

Âşıkların Dilinde At Destanı ve “At Üstü Havası”

Horse Epic And “The Horseback Music” In The Language Of Ashiqs

Эпос О Конне И "Дух Наездника" Со Слов Ашыков

Erkan Çelik.....118

Röportaj/ Interview/ Интервью:

Nail Tan ile Nekroloji ve Biyografi Üzerine Söyleşi

Interview With Nail Tan On Necrology And Biography

Интервью С Наилем Таном О Некрологии И Биографии

Söyleşiyi Yapan: Dr.Abdullah Demirci.....133

Kültür Evreni Dergisi Yayın İlkeleri.....139

Universe Culture Journal Publication Principles.....142

Журнал “Мир Культуры”Требования по изданию.....145

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Kültür Evreni dergisinin bu 42. sayısıyla 13. yılımızın 2. dergisi ile sizlerin ve bilim dünyasının önündeyiz.

Dergimizin bu sayısında 10 adet değerli ve önemli makale bulunuyor. Ayrıca; Dr. Abdullah Demirci'nin Nail Tan ile yaptığı nekroloji ve biyografi üzerine röportajı yer alıyor.

Makalelerin yazarları yayın sırasına göre şunlardır: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Prof. Dr. Vüqar Ahmed, Nail Tan, Dr. Yaşar Kalafat, Dr. Doğan Kaya, Hayrettin İvgin, Yasemin Meydan, Dünya Aldamirjee, Erkan Çelik.

Düzenli olarak yayımlanan Kültür Evreni dergisine makale göndermek isteyenler, "Yayın İlkeleri"ne uygun olarak hazırlayacakları yazılarını (kulturevreni@gmail.com) e-postasına gönderebilirler.

"Yayın İlkeleri"ni derginin her sayısının son sayfalarında Türkçe, İngilizce, Rusça dillerinde yazılı olarak bulabilirler. Ayrıca dergimizin (www.kulturevreni.com) internet sayfasından da öğrenebilirler.

Kültür Evreni dergisinin 42. Sayısının bilim dünyasına hayırlı-uğurlu olmasını dileriz. Çalışmalarınızda kolaylıklar temennisiyle sizlere selam ve saygılar iletiriz.

(Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

FROM THE EDITORS

Dear Readers,

We are in front of you and the science world with this 42nd issue of second Universe of Culture magazine of our 13th year.

In this issue of our journal, there are 10 valuable and important articles. It also includes the Dr. Abdullah Demirci's interview with Nail Tan on necrology and biography.

The authors of the articles are in the order of publication: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Prof. Dr. Vüqar Ahmed, Nail Tan, Dr. Yaşar Kalafat, Dr. Doğan Kaya, Hayrettin İvgin, Yasemin Meydan, Dünya Aldamirjee, Erkan Çelik.

Those who wish to send articles to the regularly published Universe of Culture magazine can send their articles to (kulturevreni@gmail.com), which they may prepare in accordance with the "Publication Principles".

You can find the "Publication Principles" in Turkish, English and Russian languages on the last pages of each issue of the journal. You can also get more information from the website of our magazine (www.kulturevreni.com).

We wish the 42nd issue of Universe of Culture magazine to be beneficial and auspicious to the scientific world. We send our greetings and respect, wishing you convenience in your work.

Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

ОТ РЕДАКТОРА

Уважаемые читатели!

С вами 42-ой номер журнала «Вселенная Культуры». Этот номер журнала, который уже 12 лет служит общественным и гуманитарным дисциплинам, является вторым его выпуском за 2021 год.

Представленный вам номер содержит 10 научных статей и 1 интервью Др. Абдуллы Демирчи с Наилем Таном о некрологии и биографии.

Авторами статей являются Проф. Др. Тунджер Гюленсой, Проф. Др. Саим Сакаоглу, Проф. Др. Вюгар Ахмед, Наил Тан, Др. Яшар Калафат, Др. Доган Кая, Хайреттин Ивгин, Ясемин Мейдан, Дунйа Алдамиржи, Эркан Челик.

Авторам, желающим опубликовать статью в нашем журнале, следует оформить своё научное исследование в соответствии с требованиями к оформлению статей и отправить по адресу kulturevreni@gmail.com

Требования к оформлению статей изложены на турецком, английском и русском языках в конце выпуска. С требованиями к оформлению статей можно также ознакомиться на веб-сайте журнала www.kulturevreni.com

Желаем вам успехов в научной деятельности и надеемся, что 42-ой номер журнала внесёт свою лепту в научный мир.

Члены редколлегии:

(Проф.Др.) Хайреттин ИВГИН
Editör

Проф.Др. Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
Editör

TÜRK LEHÇELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI KÖKEN BİLGİSİ (ETİMOLOJİK) SÖZLÜĞÜNÜ HAZIRLAMANIN GÜÇLÜKLERİ

THE DIFFICULTIES OF PREPARING A COMPARATIVE ETY- MOLOGY (ETHYMOLOGICAL) DICTIONARY OF TURKISH DIALECTS

ТРУДНОСТИ ПОДГОТОВКИ СРАВНИТЕЛЬНОГО ЭТИМОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ТУРЕЦКИХ ДИАЛЕКТОВ

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

ÖZ

Türkçe lehçeleriyle birlikte dünya üzerinde en çok kişi tarafından konuşulan altıncı dildir. İlk beş dil; Çince, Hintçe, İngilizce, Arapça, Rusça (Slavca)'dır.

Türkçe'nin lehçeleri şunlardır: Türkiye'de konuşulan, Azerbaycan'da konuşulan, Kazak, Kırgız, Başkurt, Tatar (Kazan), Özbek, Türkmen ve Uygur Türkçeleridir. Bunlar büyük lehçelerdir. Bu lehçelerden başka Kırım Tatar, Mişer Tatar, Sibir Tatar, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Malkar, Tıva, Hakas, Altay, Çuvaş, Yakut, Saha gibi hâlen konuşulan lehçeler de bulunmaktadır.

Doğal olarak binlerce konuşulan ağız farklılıklarını saymaya gerek bulunmamaktadır.

Çok çeşitli coğrafyalarda, binlerce kilometre uzaklıklarda birbirinden farklı ses ve değişik biçimlerdeki konuşulan Türkçe'nin tespiti ve etimolojik çalışmalarını yapmak oldukça güçtür.

Buna rağmen dokuz Türk lehçesinin karşılaştırılmış sözlüğü, 1991 yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un editörlüğünde yapılmıştır. Bu sözlükte 7000 kadar kelime verilmiştir.

Bu 9 lehçenin dışında kalan lehçelerle birlikte Türkçenin köken bilgisinin sözlüğünü hazırlamak daha da güçtür.

Bu makalede; bu güçlüklerin neler olduğu küçük örnekler verilerek ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Lehçeleri, karşılaştırmalı sözlük, etimolojik (köken bilgisi) sözlük, Türk Dil Kurumu.

---

* Em. Öğretim Üyesi Dünya Söz Akademisi Bilim Kurulu Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(t.gulensoy@gmail.com)

ABSTRACT

Along with its dialects, Turkish is the sixth most spoken language in the world. The first five languages are: Chinese, Hindi, English, Arabic, Russian (Slavic).

The dialects of Turkish are: spoken in Turkey, spoken in Azerbaijan, Kazakh, Kyrgyz, Bashkir, Tatar (Kazan), Uzbek, Turkmen and Uyghur Turkish. These are major dialects. Apart from these dialects, there are still spoken dialects such as Crimean Tatar, Mishar Tatar, Siberian Tatar, Karakalpak, Nogai, Karachay-Malkar, Tuva, Khakas, Altai, Chuvash, Yakut and Sakha.

Naturally, there is no need to consider thousands of spoken dialects.

It is very difficult to identify and etymological studies of Turkish spoken in various geographies, thousands of kilometers distances with different phonics and different forms.

Despite this, a comparative dictionary of nine Turkish dialects was created in 1991 and edited by Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun. About 7000 words are given in this dictionary.

It is even more difficult to prepare a dictionary of Turkish origin information with the dialects other than these 9 dialects.

This article sets out what these difficulties are, with short examples.

Key Words: Turkish Dialects, comparative dictionary, etymological (etymology's) dictionary, Turkish Language Society.

Türkçe, lehçeleriyle birlikte, yer yüzünde, *Çince, Hintçe, İngilizce, Arapça, Slavca (Rusça)*'dan sonra en çok kişi tarafından konuşulan bir dildir.

Türk, Azeri, Kazak, Kırgız, Başkurt, (Kazan) Tatar, Özbek, Türkmen, Uygur Türkçeleri, bu dilin yaşayan en büyük lehçeleridir.

Bu büyük lehçelerden başka, **Kırım Tatar, Mişer Tatar, Sibir Tatar, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Malkar, Tıva, Hakas, Altay lehçeleri** ile birbirlerinden çok farklı **Çuvaş ve Yakut** lehçeleri de Türkçenin yaşayan ve konuşulan lehçeleridir.

Çeşitli coğrafyalarda konuşulan ve birbirlerinden farklı fonetik (ses) ile morfolojik (biçim) değişimlerine uğramış olan bu lehçelerle ilgili iki dilli sözlüklerimiz bulunmaktadır.

Yukarıda adlarını sıraladığım dokuz Türk lehçesinin **“Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü”** adlı eser de 1991 yılında, Prof. Dr. **Ahmet Bican Ercila-**

sun'un editörlüğünde, Kültür Bakanlığı yayınları arasında yayımlanmıştır (XIV+1183 sayfa)**.

Türkiye'de yapılan bu ilk yayında, **“Telâffuz İçin Açıklamalar”** başlığı altında, **“Türk lehçelerindeki farklı sesleri belirtmek ve kelimelerin doğru söylenişini sağlamak için aşağıdaki harf ve işaretler kullanılmıştır.”** (s. xiv) denilerek, lehçelerdeki farklılıklara temas edilmiştir: **ae; n, (ng); h, (h); z, ; s; k; g; ğ; v (w)** işaretleri gibi...

*****

Biz bu çalışmamızda, **“Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü”** adlı eserde verilen 7000 kadar kelimedenden yalnız Türkçe olanlarından örnekler seçerek, **“Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Köken Bilgisi (Etimolojik) Sözlüğünü Hazırlamanın Güçlükleri”** üzerinde duracağız.

Öncelikle, bu hacimli sözlüğün hazırlanmasında emekleri geçen Türk dünyasının tanınmış Türkologlarını kutluyorum. Böyle bir sözlük elimizde olmasaydı, bu yazı da ortaya çıkamazdı.

*****

Elimizdeki karşılaştırmalı sözlükte görülen bir eksiklik **atfların** bulunmamasıdır. Aşağıda örnekleri sıralanan kelimelerin atflarının karşılarındakiler gibi verilmesi uygun olurdu:

akrep → çayan

akciğer → öfke

alev → yalkın

amaç → gâye (258) → maksat (556)

ana → anne

anı → hâtıra (320)

arka → köt (Kırgız)

arzu → dilek (172)

beddua → kargış

bekçi → gözetçi → küzetçi → küzötçü → keşikçi → garavulçu → karavulsı → korovul → sokçi

benzemek → okşamak → oh,şae- → oh,şi- → ukşa- → mengze-caba (92) → üstelik

cendere (96) → baskı

cennet (98) → uçmah → ojmah, (Başkurt) → jumak (Kazak) → ocmah, (Tatar)

cesur (98) → yürekli → bahadır → batır

cılız (100) → arık

cıvık (100) → sıvı

cibin, çibin, çimin, çımın, sibir, çimil (=karasinek, sivrisinek) **YOK**; cibinlik **VAR**

ciğer → bağır

çiftçi (152) → ekinci → iginsi

** Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, (Komisyon Başkanı ve Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Kültür Bakanlığı Yayını, 2 Cilt, Ankara 1991, XIV+1183, IX+502 s.

çiklet (132) → sakız
çiş (134) → sidik
çok (136) → köp
dahili (142) → içki → işki m → içteği
dâmat (146) → kürekern → küyev → giyev → küyö
danışman → kengeşçi.....
vb.lar.

*****

**Kelime başında ô (=oo; uzun o); öö (=uzun ö);kelime ortasında –öö- ol-
ması:**

Türkmen: oot ‘ateş’	ööri ‘otlak’
oocak	ööç ‘öç, intikam’
ooymak	ööt ‘öd’
	öörme ‘örgü’
	göök
	böölek ‘bölük’

c- > v-, j- olması:

cömert > yomart (Başkurt), jomart (Kazak), yumart (Tatar)

Kelime başına v+ eklenmesi:

eğe ‘törpü’ > yeye (Azerbaycan)

eyer > yeher (Azerbaycan)

Kelime başından h- düşmesi (h-=0):

hesapla- > eseptev (Kazak), eseptöö (Kırgız)

hiç > eş (Kazak), eç (Kırgız)

Kelime başında ğ+ türemesi:

ilim (< Ar. ‘ilm’) > ğilim (Başkurt), ğilm (Kazak), ğyilm (Tatar)

Kelime oirtasında +g+ türemesi:

elek > elgek (Kırgız); eğlek (Uygur)

Önseste f- > p- ; f- > b- olması:

fetvâ > petüve (Kırgız); pitivâ (Türkmen); petva (Uygur),

fevkalâde > peykuladde (Uygur)

ferman > perman (Uygur), permân (Türkmen)

findık > pindik (Uygur), pintık (Türkmen)

fakir > pakır (Kazak); bakır (Kırgız)

İçseste –f- > -p- olması:

âfet > âpat (Türkmen), apet (Uygur), opat (Kazak), apaat (Kır
gız)

Önseste ç- > ş-, s- olması:

çağır- > şakıruv (Kazak), sakıruv (Başkurt)

Sonseste –ş > -s olması:

boş > bos (Kazak)

Önseste s- > h- olması:

sat- > hat- (Başkurt)

savaş > huğış “

sayı > han “

saz > haz “

İnstrumental +n:

KIŞ+ın (TT., Azerb., Kırgız, Tatar)

KIŞ+ta (Başkurt, Kırgız)

KIŞ+de (Özbek)

GIŞ+da (Azerbaycan)

GIS+ în / +ına (Türkmen)

*****

Türkiye Türkçesindeki bazı kelimelerin karşılıkları öteki lehçelerde farklıdır:

büyükbaba(dede)-baba-babay-babatay-ata-atababa-çongata-bova-buva.

esmer – karayağız-garayağız-koremağız-kara tutlu- kara buçkil-

karahüröngkö-kara torı/toru-buğdoymağız-bugday önglük.

gamze – batıg – bit sohoru-bet şungkırı-bet çukuru-betdegi çükürce-bit

çokırı- yangak çukurağı.

geçim-dolanma-tiriklik-tirşilik-casoo-kün keçiri,ş-kün köçürüş-eklenc.

ecnebi-ecnebiy-öcnibi-çet eldikçet ellik-çit il kişisi-çetellik-çetyûrth-

şeteldik-sit il kilşih.

az “cüzi” – öte az-ötö az-bik az-eng az-âzacık-kiçkine.

yüksek-yüce-yukarı/yuğarı-jogarı-yukori-yukuri.

abla-büyük bacı-oloapay-olıapa-apa-ece/eceke-aça-agiça-heçe-ope.

ağa-aka-oğa-il ağahı-il ağası-ege-ıye-ê.

ahır – ah,ur-oğil-eğil-hıyr harayı-sıyr sarayı-uy saray/uy koroo-mal

kora/at kora.

ıslak-yaş-sulh-suluu-nem-höl-ööl.

ilk önce – ing başta-eng eveli-eng başta-eng oldin-öngibilen-eng evvel.

*bekçi-gözetçi-küzetçi-küzötçü-keşikçi-garavulçu-karavılsı-kokovul- sokçi.
benzemek-mengzemek-oh,şe- - oh,şi- - uhsa.-
berber-ses alıvsı-şaş taraz-çaçtaraç-çeç aluçı-sertereoş-saç taraş.
kafa tası- baş söylegi-baş söngigi-baş söök-baş höyegi-bas söylegi.
itici-soyug-h,şağalmaz-höykimh,oz-süykimsiz-süykümsüz-söykimsiz-
turkı sovuk-yokımsız-yiğrenci-yekimsiz-körümsiz.
iğrenç-iyrenc-cirkeç-çirkeñic-çireniç-yiğrenci-jirkeç-sirkenis-
jerkenişti-ciyir kençtü.
imdat! –kömekdein!-yarz,am itiğiz!-yerdem itiğiz!-kömektesingder!-
kömek eding!-cardamğa!-yordem bering!-kutkaring! dat!-
vaydat!
vb.lar....*

*****

Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi pek çok Türkçe kelimenin iki ya da üç biçiminin kullanıldığı görülmektedir:

<u>İNCE</u>	=	<u>YUFKA</u>
ince		yufka
înce		yuka
inci ke		yûka
içke		yupka
niçke		yüpka
jingişke		cuka

YÜKSEK=YÜCE=BÜYÜK/beyik/biyik=YUKARI/yukori/yuykuri/
yuğarı/joğarı= ÖLKEN/ülken=İRİ/iri=çong=ULU / ulû/ulı/uluğ/oh.,
*****

Pek çok Türkçe kelimenin kökünde bulunan ünlü ya da ünsüzlerde görülen bazı farklılıklara rağmen anlam aynıdır:

YUT- =yuvut=-cut=jut=-yot=-ud.-

YUVA = uya= uye=uga==uva=oya.

SINAV[< sı-n-a-v] = sinak=sinak/sınav=sinov=sinoo=hmav.

İYE/EGE ‘fâişl’ = iye=ege=eye=ê.

YILDIZ =yulduz = yoldız=cıldız=juldız=jultuz=ulduz=yondo, .

SÜLÜK = sülük=sölik=zülük=hölök.

SÜPÜRGE=süpürge=sibirge=sıprığış=şıprığı=hipirtge=sübse.

SU=suv=suu=hıv=us.

SUSAMAK=suvsa=-suvse=-susiri=-suusoo= hıvha=-ussi-

SUCUK = çocuk =çujık=şujık.

**KELEBEK=kepelek=kebelek=kepinek=köpenek=köbelek=
köpölök=kübelek.**

ÇÖMÇE ‘kepçe’ = çömüç=çömiç=çümiç=şömiç=sümis.

YÜZGEÇ=yüzgüç=yözgiç=yözgös=süzgiç=jüzgiş=üzgeç=üzgüç.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, Türk lehçelerinin karşılaştırmalı köken bilgisi sözlüğünü hazırlayabilmek bir kişinin işi değildir. Her lehçenin uzmanlarından, Türkiye Türkçesini ve öteki lehçeleri de çok iyi bilen birer Türkologun bu çalışmada yer alması gerekecektir.

Bu tür sözlük çalışmasının hazırlanabileceği tek kurum da “**TÜRK DİL KURUMU**”dur. TDK, hazırlık safhası en az 50 yıllık bir geçmişe uzanan, tarihî Türkçe yazma eserlerin taranması ile hazırlanmış, birkaç milyon özel fişlerde kayıtlı “**TÜRKÇENİN TARİHSEL SÖZLÜĞÜ**” ile TDK’nun imzasını taşıyan bir “**TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN KÖKEN BİLGİSİ (ETİMOLOJİK) SÖZLÜĞÜ**”nü de ortaya koyabilmelidir.

*****

**KIYMETİNİ BİLEMEDİĞİMİZ ERZURUMLU DİL
BİLGİNİ: DOKUZ YILLIK ODA ARKADAŞIM
PROF. DR. EFRASIYAP GEMALMAZ**

**PROF. DR. EFRASIYAP GEMALMAZ,
THE PHILOLOGIST OF ERZURUM, WHOM WE COULD
NOT APPRECIATE: MY ROOMMATE OF NINE YEARS**

**НЕДООЦЕНЁННЫЕ ВОВРЕМЯ: ДЕВЯТИЛЕТНИЙ СОСЕД ПО
КОМНАТЕ ЯЗЫКОВЕД ИЗ ЭРЗУРУМА ПРОФ.ДР. ЭФРАСИЯП
ГЕМАЛМАЗ**

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

ÖZ

Bilim insanlarını yazmak sanıldığı kadar kolay değildir. Onları yazabilmek için çok yakından tanımamız gerekecektir. Biz de kendisiyle fakültemizde dokuz yıl aynı odayı paylaştığımız arkadaşımız günümüz emekli Türk Dili Profesörü Efrasiyap Gemalmaz'ı bu düşünce ve sorumluluk içinde yazmayı arzu ettik. Şuna inanıyoruz ki o, böyle bir yazının konusu olacağını bilse idi belki de bizi bu yazımızdan vaz geçirmeye çalışırdı.

O bir dil bilginidir, ağız araştırmacısıdır ve dil konusunda görüşler ileri süren bir araştırmacıdır. Memleketi olan Erzurum ağız üzerinde hazırladığı üç ciltlik çalışması bu alanın önde gelen eserlerinin başında yer alır. Hazırladığı ilk doçentlik tezinin kabul görmemesi ise onun özgün görüşlerinin yeterince anlaşılabilmesinin üzücü bir sonucudur. Kendisine verilen ödüllere pek sıcak bakmaz. Ancak bir ödül var ki onu almayı reddedemez: T.C. Cumhurbaşkanlığı tarafından yani Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından verilen ödül.

Anahtar kelimeler: Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum Ağızı, alçak gönüllülük, ödül.

ABSTRACT

Writing about scientists is not as easy as it is supposed. It would be required to get to know very well in order to write about them. So, we desired to write about Efrasiyap Gemalmaz with that thought and responsibility, with whom we

---

* Konya Selçuk Üniversitesi Em. Öğretim Üyesi. Konya/TÜRKİYE
(saimsakaoglu@hotmail.com)

shared the same room in our faculty for nine years. We believe in that if he knew that he would be the subject of such an article, maybe he would try to dissuade us from this.

He is a philologist, dialect researcher, and a researcher who expressed opinions on language. His three-volume study on dialect of his hometown Erzurum is one of the leading works in this field. Disapproval of his first associate professorship dissertation is a sad result of his original views not being understood enough. He does not lean towards the awards given to him. However, there is an award which he cannot refuse to receive it: the award issued by the President of the Republic of Turkey, namely by the state of Republic of Turkey.

Key Words: Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum Dialect, modesty, award,

*****

Atatürk Üniversitesi'nde, 1967-1988 yılları arasında 21 yıl görev yapmıştım. Bu sürenin üçte birinden çok fazlasını, dokuz yılı sevgili arkadaşım Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz ile aynı odayı paylaşarak geçirmiştik. Tatlısı daha çok olan nice hatıraları o odada birlikte yaşamış ve dağarcıklarımıza not etmiştik. Şimdi ikimiz de emekliyiz. O, 64 yaşında, 2001 yılında, ben ise 67 yaşında, 2006 yılında emekli olduk. O, aynı zamanda öğrencisi de olduğu, değişik idari görevler üstlendiği Atatürk Üniversitesi'nden, ben ise yasal zorunluluk sebebiyle ayrılıp görev aldığım Konya Selçuk Üniversitesi'nden emekli olduk. O şimdi İstanbul ve Ankara arasında mevsimleri paylaşırken ben de Konya ve Erdemli-Mersin'de aynı işi üstleniyorum.

Aşağıdaki satırlarda, Genel Ağ'da kendi adına açılan sayfada 'ÖZGEÇMİŞ' başlığı altında verilen hayatımı okuyacaksınız. Ayrıca, belki de bu tür yazılarda ilk defa görülecek olan, birbirini tamamlayan farklı hayat hikâyelerini de bulacaksınız. Bütün bunlar kişilerle ilgili hayat hikâyelerinin çok farklı şekillerde verilebileceğidir. Hatta kişi kendisiyle ilgili olan bilgilerin hangilerini öne aldığını, hangilerinden vaz geçtiğini görebiliriz. Ayrıca yiğidin yoğurt yiyişi burada da ortaya çıkmaktadır. Kısacası Efrasiyap hocamız âdeta bu alanda ihtilal yapmış, kimselerde görmediğimiz, belki de hiç göremeyeceğimiz yöntemlerle hayat hikâyesini gündeme taşımıştır.

Değerli kardeşim Prof. Gemalmaz belki de bizim bu yazımıza itiraz edecektir, çünkü o son derece mütevazı bir kişiliğe sahiptir, bu tür tanıtılardan bile hoşlanmamaktadır. Hatta, aşağıdaki cümlelerini aldığımız Prof. Alyılmaz onun bu tür özelliklerini son derece açık bir dille ortala koymuştur:

"Efrasiyap GEMALMAZ, "unvan" kullanmayı sevmeyen, mecbur kalmadıkça asla unvan kullanmayan; mecbur kaldığı takdirde de yalnızca "Dr." unvanını kullanan bir bilim adamıdır. Bilimsel ve akademik geleneğe uygun olarak onun unvanını yazmak zorunda kaldığım için kendilerinden özür dilerim."

KENDİ KALEMİNDEN: 20 KASIM 2001

08.09.1937 tarihinde Erzurum’da doğdum. **1956-1957** ders yılında Erzurum Lisesi’nden mezun oldum ve **1957-1958** ders yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Bölümü’ne girdim. **1959-1960** ders yılında ailevi sebeplerle Erzurum’da Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde yeni açılmış olan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’ne kaydımı naklettim. **04.07.1963** tarihinde bu bölümden mezun oldum. Bir süre ücretli olarak Seyfettin ÖZEGE’nin Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’ne bağışlamış olduğu kitapların kataloğunun hazırlanması işini yürüten ekipte çalıştıktan sonra **28.08.1963** tarihinde Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Aksesiyon Şefliği’ne atandım. Bu görevde iken ayrıca bir yandan aynı Üniversitenin Yayın İşleri Şefliği’ni vekaleten yürütürken diğer yandan Ziraat Fakültesi öğrencilerinin almakta oldukları Fransızca derslerini okuttum. Daha sonra, aynı Üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü için açılan asistanlık sınavını kazanarak **30.06.1964** tarihinde Türk Dili Asistanı oldum. **1966-1967** ve **1967-1968** ders yıllarında Fransa’da Strasbourg Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Türkçe Okutmanı olarak çalıştım. **01.10.1968** tarihinde askere gittim. İstanbul’da okul devresini ve kıta hizmetini Levazım Okulu’nda tamamladıktan sonra Harp Akademileri’nde Fransızca Mütercimi ve Millî Güvenlik Akademisi Planlama Kurulu Üyesi olarak vatani görevimi yerine getirdim. **03.10.1970** tarihinde tekrar Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’ne asistan olup **31.03.1973** tarihinde, hocam merhum Prof. Dr. **Selahattin OLCAY**’ın yönetmiş olduğu “**Erzurum İli Ağızları**” konulu doktora tezimi savunarak Edebiyat Doktoru unvanını aldım. **27.08.1978** tarihinde Türk Dili Öğretim Görevlisi oldum. **1978-1979** ders yılında ayda bir hafta olmak üzere Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerine Türk Dili derslerini okutmak üzere Elazığ’a gidip geldim. **04.07.1981** tarihinde Yardımcı Doçent oldum. **18.10.1982** tarihinde “**Standart Türkiye Türkçesi (STT)’nin Formanlarının Enformatif Değerleri**” konusunda hazırlamış olduğum doçentlik tezim jüri tarafından reddedildi. **1984** yılı başlarında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkan Yardımcılığı’na getirildim. **Kasım 1985** tarihinde üç aşamalı doçentlik yabancı dil sınavını başardım. **08.09.1986** tarihinden **31.03.1987** tarihine kadar Türk Dili Anabilim Dalı Başkanlığı yaptım. **07.10.1987** tarihinde yeniden Türk Dili Anabilim Dalı Başkanlığı’na getirildim. **06.11.1987** tarihinde doçentlik sınavını başarıyla Doçent unvanını aldım. **09.03.1988** tarihinde Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Anabilim Dalı Doçentlik Kadrosu’na atandım. **1989** yılında YÖK tarafından TDK Üyeliği’ne seçildim. **1992** yılında Atatürk Üniversitesi Türikiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü’ne, **26.02.1993** tarihinde de aynı Üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Anabilim Dalı Profesörlük kadrosuna atandım. **26.03.1998 - 25.09.2000** tarihleri arasında adı geçen Fakültede Dekan Yardımcısı ve Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği görevlerinde bulundum. **16.11.2001** tarihinde eşimle birlikte emekli olduk. **1963** yılından başlayarak emekli oluncaya kadar haftada en az altı saat olmak üzere saha ile doğrudan ve ya dolaylı olarak ilgili çeşitli konularda dersler okuttum. Halen bilgisayar dilleri ve tabii dillerin -özellikle Türkçenin- bilgisayar yardımıyla incelenmesi konularında kişisel

olarak çalışmaktayım. Evliyim. Eşim **İnci GEMALMAZ** (CENKÇİLER; Bursa, **24.04.1943**), **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi** Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü **1964** mezunu. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca Okutmanı iken benimle birlikte emekli oldu. İki çocuğumuz var. Kızım **Ayşe [Gün Aşlı] GEMALMAZ** (Erzurum, **04.12.1970**), **ODTÜ Mühendislik Fakültesi** Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü **1993** mezunu. Oğlum **Ahmet Selim Emre GEMALMAZ** (Erzurum, **02.07.1972**), **ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi** Fizik Bölümü **1995** mezunu.

Istanbul, **20 Kasım 2001**

(Kaynak: <http://efrasiyap.tripod.com/ozgecmis/ozgecmis.html>)

*****

Değerli kardeşim kendini böyle tanımlamış, biz de ona dokunup da değişiklik yapmak istemedik. Yeni bir yöntem geliştirerek, evladı olarak kabul ettiği, ikimizin de öğrencisi olan Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ ve başka kaynaklardan aldığımız bilgilerle hocamızın hayatını süslemeye çalışacağız. Böylece, kendisinin almadığı bilgileri ve başkalarını da ortak kaleminden sunmaya çalışacağız

*****

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ Kimdir?

1964-2001 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yapan “Atatürk Üniversitesinin Efsane Hocası” Efrasiyap GEMALMAZ, *Türkçenin Derin Yapısı* adlı eserde yer alan “Sözlü ve Yazılı **KİMLİKLERİM** (**Ben, nerede**, [kime ya da kimlere göre] **kimim?**)” başlıklı yazısında kendisini şöyle tanıtmaktadır (Gemalmaz, 2010: XVII-XIX. Değerli arkadaşım, şimdiye kadar hiçbir yerde görmediğimiz bir hayat hikâyesi hazırlayıvermiştir. Acaba, bu türü beğenip kendileri için böyle hayat hikayeleri çıkarırlar olmuş mudur? Araştırılması gereken bir konu.

...

Efrasiyap GEMALMAZ:

Erzurum'un merkez köylerinden Terkinili (Yazıpınar) öğretmen Celal GEMALMAZ'ın ve Konklu (Altıntepeli) ev hanımı Veşfika [ÇULLU] GEMALMAZ'ın oğlu;

Hacı Süleyman GEMALMAZ'ın ve İbrahim ÇULLU'nun torunu;

Fatih GEMALMAZ'ın yeğeni;

Ersan GEMALMAZ'ın ve Ayten GEMALMAZ'ın ağabeyi;

Togay GEMALMAZ'ın amcaoğlu;

Beytullah ÇENKÇİLER'in damadı;

İnci GEMALMAZ'ın eşi;

Ayşe GEMALMAZ ve Emre GEMALMAZ'ın babası;

Abdullah ÇENKÇİLER'in eniştesi;

[Prof. Dr.] Hasan EREN'in, [Prof. Dr.] Saadet ÇAĞATAY'ın, [Prof. Dr.] Şinasi TEKİN'in, [Prof. Dr.] Selahattin OLCAY'ın, [Prof. Dr.] René / Monsieur GIRAUD'nun, ... öğrencisi;

[Y. Zr. Müh.] Yıldırım ÖZLÜTÜRK'ün, [Prof. Dr.] Hüseyin AYAN'ın, [Doç. Dr.] Banu KIRZIOĞLU'nun, Jacques / Monsieur VILLENEUVE'ün arkadaşı; Cengiz ALYILMAZ'ın, Muharrem DAŞDEMİR'in, Filiz KIRBAŞOĞLU'nun, Suna DOĞAN'ın, Marie / Mademoiselle MAURER'in hocasıdır. ”

*****

PROF. ALYILMAZ'IN KALEMİNDEN HOCASI PROF. DR. EFRASIYAP GEMALMAZ'IN ALIŞILAN TARZDA KALEME ALINMIŞ ÖZ GEÇMİŞİ

“ Hocam Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, uzun yıllar hocalık yaptığı Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 2001 yılında emekliye ayrılırken, kurucusu olduğu ve uzun süre müdürlüğünü yaptığı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanan *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*'nin 17. Sayısı'nı “Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ Özel Sayısı” olarak çıkarmış; orada hocamın öz geçmişi ve eserleriyle ilgili bilgilere yer vermiştim. Söz konusu bilgilerden de hareketle ana hatlarıyla Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ'ın öz geçmişi şöyle dikkatlere sunmak mümkündür:

Efrasiyap GEMALMAZ, 08.9.1937 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelir. Öğretmen olan babası Celal Bey, adını “Ebcet Hesabı”yla, harflerinin değerleri toplamı doğum yılını[nın son üç rakamını [1]356] verdiği için “Afrasiyap” / “Efrasiyap” koyar. ”

Bilindiği üzere efsanevi Türk hükümdarı Alp Er Tunga, yıllarca İranlılarla savaşmış; İranlılar ona “Afrasyab” adını / lakabını koymuşlardır. Merhum Celal Bey, oğlunun adını her ne kadar Efrasiyap koymuş olsa da ona daha ziyade (göbek adı olarak koyduğu) “Ali” diye seslenir. “

“ GEMALMAZ, İlkokulu (Kurtuluş İlkokulu), ortaokulu (Erzurum Lisesi Ortaokulu) ve liseyi (Erzurum Lisesi) Erzurum'da okur. 1956 yılında Erzurum Lisesinden mezun olur.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin –o zamanki adıyla-Türkoloji Bölümüne mülakatla girer. Bu bölümde üç yıl okuyup, Prof. Dr. Vecihe HATİPOĞLU, Prof. Dr. Hasan EREN, Prof. Dr. Saadet ÇAĞATAY, Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Prof. Dr. Gündüz AKINCI, Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU... gibi kıymetli hocalardan dersler alır.

GEMALMAZ, Ankara'da, 1958-1959 yıllarında hareketlenen siyasi olaylar üzerine, (babasının isteğiyle) Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne nakil yaptırır. Atatürk Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yeni açılmış olduğundan, öğrenimine birinci sınıftan başlamak zorunda kalır. Burada Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU, Prof. Dr. Şinasi TEKİN, Prof. Dr. Niyazi AKI, Prof. Dr. Ali Nihat TARLAN, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. İsmail TUNALI, Prof. Dr. Halûk İPEKTEN, Prof. Dr. Orhan OKAY vd. seçkin hocalardan dersler alır; 04.7.1963 yılında birincilikle mezun olur. ”

[O yıllarda Akı doçent, İpekten ve Okay ise doktordur.]

...“ GEMALMAZ, 22 Eylül 1966 tarihinde, (24 Nisan 1943 Bursa doğumlu; Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu) İnci CENKÇİLER ile evlenir.

GEMALMAZ, 1966 yılında, eşiyile birlikte Fransa’ya gider; 1966-1968 yılları arasında Strasbourg Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türkçe okutmanlığı yapar.

Strasbourg’ta ünlü Fransız Türkolog Prof. Dr. René GİRAUD ile tanışır; dost olur ve onunla birlikte “Türkçenin Yabancılara Öğretimi” üzerine projeler hazırlar. Prof. Dr. René GİRAUD sayesinde Alsace Araştırmaları Enstitüsü Müdürü diyalektolog (ağız bilimci) Prof. Dr. Ernest BEYER ile de tanışıp dost olur. Prof. Dr. Ernest BEYER’in kendisine önerdiği metotla (yanında götürdüğü) Erzurum ili ağızları ile ilgili malzemeyi değerlendirme imkânı bulur.

GEMALMAZ, 1968 yılında vatani görevini yapmak üzere yurda döner; 01.10.1968 tarihinde askere alınır. 1968-1970 yılları arasında, Levazım Okulunda ve Harp Akademilerinde önce Fransızca mütercimi, daha sonra da Millî Güvenlik Akademisi Planlama Kurulu üyesi olarak görev yapar.

GEMALMAZ, vatani hizmetinin ardından 03.10.1970 tarihinde tekrar Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki görevine döner.

Efrasiyap GEMALMAZ, malzemesini Prof. Dr. Selahattin OLCAY’ın yönetiminde derlediği, metodunu Fransa’da Prof. Dr. René GIRAUD ve Prof. Dr. Ernest BEYER’le oluşturduğu *Erzurum İli Ağızları* adlı doktora tezini, yine Prof. Dr. Selahattin OLCAY’ın yönetiminde tamamlayarak 31.03.1973 tarihinde, Prof. Dr. Selahattin OLCAY, Prof. Dr. Doğan AKSAN ve Doç. Dr. Halûk İPEKTEN’den kurulu jüri huzurunda savunup, “Edebiyat Doktoru” unvanını alır. ”

...
“Doktora sonrasında çalışmalarını daha ziyade Standart Türkiye Türkçesi üzerinde yoğunlaştıran GEMALMAZ, 04.7.1981 tarihinde “Yardımcı Doçent” olur.

18.10.1982 tarihinde “*Standart Türkiye Türkçesi (STT)’nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Hâlinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*” adlı “doçentlik tezi”, Prof. Dr. Hasan EREN, Prof. Dr. Muharrem ERGİN, Prof. Dr. Talat TEKİN, Prof. Dr. Doğan AKSAN ve Prof. Dr. Vecihe HATİPOĞLU’ndan kurulu jüri tarafından reddedilir.

GEMALMAZ, arkadaşlarının ve dostlarının teşvikiyle yıllar sonra doçentlik için tekrar başvurur; 06.11.1987 tarihinde, “Doçent” unvanını alır; 09.03.1988 tarihinde Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ana Bilim Dalında “Doçentlik Kadrosu”na atanır.”

“Erzurum ve çevresinde adlar genelde sevgi ve sempati bildirmek için kısaltılmakta; “Efrasiyap” adı da “Efo” ve “Efoç” şeklinde kullanılmaktadır. Efrasiyap GEMALMAZ Bey de arkadaşlarının ve yakınlarının kendisine böyle seslenmesinden dolayı yaptığı resimlerinde adını “Efo” olarak yazmıştır.”

“Efrasiyap GEMALMAZ, üniversitede okuduğu yıllarda zaman zaman resim yapar; şiir yazar ve yakın arkadaşlarıyla birlikte kurdukları tiyatro ekibiyle oyunlar sergiler.”

“GEMALMAZ, 1978-1979 ders yılında Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerine Eski Türkçe, Türk Dil Bilgisi ve Dil Bilimi dersleri verir.”

GEMALMAZ – SAKAOĞLU İKİLİSİ

Benim de öğrencim olan, günümüzde Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde görev yapan Prof. Dr. Semra ALYILMAZ, hazırladığı bir yazısında, sevenlerinin, hocası hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: “Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ Hakkında Söylenenler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, Erzurum 2001, 9-21. Yazı iki bölümden oluşuyor:

1. Aile Çevresi ve Yakınlarının Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ Hakkında Söyledikleri. Burada sırasıyla; eşi, kızı, oğlu, kardeşi ve amcasının oğlunun görüşlerine yer verilmiştir.

2. Hocalarının, arkadaşlarının ve öğrencilerinin Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Hakkında Söyledikleri. Burada hocası olarak Prof. Dr. Orhan OKAY; arkadaşları olarak profesörler Sebahattin Güllülü –en eski arkadaşı-, Hüseyin Ayan, Saim SAKAOĞLU, Ahmet Bican ERCİLASUN ve pek çok öğrencisinin görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca ülkemizin dışından da Prof. Dr. Meşedihanım NİMET ile Prof. Dr. Valeh HACILAR da bu arada yer almaktadır,

Oda arkadaşlığının ötesinde dostluğumuz, Türk Dil Kurumu’ndaki üyeliklerimiz, vb. pek çok yaşanmışlıklar gündeme getirilmeliydi. Biz bunlardan birkaçını örnek olarak alıyoruz.

“Efrasiyap Bey’i Fransa’dan Atatürk Üniversitesi’ne döndüğü yıl tanıdım. Ailece dost olup birbirimize gidip gelmeye başladık. Kader beni dokuz yıl onunla aynı odayı paylaşmakla mükafatlandırdı. Hakikaten bu benim için bir mutluluktu. Efrasiyap Bey’in benim üzerimde yer etmiş en çarpıcı yanı bir gün elindeki elektronik dergisiyle odaya girip “Bu benim makalem” demesi olmuştu. Efrasiyap Bey dil doktoru olmakla beraber, elektronik bilgisi olan biriydi. Yakın zamana kadar bütün Türkiye’de üniversite hocaları kendilerine verilen boş listelere öğrenci adlarını yazarak doldururlar ve idareye teslim ederlerdi. Efrasiyap Bey öyle değildi. Efrasiyap Bey Atatürk Üniversitesi’nden önce bilgisayara geçen belki Atatürk Üniversitesi’nin ilk hocasıdır. O henüz, yakın çevremizde bilgisayarın adını bile anan yokken, kendi evindeki bilgisayarıyla öğrenci notlarını yazar; bilgisayar çıkışlı listeler hazırlardı. Efrasiyap Bey, iki eli kanda olsa kendisinden istenen bir yardımı geri çevirmezdi. Mesela doçentlik tezimi hazırlayıp daktilo etmiştim ve bir dilci gözüyle bir de kendisinin okumasını istemiştim. Efrasiyap Bey, büyük bir sabırla baştan sona okudu. Benim gözümünden kaçan birtakım teknik hataları liste halinde bana vermişti. Nitekim ben de şu an arkadaşların bakmamı istedikleri yazıları, Efrasiyap Bey’i hatırlayarak geri çevirmemeye özen gösteriyorum. Efrasiyap Gemalmaz, iyi bir ilim adamı olmakla beraber ilmi de pek ciddiye almaz. Yaptığı zaman en iyisini yapardı, ancak olmasa da olur gözüyle bakardı. Mesela doçentlik

tezinin dönüşü onu doçentlikten vazgeçirme noktasına getirmişti. Oysa ki, sadece ek kök meseleleri ile uğraşan adamların profesör olduğu bir dünyada Efrasiyap Bey'in yeni düşünce ve buluşları onu çoktan profesör yapmalıydı. Onun ek bilgisi ile ilgili bir kitapçığı vardı ki, bana göre o bile alanında başlı başına bir yeniliktir. Efrasiyap Bey hiç belli etmez; ama duygusal bir insandır. Daha doğrusu duygusallığını gizlemeye çalışan bir kişidir. Esprili ve hayatı gırgıra alan yanı olmasaydı, duygusallığı daha çok ön plana çıkardı. Belki de bu duygusallığı gizlemek için böyle bir tavır sergiliyor.”

HATIRALAR, HATIRALAR...

Onunla olan bağımız ilerleyen zaman içinde farklı ortamlarda da gelişip gitti. O, 1989 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun bağlı kuruluşlarından olan Türk Dil Kurumu'nun bilim kuruluna üye seçilir. O, altı yıl sonra ikinci defa bilim kurulu üyeliğine yeniden seçilir. Ben ise 1983'ten 2001'e kadar üç dönem bilim kurulu üyesi idim. Ortak dönemimizde o Erzurum'da idi, ben ise Konya'da... O toplantılar görüşüp hasret gidermemiz için güzel sebepleri oluşturuyordu.

O, bilimsel toplantılara pek fazla katılmazdı, ancak ikimizin de katıldığı toplantıların sayısı oldukça fazla idi.

Kendi kalemikle bize gönderilen şu birkaç küçük hatıramızı aşağıya alıyorum:

Birçoğu arasından şu birkaç olayı hatırladım. (1) Kırlardan çeşitli bitkiler toplar kuruturdun. Yaz tatiline çıktığında onları alt üst ederek kurutma işini bazen bana bırakırdın. Bu işi yapmayı senden öğrenmiştim. (2) Bir gün elektrik ocağında kestane benzeri yumrular kızartıyordun. Bir gün bu yumrulardan birinin kabuğunu soyup bana verdin ve elime bir bardak da su verdin. “Ye ve üstüne su iç; bakalım beğenecek misin?” Yedim ve suyu içtim. Acıca bir tadı vardı. Sordum: “Saim’ciğim bu neydi?” dedim. Güllüp “Palamut. [Aslında ‘pelit’ demiş olmalıyım.]” demiştin. Hatırlar mısın? Gülmüş ve “Saim’ciğim” demiştim, bundan sonra benden her türlü ‘...’lığı beklersin.” ... Karşılıklı nasıl gülüşmüştük... (3) Kış gelmişti. Askerde ‘parka’ giymiş, kışlık giyim olarak çok beğenmiştim. O zamanda bir ‘asker’ler, bir de ‘solcu’lar parka giyerlerdi. Sümerbank’ta siviller için parka satıldığını öğrenince bir tane de ben alıp fakülteye odamıza gelmiştim. Önce bir şaşırtıp “Ne o?!” demiştin. Güllüp “Bu gün çok titriyorum; galiba kendime geleceğim.” demiştim. Nasıl gülüşmüştük ama...”

SINAV ODASINA BASKIN...

Ben asistan olunca sınavlarda da görev almaya başladım. Yazılı olanlar neyse de sözlülerde de bir sandalyeye oturup öğrencileri karşıma alıyordum. O dönemde bölümümüzde okuyan öğrenciler ikinci sınıftan üçüncü sınıfa geçebilmek için, onların deyişiyle, alttan ders bırakmayacaklar, yani bütün dersleri temizleyecekler! İşte ben de böyle bir sınavda görevliyim.

Hoca olarak Dr. Muhan BALİ ile Asis. Bilge PALANDÖKEN (SEYİDOĞLU) ve bir de ben varım. Umay GÜNAY ile Fikret TÜRKMEN henüz yok-

lar... İçeriye iki öğrenci alınıyor. Biri cevaplandırırken öbürü hazırlanıyor. Çıkanın yerine bir yenisi geliyor. Artık numarası sırasına göre mi, cesaret sırasına göre mi, hatırlamıyorum.

Derken çat kapı içeriyle birisi giriyor. İçeriye girilecek sıra değil... Gelen gözlüklü delikanlı âdeta "Ben geldim..." dercesine sesleniyor ve arkasından BALİ ve PALANDÖKEN ile kucaklaşıyor. Tabii bize bir şey yok! İkimiz de birbirimizi tanımıyoruz. Palandöken tanıştıyor. Meğer gelen Efrasiyap GEMALMAZ imiş ve Fransa'dan dönüyormuş. Arkadaşlarını odalarında bulamayıp sınavda olduklarını öğrenince doğru bölüm dershanelerine... Böylece biz de, geleceğin odadaşları tanışmış oluyoruz. Eğer yıl 1968 ise tam tamına elli iki yıl, yani yarım yüzyılı aşmış.

Hey gidi yıllar hey demenin tam zamanı değil mi...

ODADAŞLIK...

Eylül 1967'nin sonlarında, galiba 28 Eylül'de, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, o dönemdeki adıyla asistan olarak göreve başladığım zaman İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden ve Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'ndan dönem arkadaşım olan asistan Harun TOLASA'nın odasına geçici olarak konulan bir masada göreve başlamıştım. Bir süre sonra aynı dönemin çiçeği burnunda asistanlarından dördümüzü, Fakülte'nin giriş kapısının hemen solundaki büyük odada bir araya getirdiler: Ahmet Bican ERCİLASUN (Türk Dili), Turgut KARACAN (Eski Türk Edebiyatı), Ömer OKUMUŞ (Fars Dili) ve ben... Zamanla OKUMUŞ ayrıldı ve yerine bir dönem sonrasının asistanlarından Enver KONUKÇU (Tarih) geldi. Ve zamanla başka odalarda da oturdum. Mesela, alt katın bekâr hocalar için yarısı yatakhane olarak kullanılan alanının hoca odaları olarak düzenlenmesinden sonra orada bir odaya nakledildim. Bu oda değişikliklerinin sebepleri arasında askere alınmam, yurt dışına çıkmam gibi sebepler vardır. Oradan da *merdiven altına* ki aşağıda açıklayacağım. Derken üst kata terfi ettim. Vaktiyle TOLASA ile kaldığım oda bana tahsis edildi. Son olarak da yine üst katın sağ kolunda baştan beşinci odaya geçtim ki yanımdaki odadan İlahiyat Fakültesi'ne geçilen bir yol açılmıştı. Ve oradan Konya'ya geçiş...

Bu odalar arasında koşuşturmaların arasında bir de GEMALMAZ kardeşimle dokuz yıl kalacağım bir odam daha vardı, yukarıda *merdiven altı* diye tanımlamıştım. Ana girişten sekiz on metre kadar giderseniz karşınıza, aşağıya doğru uzanan, belki 15-20 basamaklı ve genişçe bir merdiven çıkacaktır. O, sizi binanın en sonuna, bütünüyle camla kaplı bir duvarla bahçe ve tarla karışımı bir alanı seyretmeye götürecektir.

Merdivenden aşağıya inince hemen sağınıza dönünce bizim odamızla karşılaşacaksınız. Yanımızda köşeye doğru dönünce Turgut ACAR'ın odası ve onun yanında da bir ara İngilizce laboratuvarı olarak kullanılan büyük dersane geliyor.

Odamız... Kocaman penceresinden dışarıya baktığınızda mevsimine göre kışı veya baharları görürsünüz. En güzel tarla bitkileri size selama durur. Öyle ki sanki bizleri çiçeksiz bırakmamak için âdeta sıraya girerler. Boyunlarını büküp kurumaları elbette bizleri de üzecektir. İlahiyat Fakültesi'nin yapımından sonra bu

hüznümüzün rengi değişti. Çiçeklerimiz azalınca kuruma olgusu da aza inmiş oluverdi.

İşte bu odada biz, Efo ve Saim dokuz yıl bilim çilesini doldurduk. Siz, *çile* dediğimize bakmayınız, ipek böceği misali sabır yumağını sarıp durduk. Onun misafirleri geldi, ben onlarla dost oldum; benim misafirlerim geldi, Efo onlarla dost oldu ve biz o odada geniş bir aile oluşturduk. Ben 06 Haziran 1969 Cuma günü çay içmeyi bırakmıştım, kuralım burada da yürüdü. Odamızda olmadığı zamanlarda misafirlerine çayı ben ikram ettim; o da benzer güzellikleri sergiledi.

Birbirimize daima *-cığım / -ciğim* ekleriyle seslenirdik: Saimciğim / Efrasiyapcığim... Bir gün değil bir an bile birbirimize gücendiğimiz veya kırıldığımız anlarımız olmadı. O, ne kırılacak bir insandı, ne de kıracak... Böylece dokuz yıllık odadaşlığımız akıp geçti.

RADYODAN 13.00 HABERLERİNİ DİNLIYORUZ

Sevgili öğrencisi, tabii benim de, Cengiz ALYILMAZ'ın eşi Semra Hanım'ın yukarıda yer alan yazısının ilgili bölümünde benim şöyle bir ifadem yer alıyordu:

“Efrasiyap Bey'in benim üzerimde yer etmiş en çarpıcı yanı bir gün elindeki elektronik dergisiyle odaya girip “Bu benim makalem’ demesi olmuştu. Efrasiyap Bey dil doktoru olmakla beraber, elektronik bilgisi olan biriydi.”

O tarihlerde belki daha Türk dili ile ilgili bir yazısı bile yoktu ama elektronik dergisinde yazısı yer alıyordu. Gel de şaşırma... İşte böyle birisiydi benim oda arkadaşım. Derginin sayfalarını çevirip kendisinin yazısının yer aldığı sayfaları gözden geçirdik. Bu bir düz yazı değildi, konu ile ilgili çizimlerin de yer aldığı bir yazı idi.

Aradan aylar, belki de yıllar geçti. Bir gün elinde bir radyo ile odamıza giriverdi. Radyo dedimse bizim ilk Alamancıların getirdikleri tepeden kulplu radyolardan değildi. Bildiğimiz klasik bir radyo idi. Elbette sormuşuzdur:

“Babadan kalma mı?”

Sormadık da içimizden geçirdik. O da başladı anlatmaya... Radyonun bütün parçalarını, kutusu da bunlar arasında, bir yerlerden toparlayıp monte etmiş. İlk denemelerini evinde yaptıktan sonra odamıza getirmişti. Bir sehpanın üzerine koyduk ama ikimizde de bir hanım duyarlılığı olmadığı için üstünü bir dantelle filan örtmedik.

Benim lojmanlardaki evim onunkine göre daha yakındı. Öğle yemeğini yiyip yaz günleri araziden geçerek odamıza geliyor ve Ankara Radyosu'nun 13.00 ajan-sını dinlemeye yetişiyordum. Onun bu radyo konusundaki görüşleri şöyledir:

“O radyo... Kısa dalga'sı 6 kanaldı. Hangi yıl, bilmiyorum. Bir gün çaycımız rahmetli Selo [Selahattin] geldi. Hevesimizi almıştı. Radyoyu Selo'ya verdim. Çay ocağında bir süre çaldı durdu...” Şimdi kim bilir nerelerde? Erzurum'da monte edildiği bilinmişse belki birilerinin müzesindeki tarihî yerini almıştır bile...

GAZETENİN ESRARI!

Yılımı veremeyeceğim ama 1980’li yılların ortaları olabilir. Yani 87 ve 88 olamaz. Hocamız, eşini ve çocuklarını tatile göndermiş, Erzurum’da yalnız...

Biz daha bekçilik görevimizi yerine getiriyoruz. Bir pazar sabahı kantine giderken önce ‘Efo’ya bir uğrayayım da iki laf edelim.” diyorum. Ne de olsa on yıla yakın oda arkadaşlığımız var.

Tabii o saatte kimseyi beklemiyor. İçeriye giriyorum. Yaz bekârı evinin ortamı... Yerde bir gazete var: *Günaydın*. O yılların en çok satan iki gazetesinden biri... Öbürü de *Hürriyet*... Simavi Biraderler’in rakip gazeteleri.

Gazeteye uzanıp bakmak istedim:

“Saimciğim, bir dakika...” diyerek beni uyardı. Sonra gazeteyi uygun bir şekilde katlayıp bir kenara koydu. Ve ardından bir açıklama:

“Saimciğim, evde yalnızım... Olur da başıma bir şey gelirse en azından tırnaklarımı kesmiş olayım... O eski gazetenin içinde tırnak artıkları vardı da ondan...”.

Söyledikleri anlam açısından böyle.

BANA ANLATTIKLARI

Aynı odayı paylaşmamızın bana kazandırdıklarını anlatmak benim en kaçınılmaz hakkımdır diye düşünüyorum. Odada yaşadıklarım elbette onun yaşadıklarından ve tecrübelerinden izler taşıyacaktır. Hatta bir yerden sonra hatıraları olarak kabul edilebileceğimiz olaylardır, anlatılanlardır.

AMATÖR KAYAKÇILAR

Doğma büyüme Erzurumlu, nam-ı diğer Dadaş... Dadaş dediğiniz delikanlı biraz farklı olacak, belki de kibarca kabadayılık yapacak. Ama hocamız bunlara pek dokunmadı da kış günleriyle ilgili olarak neler anlatmadı ki...

Kış aylarının dehşetli günlerinde, zemin kattaki odamızda otururken yarım metre ötemize, duvar boyu penceremizin hemen dış yüzeyinde birikmeye başlayan, esen rüzgârın yardımıyla da savrulup giden kar tanecikleri hocamıza lise yıllarının yaramazlıklarını hatırlatıyordu. Paşalar Caddesi’nin ilerisinden başlayan tehlikeli bir yolculuk... Erzurum kayak merkezi ya... Bunlar da kendileri kayakçı yerine koyuyor, ayakkabılarının altına bağladıkları özel madeni kayaklarıyla aşağıya doğru kaymaya başlıyorlar. Yukarıdan Havuzbaşı’na doğru artan bir hızla gelen yaramazları (!) Atatürk Anıtı’nın çevresinde kim bilir hangi tehlikeler beklemektedir. Cumhuriyet Caddesi’nden aşağıya doğru akan trafiğin içinde eğer ağır vasıtalar var ise tehlike de daha büyük oluyor. Biliyorlarmış bu tehlikeyi ama onun heyecanı her şeye bedelmış.

ASLAN MUSAHHİH!

Şu olay acaba üniversitemizde kimin başına gelmiş olabilir? Acaba hocamızın başına gelmiş olabilir mi? Anlatalım, kararı siz veriniz.

Üniversitemizin yayınları arasında kitaplar da var, dergiler de... Kitapların başında tezler, ders kitabı olabilecek çalışmalar, vb. yer alıyor. Süreli yayının adı

altında değerlendirdiğimiz bütün dergilere verilecek bütün yazılar dönemin gereği olarak daktilo ile yazılır, kuralına uygun olarak basımevine ulaştırılır.

O arkadaşımız kim ise, fakültesinin dergisine ağız araştırmaları ile ilgili bir yazı gönderir. Hemen hatırlatalım, Erzurum’da ağız çalışması yapan birkaç arkadaşımız daha vardı: A. B. Ercilasun, T. Günay, T. Acar. Bir süre sonra yazılarımız dizilmiş, provaları bizlere ulaştırılmıştır. Yazı sahipleri bir hafta içinde yazılarını okuyup, varsa düzeltilecek yerlerini özel yöntemlere göre işaret edip ilgililere teslim edecektir. Olayın bundan sonrası şehir efsanesi olabilir, hatırlatmakta yarar vardır. Provaları okuyup düzeltmek için kaleme sarılan yazı sahibi arkadaşımız ne görsün? Üzerinde çalıştığı ilin ağızıyla ilgili, başta ek metinler olmak üzere hepsi Türkiye Türkçesine çevrilivermiş. Yine anlatırlar ki yazıyı katleden dizici bir yandan da konuşuyormuş:

“Ulan, bunlar da üniversite hocası olmuşlar, daha Türkçeyi bilmiyorlar!”

Pekiştirmek için söylüyorum, bu olayda biz Erzurumlu Teyo Emmi’nin (Pehlivan) durumundayız. Bizde yalan yok, böyle anlattılar, biz de böyle yazıverdik.

BİR ZAMANLAR FRANSA’DA

Zaman zaman Fransa’da gördükleri ve öğrendikleri konusunda uzun uzun konuşmuşluğumuz var. Gerçi bu arada ben de Amerika Birleşik Devletleri’ne kadar uzanmış, iki büyük eyaletinde (Teksas ve Kaliforniya) üniversitelerde bulunmuşum. Ama onun Fransa’da edindiklerinden de öğrenmek istediklerim vardı. Bu arada hatırlatmak istediğimiz bir durum var. Bu konuşmaların bir bölümünü yaptığımızda Türkiye’de henüz yardımcı doçentlik yoktu ve yüksek lisans belki bazı üniversitelerde uygulanıyordu, hatırlayamıyorum.

Fransa’daki üniversite hayatını soruyorum. Merak bu ya, acaba onlar bu işi nasıl uyguluyorlar. Anlattıkları kelimesi kelimesine böyle değil ama anlam olarak aşağıdaki gibidir:

“Orada dört çeşit doktora vardır. Bunlardan sadece biri ciddi olarak yaptırılır veya hazırlatılır. Öbür üçü ise Fransızların daha kolay uyguladıkları türlerdir. Bu tür doktoraları hazırlamak için donanımlı Fransızlar para karşılığında tez hazırlıyorlarmış. Fransa’ya sözüm ona doktora yapmak için gelen Afrika ve Asya kökenli delikanlılar Paris gecelerinin tatlı hayalleriyle avunup giderken akıllı iş bitirici Fransızlar geçim yolunu bulmuş, bunlara tez hazırlayarak para kazanıyormuş.

VE BİR KAYNAK’TAKİ GEMALMAZ...

İstanbul Üniversitesi’nde ilk iki yıl sınıf arkadaşım olan, 1960’dan beri kan kardeşi gibi birbirimize bağlı olduğum Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY dev bir eserinin ilk cildinde GEMALMAZ’a da elbette ki yer verecekti. İşte o kaynak;

Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler 1 (1800-1950: Türkolojinin 159 Yılı), Ankara 2012, 798 s, Akçağ Yayınevi. Efrasıp Gemalmaz: 428-435. Hayat hikâyesi, kitap ve makaleleri. Ayrıca biri vesikalık ve iki toplu olmak üzere üç fotoğraf.

ÖDÜL

Efrasiyap GEMALMAZ Bey, aslında kendisi ile ilgili övgüleri de ve ödülleri de pek umursamayan bir mizaca sahiptir. *Türkçenin Derin Yapısı* adlı eseri 2010 Yılı Türkiye Yazarlar Birliği Dil Araştırmaları Ödülü'ne layık görüldüğünde ödülü almaya gitmemiş; ödül, öğrencisi Prof. Dr. Zikri TURAN ve meslektaşı Prof. Dr. Vahit TÜRK tarafından alınıp kendilerine iletilmiştir.

Aradan yıllar geçti... T.C. Cumhurbaşkanlığı 2017 yılını “*Dilimiz kimliğimizdir!*” parolasıyla “Türk Dili Yılı” ilan etmiş; Türk Dil Kurumu da bu bağlamda Türk Dili'ne hizmet eden bilim adamlarına ödül vermeyi kararlaştırmıştı. Türk Dil Kurumu Başkanlığının ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığının önerileri sayesinde Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ da “Türkiye’de ilk bilgisayarlı dil bilimi çalışmalarını başlatan kişi” olarak ödüle layık görüldü.

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, T.C. Cumhurbaşkanlığı tarafından yani Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından verildiği için ödül almayı kabul etti; ödülü almaya da eşiyile birlikte gitti. Ödülü alıp platformdan indikten sonra pek çok öğretim üyesi Hoca'nın yayına gelerek “*Hocam, sizi ödül alırken görmek ne büyük mutluluk... Size ödül verilmiş olması ne kadar anlamlı ve ne kadar güzel... Ülkemizde bu ödülü hak edenlerin başında geliyorsunuz...*” dediler. Evet, tebrik sırasında söylenen cümleler her şeyi çok güzel özetliyordu. İçimden işte o an ister istemez şu cümleler geçti: “*Ahh keşke bu ödül 30-40 yıl önce verilseydi... Türkiye’de Türkçelik bilimi ve bilgisayarlı dil bilimi çalışmaları şimdi nerelerde olurdu?...*” Cengiz ALYILMAZ’dan)

PROF. DR. EFRASİYAP GEMALMAZ’IN DOKTORA ÖĞRENCİLERİ

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ’ın doktora tezlerini yönettiği / danışmanlıklarını üstlendiği öğrencilerinden profesörlüğe yükselenler şunlardır:

Prof. Dr. Mukim SAĞIR (merhum),

Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK (merhum),

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ,

Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ,

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR,

Prof. Dr. Funda KARA,

Prof. Dr. Feridun TEKİN,

Prof. Dr. Bedri SARICA.

PROF. DR. EFRASİYAP GEMALMAZ’IN ESERLERİ

Onun kitaplarının yanında özgün makaleleri ve Fransızcadan çevirdiği çok önemli kaynak makaleleri var. Özellikle *Phiologiae Turcicae Fundamenta* üzerine yaptığı çalışmalar son derece önemlidir.

KİTAPLARI

(*Seyfettin ÖZEGE Bağış Kitapları Kataloğu I-IV*, (Hüseyin AYAN, Banıççek KIRZIOĞLU ve İkrâm KAYAER ile birlikte), Erzurum, 1964.

Türkiye Türkçesinin Açıklamalı Ekler Dizini Üzerine Bir Deneme, Strasbourg, 1967.

Eski Türkçenin Ekliği Denemesi, Erzurum, 1971, 1990, (VIII+43 s.).

Erzurum İli Ağzları I-II-III C., Erzurum 1978, Ankara, 1995. (I. Cilt: XXIV+410 s.+ 8 Harita; II. Cilt: 245 s.; III. Cilt: 381 s.+ 8 Harita).

Standart Türkiye Türkçesi (STT) 'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Hâlinde Bu Dilin Gelişmesine Muhtemel Etkileri, Erzurum, 1992, (XV+187+17 s.).

Çağdaş Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi, Erzurum, 1985, (XLV + 171 s.).

Eski Türkçe (Köktürk-Uygur-Karahanlı Türkçeleri) Metinleri Antolojisi, Erzurum, 1992, (IX+77 s.)

Dil Bilimi Alanında Bilgisayar Kullanımı, Erzurum, 1990, (52 s.)

Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi, (Dr. Abdurrahman TARİKTAROĞLU ile), Erzurum, 1998, (VII+ 384 s.); Eserin II. Baskısı: Belgin AKARSU ve Abdurrahman TARİKTAROĞLU ile), *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*, Ankara, 2004).

Türkçenin Derin Yapısı, Ankara, 2010, (25+574 s.), yay. haz. C. ALYILMAZ - O. MERT.

(Gemalmaz, 2010: XVII-XIX'dan):

MAKALE VE ÇEVİRİLERİ

Onun kitaplarının yanında özgün makaleleri ve Fransızcadan çevirdiği çok önemli kaynak makaleleri vardır.. Özellikle *Philogiaae Turcicae Fundamenta* 'dan çevirilen son derece önemlidir.

*****

Bizim GEMALMAZ'ımız anlatılmakla bitmez, bu seferlik bunlarla yetineyim diyorum.

KAYNAKLAR

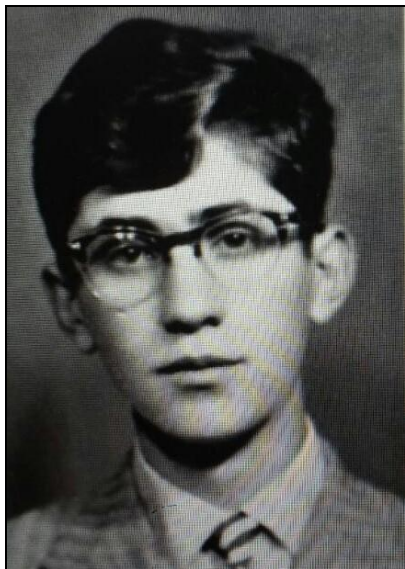
ALYILMAZ, C. (2001). Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ'ın Hayatı ve Eserleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi -Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ Özel Sayısı-*, 17, 1-8.

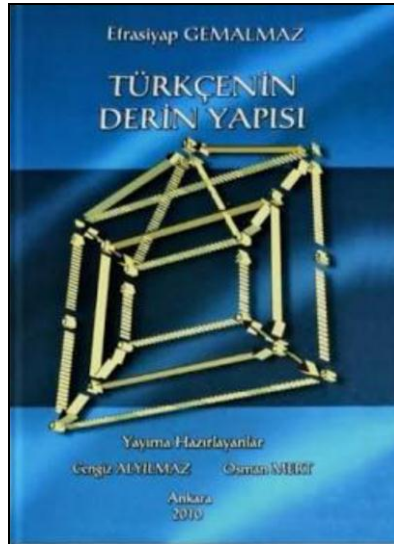
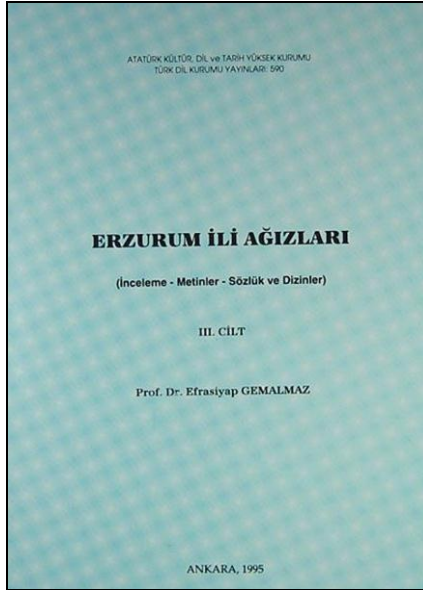
ALYILMAZ, C. (2017). Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ'ın 80. Yaşı Dolayısıyla, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi International Journal of Turkish Literature Culture Education*, <http://www.tekedergisi.com/>, 6/4, 1980-2011.

ALYILMAZ, S. (2001). Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ'ın Hakkında Söylenenler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi -Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ Özel Sayısı-*, 17, 9-21

GEMALMAZ, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. yay. haz. Dr. Cengiz ALYILMAZ ve Osman MERT, Ankara.

Not: Yazımımızın oluşmasında çalışmalarından yararlanmam konusun hoşgörülü davranan sevgili öğrencim Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'a teşekkür ediyorum..

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI DİNİ-FƏLSƏFİ-İRFANİ KONTEKSTDƏ

НИЗАМИ ГАНДЖАВИ В РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКО- ИРФАНСКОМ КОНТЕКСТЕ

NIZAMI GANJAVI IN THE RELIGIOUS -PHILOSOPHICAL-IRFANY CONTEXT

Prof. Dr. Vüqar ƏHMƏD*

XÜLASƏ

Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur. Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şerlər yazmış və sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şerlərində ifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq xalqlarının ədəbiyyatına son dərəcə yüksək humanist ideyalar və yeni sənətkarlıq nailiyyətləri gətirmişdir.

Onun Müqəddəs Qurandan bəhrələnən yaradıcılığı insanı gözəl əxlaq, vətəni sevməyə, Uca Allahın hidayət etdiyi yolla yaşamağa, mərdi-mərdanə ömür sürməyə, elm şərbəti içməyə, Allah, Peyğəmbər, vətən, torpaq, xalq, millət eşqi ilə yaşamağa səsləyir. Nizami Gəncəvi müsəlman Şərq ədəbiyyatında elə bir iz buraxmışdır ki, yüzlərlə şair onun təsiri ilə yazıb-yaratmışlar. Bu məsnəvilərdən ən məşhurları: Əmir Xosrov Dəhləvinin “Mətləül-Ənvar”, Dərviş Əşrəf Marağayinin “Minhəcül-Əbrar”, Haşimi Kirmaninin “Məzhərül-Asar”, Ürfi Şirazinin “Məcməül-Əbkar”, Məlik Quminin “Mənbəül-Ənvar”, İtəbi Təkləvinin “Mənzəül-əbrar”, Qasım Əsirinin “Riyazül-ənvar”, Ədhəminin “Rəfiqüs-Saligin”, Zülalının “Hüsni-Kəlusuz”, Molla Şeydanın “Dövləti-bidar”ı belə əsərlərdəndir. Lakin Nizami ədəbi məktəbində yetişmiş sənətkarlar bunlarla da bitmir. Onların sayı minlərlədir ki, burada onların adını sadalamaq müşkuldür.

---

* AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor. Bakı/AZERBAIJAN

(vuqar.ehmed.63@mail.ru)

Nizamiyə görə, doğru həyat düşüncəsi və yolu ancaq İslamdır. Yəni Uca Allahla təslim olmaqdır. Uca Allahın yaratdığı insanların İslamdan başqa həyat tərzini olmamalıdır. İnsanlığa doğru yol göstərmək üçün göndərilmiş peyğəmbərlər hər zaman İslam həyat tərzini təbliğ etmişlər.

Açar Sözlər: Nizami Gəncəvi, Qurani-Kərim, ayə, qəzəl, məsnəvi.

РЕЗЮМЕ

Низами Гянджеви обогатил Восточное литературное мышление научными и философскими идеями и поднял свою поэзию на небывалую высоту своей универсальной и удивительной поэтической силой. Знаменитая «Хамса» поэта-мыслителя, стоящего на высшей вершине в поисках духовных богатств человечества, заняла достойное место среди шедевров мировой литературы. В период творчества Низами Гянджеви писал лирические стихи, а позже впервые выразил в своих стихах прогрессивные социальные и философские идеи. Низами Гянджеви внес в литературу народов Ближнего Востока чрезвычайно высокие гуманистические идеи и новые творческие достижения.

Его труд, основанный на Священном Коране, призывает людей к прекрасной нравственности, любить Родину, жить по пути Всевышнего, жить мужественно, пить шербет знаний и жить с любовью к Всевышнему, Пророку, Родине, земле, к людям и нации. Низами Гянджеви оставил такой след в мусульманской восточной литературе, что под его влиянием писали и творили сотни иранских и индийских поэтов. Самые известные из этих маснави: Творческие произведения :«Матлаул-Анвар» Амира Хосрова Дехлави, «Минхаджул-Аббар» Дервиша Ашрафа Марагаи, «Мажгарул-Асар» Хашеми Кирмани, «Маджмаул-Абкар» Урфи Ширази, «Манбаул-Анвар» Малика Гуми, Итаби Таклави Автор: Это произведения Касима Асири «Риязул-анвар», Адхамии «Рафигус-Салигин», Зулали «Хусни-Калусуз», Муллы Шейда «Довлати - бидар». Но на этом творцы, выросшие в литературной школе Низами, не заканчиваются. Их тысячи, и здесь сложно перечислить всех их.

По словам Низами, единственный образ жизни - это ислам. Посвятить себя Всевышнему. У людей, созданных Всемогущим, не должно быть иного образа жизни, кроме ислама. Пророки, посланные руководить человечеством, всегда проповедовали исламский образ жизни.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Священный Коран, стих, газель, маснави (рифм с двумя строками) .

ABSTRACT

Nizami Ganjavi enriched Eastern literary thinking with scientific and philosophical ideas and raised his poetry to unprecedented heights with his universal and wonderful poetic power. Famous "Hamsa" of the poet-thinker, standing on the

highest top searching for the spritual riches of mankind and has occupied the worthy place among the masterpieces of world literature. During his creativity, Nizami Ganjavi wrote lyric poems, and later, expressed his progressive social and philosophical ideas in his poetry for the first time. Nizami Ganjavi brought extremely high humanistic ideas and new creative achievements into the literature of the Middle East people.

His work, based on the Holy Quran, calls people to beautiful morality, to love motherland, to live on the way guided by Almighty, to live bravely, drink of knowledge sherbet and live with love to Almighty, the Prophet, Motherland, land, people and the nation. Nizami Ganjavi left such sign in Muslim Eastern literature, that hundreds of Iranian and Indian poets wrote and create under his influence. The most famous of these masnavis are: Creative works: "Matlul-Anvar" by Amir Khosrov Dehlavi, "Minhajul-Abrar" by Dervish Ashraf Maragai, "Majgarul-Asar" by Hashemi Kirmani, "Majmaul-Abkar" by Urfi Shirazi, "Manbaul-Anwar" by Malika Qumy. ItabyTaklawi, "Riyazul-anvar" by Kasim Asiri, "Rafigus-Saligin" by Adhamy, "Husni-Kalusuz" by Zulaly, Mulla Sheid "Dovlati - Bidar" by Mulla Sheida. But the creators, who grew up in the literary school of Nizami, don't end there. There are thousands of them, and it is difficult to call all them here.

According to Nizami, the only way of life - is Islam. Devote yourself to the Almighty. People created by the Almighty should have no other way of life, than Islam. The prophets sent to lead humanity have always preached the Islamic way of life.

Key Words: Nizami Ganjavi, Holy Quran, verse, ghazelle, masnavi (rhyme with two lines).

Giriş

Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur "Xəmsə"si dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur və insanlığın mənəvi sərvət axtarışının zirvəsində dayanır. Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şerlər yazmış və sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şerlərində ifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq xalqlarının ədəbiyyatına son dərəcə yüksək humanist ideyalar və yeni sənətkarlıq nailiyyətləri gətirmiş, Şərq ədəbiyyatına yeni bir istiqamət vermiş, bədii yaradıcılığı həmişə həyatla əlaqələndirməyə çalışmışdır.

Nizami yaradıcılığının dünya söz sənəti müstəvisində yerini dəqiq müəyyən edən akademik İsa Həbibbəyli yazır: "Yazılı ədəbiyyat Azərbaycanda XII əsrdə özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin

ölməz “Xəmsə”si geniş mənada türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının apogeynini təşkil edir. Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılığını nəzərə almaqla heç tərəddüd etmədən demək olar ki, ümumşərq miqyasında farsdilli poeziya üzrə rəqabət mühtində Azərbaycan birincilik qazanmışdır. XII əsrdə formalaşmış Nizami ədəbi məktəbi ənənələri uzun əsrlər türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir” [6,168].

“Nizami Gəncəvi lap çoxdan yalnız Azərbaycanın övladı olmaqdan çıxıb. Onun ədəbi yadigarları bəşəriyyətin ən qiymətli sərvətləri xəzinəsinə daxil olub, özü isə bütün xalqların, insanlığın övladı olmaq mərtəbəsinə ucalıb” [14,7].

İlk rüşeymlərini tarixdən öncəki dövrdən götürən Azərbaycan ədəbiyyatı olduqca zəngin ənənələrə söykənir. İslam dini yayılıandan sonra isə bu ədəbiyyat müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin qiraəti, təcvidi, bələğəti, ərəb dilinin morfologiyası və sintaksisi olan “sərf və nəhv” elmlərinin təsiri ilə daha da inkişaf etmiş, bədii xüsusiyyətləri, aparıcı ədəbi cərəyanları, fəlsəfi təlimləri ilə öz izahını tapmış, ədəbi yaradıcılığını müəyyən etmiş və ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Uca yaradanın insanlığa xitabı, hidayət və inayəti olan İslam dinin müqəddəs kitabının milli ədəbiyyatımıza nüfuzedicisi təsirdən danışarkən filologiya elmləri doktoru Mahirə Quliyeva yazır: “Qurani-Kərimin bələğəti, məntiqi elmiyi və həmişəyaşarlığı, eləcə də mövzu genişliyi və bu mövzuların əbədi aktuallığı (hekayələr, dəvət, ehkamlar və s.) ədəbiyyatın hər dönməndə zamanla səsləşərək onun ana xəttini təşkil etmişdir. ... Ədəbiyyatın hər bir dönməndə, istər klassik, istərsə də aşiq yaradıcılığında ruhun, xilqətin ən gözəl tərbiyəçisi olan Quranın hikmət, ibrət və nəsihətləri hər dövrün ictimai-siyasi və mədəni durumuna uyğun tərzdə ədəbiyyatın özülünü təşkil etmişdir” [9, 250]

Deyilənlərdən çıxışı edib söyləyə bilərik ki, kimsə İslam Şərq ədəbiyyatında müqəddəs Qurani-Kərimin müstəsna rol oynadığını təkzib edə bilməz və müsəlman xalqları arasında ədəbi fikrin aparıcılarının vasitəsi ilə olduqca möhkəm sütunları olan bu körpü xalqlar arasında qiyamətə qədər ədəbi əlaqələr yaradacaqdır. Günümüzə qədər mükəmməl inkişaf yolu keçmiş dini-irfani motivlər xalqların mədəni ünsiyyəti ilə qarşılıqlı təmasda və təsirdə daha da cilalanmışdır. Bu proses həm də cürbəcür millətlərdən olan şairlərin bir-birilə məktublaşması, şeirləşməsi ilə baş vermişdir. Bu da öz növbəsində fars şairləri Şeyx Sədi Şirazinin, Ömər Xəyyamın, Rudəkinin, Firdovsinin, Hafiz Şirazinin təkcə fars əqvamında deyil, bütün türk dünyasında, Osmanlı mütəfəkkirləri Mövlanə Cəlaləddin Ruminin, Əhməd Yasəvinin, Yunus Əmrənin bütün Şərq dünyasında tanınmasına, Azərbaycan dühaları Xəqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Xətəinin, Füzulinin bütün Şərq dünyasında sevilməsinə gətirib çıxarmışdır. Təsədüfü deyil ki, hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvi Azərbaycan şairi Əfzələddin Xəqaniyə nəzirə yazmış, özbək şairi Əlişir Nəvai (1444-1501) Azərbaycan şairi Şeyx Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinin təsiri ilə “Xəmsə” bağlamış, “Xəmsə”ni bitirdikdən sonra onun son səhifələrində bir məclis təsvir etmişdir. Məclisin yuxarı hissəsində Əbdürrəhman Cami və Əmir Xosrov dayanmış, daha yuxarıda və mərkəzində Nizami Gəncəvi qərar tutmuşdur. Onların arxasında isə Firdovsi, Ənvəri, Xəqani, Həsən Dəhləvi, Ünsüri və başqa Şərq şair-

ləri təsvir edilmişdir. Bununla da Nəvai orta əsrlərdə Şərq poeziyasının tarixində Nizaminin ən uca mərtəbədə olduğunu göstərmişdir.

Şeyx Nizami ondan sonra poeziya meydanına gələn bütün fars və türk dilli şairlərin ustadı sayılır. Təsadüfi deyil ki, Anadolunun ən məşhur şairlərindən olan Ziya paşa Nizaminin misilsiz bir şair olduğunu çox zəngin şəkildə nəzmə çəkmişdir:

*Təqidi buraxsa gər Nizami,
Ecazə yetər idi kəlamı.
Bir dürr yenə leyk o piri-fani,
Yox “Xəmsə”sinə nəziri-sani.
Tənzirə ani Əmiri-Xosrov,
Etmış idi ki, gərçə hümməti-nov.
Təbə bihudə verdi-rəncə,
Qəndə Dəhli, qəndə Gəncə.
Aləmdə durur ikən Nizami,
Aqıl eyləməz bu iltizami [19, 347].*

Nizami Gəncəvi müsəlman Şərq ədəbiyyatında elə bir iz buraxmışdır ki, yüzlərlə İran və Hindistan şairləri onun təsiri ilə yazıb-yaratmışlar. Bu məsnəvilərdən ən məşhurları: Əmir Xosrov Dəhləvinin “Mətləül-Ənvar”, Dərviş Əşrəf Marağayinin “Minhəcül-Əbrar”, Haşimi Kirmaninin “Məzhərül-Asar”, Ürfi Şirazinin “Məcməül-Əbkar”, Məlik Quminin “Mənbəül-Ənvar”, İtəbi Təkləvinin “Mənzəül-əbrar”, Qasım Əsirinin “Riyazül-ənvər”, Ədhəminin “Rəfiqüs-Saligin”, Zülalının “Hüsni-Kəlusuz”, Molla Şeydanın “Dövləti-bidar” əsərləridir. Lakin Nizami ədəbi məktəbində yetişmiş sənətkarlar bunlarla da bitmir. Onların sayı minlərlədir ki, burda onların adını sadalamaq müşküldür.

Nizaminin türk ardıcılı Əlişir Nəvai: “Nizami ustadımdır. O, mənə ilham verir, ona səcdə edirəm, o pirdir, Xızrdır”, – demişdir.

Bəs, görəsən, niyə müsəlman Şərqinin bu böyük şeir ustaları şeyx Niamini özünə pir sayır?

Akademik Bəkir Nəbiyev yazırdı: “Minacət, nət və tövhidlər bədii yaradıcılıq sahəsində fundamental bir niyyətin icrasına başlamaq ərəfəsində Allahın şəninə təriflər deməklə öz nəcib, müqəddəs borcunu yerinə yetirmək, bu yolda Yaradandan kömək diləmək məqsədini daşımışdır.

Əvvəllər də bizdə bu sahədə qələm çalmış şairlər olduğuna baxmayaraq, məsələni yerli-yataqlı qoyub fundamental tərzdə həll etmək baxımından ədəbiyyatımızda birincilik çələngi Nizami Gəncəviyə məxsusdur. O hələ öz “Xəmsə”sinin ilk bahar qaranquşu olan “Sırrlar xəzinəsi”ndəki “Allaha xitab”ında ... bizə vəsiyyəət edirdi ki, hər birimiz bütün nəcib, xeyirxah, alicənab işlərimizi hökmən Allahın adı ilə başlayıb, elə Onun əzəli və əbədi adı ilə də qurtaraq:

*Şərəfli, ədalətli Tanrının adı ki, var,
Hikmət xəzinəsini açan açardır, açar.
Hər sözün, düşüncənin Odur əvvəli, sonu,
Nə söyləsən Tanrının adıyla qurtar onu.*

Bu əhdinə sadıq qalan şair ikinci böyük məsnəvisi olan “Xosrov və Şirin”i də Allaha ünvanladığı beytlə başlayır:

Kömək qapısını aç ey Yaradan!

Göstər Nizamiyə düz yolu hər an! [2, 26-27].

“Peyğəmbərin şərəfli adını yazıda əks etdirən hərflərin özü də şeirimizdə onu tərənnüm etməyin vasitələrindən biri kimi uzun müddət şairlərimizi məşğul etmişdir. Bu işdə də bizə məlum olan əsərlərə əsasən desək, birincilik çələngi yenə dahi Nizamiyə məxsusdur. O hələ “Sirlər xəzinəs”ində “Sonuncu Peyğəmbərin şərəfinə” adlı xüsusi bir bölmə seçmiş və onu bu sözlərlə başlamışdır:

Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm –

Əhmədin “əlif”ini yazıbdır onda qələm.

“Əlif” “hey”i mülkünə hakim edəndən bəri,

“Dal” onun boyunbağı, “mim” də ki, bir kəməri.

Sonuncu peyğəmbərlik verildi Məhəmmədə.

Hamı bilir ki, Peyğəmbərimizin adının oxunuşu da Əhməddir və o vaxtilə xristianların kitabında məhz bu şəkildə yazılmışdır” [2, 28].

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 68-ci surəsi “Nun və ya əl-Qələm” surəsinin 1-3 cü ayələrində buyurur: *“And olsun qələmə (mələklərin) yazdıqlarına (yaxud lövhə-məhfuzda yazılanlara ki). Sən Ya Rəsulum, Rəbbinin neməti sayəsində divanə deyilsən. Və həqiqətən, Səni minnətsiz (tükənmək bilməyən mükafat gözləyir”.*

Göründüyü kimi, bu mübarək ayələr bilavasitə sevgili Peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmmədlə (s.ə.s) bağlıdır və şübhəsiz ki, Nizami Gəncəvi “Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm, Əhmədin “əlif”ini yazıbdır onda qələm, – deyərkən bu mübarək ayələri nəzərdə tutur, çünki bir çox Quran təfsirçilərin və ilahiyyatçıların şərhinə görə Uca Allah varlığı, həyatı Həzrəti Məhəmmədin (s.ə.s) eşqinə yaratmış və Ona; “Sən olmasaydın, həyatı yaratmazdım”, – demişdi.

Mərhum Bəkir Nəbiyevin sözlərinə uyğun olaraq deyə bilərik ki, Həzrəti İsa əleyhəssalam qeyb aləminə çəkiləndən sonra Uca Allah tərəfindən ona nazil olan müqəddəs “İncil” də qeybə çəkilmişdir. Lakin onun həvarilərindən birincisi olan Barnab qeyb olan İncili qismən yadında saxladığı üçün “Barnaba görə İncil” yazmışdır. Lakin əfsuslar olsun ki, orda sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s.) adı çəkildiyi üçün dünyanın heç bir xristian aləmində bu İncili oxumurlar. Bu İncil yalnız İngiltərə muzeyində və ABŞ-ın gizli hərbi arxivlərində saxlanır. Burdakı rəvayətlərdən biri bu şəkildədir. Həzrəti İsa əleyhəssalamdan soruşurlar: – Sən bütün bəşəriyyətə peyğəmbər göndərilmişmi? Həzrət İsa əleyhəssalam cavab verir: – Xeyr! Mən yalnız İsrail oğullarına peyğəmbər göndərilmişəm. Bütün bəşəriyyətə isə Uca Allah tərəfindən Əhməd adında peyğəmbər göndəriləcək. O, Ərəbistan səhrasında doğulacaq, yeni, bütün dinlərdən daha üstün din gətirəcək və allahsız insanları məhv edəcək.

Bu barədə müqəddəs Qurani-Kərimin “Səff” surəsinin 6-cı ayəsində Uca Allah buyurur: *“Və yada sal ki, o zaman Məryəm oğlu İsa dedi: Ey İsrail övladları, şübhəsiz mən özümdən öncə gələnə-Tövrati təsdiq edən və məndən sonra gələcək “Əhməd” adlı (s.ə.v.ə.v.s) Peyğəmbərin müjdəsini verən sizə göndərilmiş Allah*

peyğəmbəriyəm. Amma o, (Əhməd) gəldikdə və onlara aydın dəlillər gətirdikdə dedilər: “Bu açıq-aşkar bir sehrdir”.

Şeyx Niizami burada məhz müqəddəs “İncil”də vurğulanan “Əhməd” isminin mütəşəbbih şifrələrini heyrətamiz təşbihlərlə bəzəyərək, özünəməxsus şəkildə açıqlayır; “Əlif”-“Ə”, “Hey”-“H”, “Mim”-“M”, “Dal”-“D”.

*“Əlif” “hey”i mülkünəhakim edəndən bəri,
“Dal” onun boyunbağı, “mim” də ki, bir kəməri.
Bu kəmə, boyunbağı edib camal sahibi,
Səadət dünyasında olub kamal sahibi.*

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 23-cü surəsi “Ənbiya” (peyğəmbərlər) surəsinin 107-ci ayəsində buyurur: “*Səni də (Ya Rəsulum!) aləmlərə ancaq bir rəhmət olaraq göndərdik*”. (Sən təkə insanlara deyil, eyni zamanda cinlərə də peyğəmbər olaraq göndərilmişən. Bütün aləmlər əhli, o cümlədən göydəki mələklər, yerdəki insanlar və cinlər ancaq sənənin vəücudunla şərəfə nail olurlar. Sənin sayəndə günahkarlara möhlət verilmiş, hətta səni inkar edənlərin belə cəzası qiyamətə qədər təxirə salınmışdır. Möminlər isə sənə iman gətirməklə dünyada böyük savab qazanıb, axirətdə yüksək dərəcələrə, əbədi səadətə nail olacaqlar”).

Həzrət Muhəmməd əleyhəssalatu vəssəlləm Uca Allahın yaratdıqları arasında ən çox sevdiyi xilqətidir. Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 33-cü surəsi “əl-Əzhab” (dəstələr) surəsinin 56-cı ayəsində buyurur: “*Həqiqətən Allah və Onun mələkləri Peyğəmbərə salavat göndərirlər (xeyir-dua verirlər). Ey iman gətirənlər! Siz də ona salavat göndərib (onun üçün salavat deyib) layiqincə salamlayın! (Allahuməssəlli əla Muhəmmədin və ail Muhəmməd; “Əssalamu əleykə əyu hənnəbiyu və rəhmətullahi və bərəkətu, – deyin!”)*”.

Uca Allah Həzrəti Məhəmmədə (s.ə.s) intəhasız eşqinin təsdiqi olaraq müqəddəs Qurani-Kərimin 7-ci surəsi “əl-Əraf” surəsinin 157-ci ayəsində buyurur:

“O kəslər ki, əllərindəki Tövrətdə və İncildə (adını, vəsfini və əlamətlərini) yazılmış gördükləri Rəsula-Ummu (heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş və ya məkkəli) Peyğəmbərə tabe olurlar. (O Peyğəmbər onlara yaxşı işlər görməyi buyurar, pis işləri qadağan edər, təmiz (pak) nemətləri halal, murdar, napak şeyləri haram edər, onların ağır yükünü yüngülləşdirər və üstündəki buxovları açar (şəriətin çətin hökmlərini götürər. Ona (o Peyğəmbərə) iman gətirən, yardım göstərən və onunla (Quranın) ardınca gedənlər məhz onlar nicat tapanlardır”.

Nizami Gəncəvi də Allahın Rəsulunu (s.ə.s) çox sevmiş, bütün əsərlərində onu mədh etmiş və bütün əsərlərində olduğu kimi “İskəndərnamə”sinin Həzrəti Məhəmmədə (s.ə.s) həsr etdiyi “Sonuncu Peyğəmbərin tərif” bölməsində də bunun olduqca nəfis şəkildə poetik təsdiqini vermişdir:

*Nizami bu uca dərğahda ancaq,
Ulu Mustafanı şəfi tutacaq.
Möhkəm hökmləri xalqa çatdıran,
Seçilmiş elçidir Ulu Tanr idan.
Ən dəyərlisidir bütün bəşərin.
Əzəldən əbədə bütün yaranış,
Məhəmməd adından almışdır naxış.*

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 59-cu surəsi “əl-Həşr” (“Toplanma”) surəsinin 21-24-cü ayələrində buyurur: “*Əgər Biz Qurani bir dağa nazil etsəydik, mütləq onun (dağın) Allah qorxusundan zəlil olub kiçildiyini və parçalandığını görərdik. Və bu məsəlləri çəkirik ki, bəlkə fikirləşələr. O, Özündən başqa heç bir tanrı olmayan, qeybi və aşkarı (hər şuur sahibinin zahiri və batini hissiyyatından gizli və aşkar olanı, yaxud hələ mövcud olmayan və artıq mövcud olan hər şeyi) bilən Allahdır. O, bu dünyada hamını, axirət dünyasında isə yalnız möminləri bəğışləyən və mehribandır. O, Özündən başqa, heç bir tanrı olmayan, bütün məxluqatın ixtiyar sahibi, müqəddəs, pak olan, bəndələrinə salamatlıq, əmin-amanlıq bəxş edən, hərt şeydən göz-qulaq olub onu qoruyan, yenilməz qüdrət, qüvvət sahibi, hamını istədiyi hər hansı bir şeyə məcbur etməyə qadir olan, hər şeydən böyük və hər şeyin fəvqində olan Allahdır. O, Məlikdir (varlıq aləminin Sultanı və Hökmdarıdır), Quddusdur (Müqəddəsdür. Hər hansı bir eybdən, nöqsandan pak və uzaqdır. Salamdır (zati eybdən, sifətləri nöqsandan, işləri şərdən uzaq və salamatdır. Mömindir (Öz tövhidini bəyan edəndir. Öz zatının və sifətlərinin həqiqətinə imanı olan, hər zülmədən və pisləkdən amanda saxlayanıdır). Mühəymindir (Əmindir, hər şeyə hakim və üstündür, bütün varlığı qoruyan və hər şeyə nəzarət edəndir). Əzizdir (oxşarsız və bənzərsizdir, məğlubedilməz, qalib və izzət bəxş edəndir). Cabbarıdır (əzəmətli, şən-şövkət sahibi, mövcudatı islah edən, hər şey üzərində qəti iradəyə malik olandır). Mütəkəbbirdir (təzim olmağa layiq, batini və aşkar böyüklük sahibidir). Allah müşriklərin Ona qoşduqları şəriklərdən Uca-dır. O, (hər şeyi təqdir və ölçü əsasında) yaradan, (bir-birindən fərqli, lakin yaradılışın kammiliyyəti baxımından isə bir-birinin eyni olan varlıqları) yoxdan var edən (hər şeyə müxtəlif şəkildə) surətlər bəxş edən Allahdır. Ən gözəl adlar Ona məxsusdur. Göylərdə və yerdə olan hər bir şey (dillə və hal ilə) Onu zikr edirlər. O, qüdrət və hikmət sahibidir”.*

Uca Allah eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin “əl-Bəqərə” surəsinin 255-ci “Ayətül-kürsü” deyilən ayəsində buyurur:

“Allahdan başqa İlah yoxdur. Zati və kamal sifətləri ilə hər şeyə qadir olub bütün kainatı yaradan və idarə edən, bəndələrini dolandıran və onların işlərini yoluna qoyan əbədi, əzəli varlıq odur. O, nə mürgü, nə də yuxu bilər. Göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı Onundur. Allahın izni olmadan qiyamətdə Onun yanında, huzurunda kim şafaət, Bu və ya digər şəxsin günahlarınının bağışlanmasını xahiş edə bilər. O, bütün yaranmışların keçmişini və gələcəyini, bütün olmuş və olacaq şeyləri bilir. Onlar, yaranmışlar, Allahın elmindən, Özünün istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər. Onun kürsüsü, elmi, qüdrət və səltənəti, göyləri və yeri ehtiva etmişdir. Bunları müşahidə etmək Onun üçün heç də çətin deyildir. Ən uca ən böyük varlıq da Odur”.

Nizami Gəncəvi də haqlı olaraq həyatda mövcud olan bütün elmləri, bilgiləri, hikmətləri, gözəllikləri Uca Allahla bağlayır və buna “Yeddi gözəl”də dəruni misralarla fəlsəfi şərh verir:

*Izlədim yolunu səyyarələrin,
Nə ki, elmlər var gizli və dərin.*

*Oxudum, xəbərdar oldum da vardım,
Varlıqlar sirrini yer-yer axtardım.*

*Səni tapan kimi yumdum kitabı,
Hamının Sənədir gördüm xitabı.*

Nizami Gəncəvi Uca Allahın yoxluq içində var olduğunu və kainatı yoxdan xələq etdiyini, həyatın, varlığın, mövcudatın yalnız onun iradəsi ilə hərəkət etdiyini, eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin 24-cü surəsi “ən-Nur” surəsinin 35-ci ayəsində buyrulduğu kimi, “nur üstündə nur olduğunu və istədiklərini Öz nuruna qovuşdurduğunu”, “Leyli və Məcnun” dastanında çox gözəl şəkildə vurğulayır, eyni zamanda nur xəzinəsini onun üzünə açmasına dua edir:

*Ey mənim aqlıma mənalər verən,
Mən axtarışçıyam, sən yol göstərən.*

*Yollarım qorxulu olsa da bu dəm,
Sən ki, Rəhbəriməsən, qorxan deyiləm.*

*Tozlara dönsə də bu aciz bədən,
Hər yerdə, hər zaman məbudum Sənsən.*

*Böyük dərgahına girdiyim zaman,
Neylər bu dərgahdan qovulmuş şeytan?*

*Gənim qərq olmamış qanlı sular da,
Rəhm et, əlimdən tut, qalmayım darda.*

*Aç mənim üzümə nur xəzinəsi,
Zülmlər içindən xilas et məni!*

Müqayisə üçün baxaq: “Allah göylərin və yerin nurudur. Onun nuru içində bir çıraq olan taxçaya bənzər: Taxçadakı o çıraq bir qəndilin içindədir, o qəndil isə sanki parlaq bir ulduzdur. O çıraq nə şərqdə, nə də qərbdə olan mübarək bir zeytun ağacından yandırılır. O, elə bir ağacdır ki, onun yağı özünə od toxunmasa da sanki işıq saçır. O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini Öz nuruna qovuşdurur. Allah insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi biləndir”.

Məlumdur ki, klassiklərimiz öz əsərlərinin külliyyatını, əsasən, divan ənənəsi üzərində qurmuşlar. Divan ənənəsini rəvnəqləndirən isə dini poeziya idi. Allahın adı ilə başlanğıc, Tövhid – Allahın birliyi və şəriksizliyi barədə şeir parçası, Minacat – Allaha xitab və dua, Nət – Həzrəti peyğəmbərin tərifı, Meracnamə – Həzrəti Rəsullahın meracının təsviri, Möcizat – Peyğəmbərin möcüzələri, Mədhi-Çahar yar – Dörd xəlifənin tərifı də bu ənənədən gələn başlanğıclardır.

Burda dörd xəlifə deyiləndə, İslamın ilk xəlifələri, Əbubəkr, Ömər, Osman və Həzrət Əli əleyhəssalam nəzərdə tutulur.

Nizami yazır:

*Əlinin eşqində sabitqədəməm,
Ömər sevgisindən uzaq deyiləm.
Hər iki nur ilə nurlanır dimaq:
Əbubəkr bir şamdır, Osman bir çıraq.*

“Şiə” məzhəbindən olan şairləmiz, o cümlədən Nəsimi, Xətai, Füzuli və s. “mədhi-çahar” əvəzinə, Həzrət Əli əleyhəssalamı və o biri imamlarımızı mədh etmişlər. Şeyx Nizaminin dövründə isə dövlət başında olanlar “sünni” məzhəbindən olduğu üçün şair öz “Xəmsə”sində “mədhi-çahar” yaratmışdı. Lakin buna baxmayaraq, İslam peyğəmbəri Həzrəti Məhəmməd əleyhəssalatu vəssəllamdan tolerantlıq dərsləri aldığından, onun nurlandırdığı Haqq şöləsinin hərarəti altında bütün bəşəriyyəti bağrına basan dahi sənətkar öz əsərlərində heç vaxt “sünni”, yaxud “şiə” məzhəbuində olduğunu bəyan etmədiyindən onun hansı məzhəbdən olduğu haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Həm də məsələ burasındadır ki, beş əsərinin beşini də divan ənənəsinə uyğun olaraq “Bəsmələ”, “Tövhid”, “Niinacat”, “Nət”, Rəsulullahın (s.ə.s) meraca yüksəlməsinin təsviri, möcüzələri, “mədhi-çahar”, şairin yaşadığı zamanədə hakimiyyətdə olan hökmdarın mədhi və əsərin yazılma tarixi ilə başlayır. Təbii ki, bu da öz növbəsində dahi şairin iman, təqva sahibi, Allahın mömin bir bəndəsi, eyni zamanda yaradıcılığını bilavasitə müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən, İslam ehkamlarından, Həzrəti Məhəmmədin (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərindən aldığı qissələrdən, ecazlardan, hikmətlərdən, heyrətamiz hekayətlərdən, gerçək tarixləri əks etdirən rəvayətlərdən qaynaqlandığını açıq-aşkar subuta yetirir.

Sovet İttifaqı dağıldandan və bir çox gerçəklər üzə çıxandan sonra hamıya məlum oldu ki, Şeyx Nizaminin məşhur “Xəmsə”sindəki beş əsərinin beşi də “Allaha xitab”la başlayır və dahi mütəfəkkir bütün yaradıcılığını İslam dininin nuru ilə bərqiləndirir:

“Klassiklərimizin Allaha ardıcıl olaraq izlədikləri əsas mövzulardan biri tövhiddir. Bu baxımdan çox təbiidir ki, Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında bu məsələyə xüsusi parça həsr etmiş və ona izlədiyi məqsədinə uyğun olaraq belə aydın və konkret bir ad vermişdi: “Yaradanın təkliyi haqqında”. Burada Qurani-Kərimin 112-ci, “İxlas” surəsinin “*Qulhuvəllahu əhəd. Allahussəməd. Ləm yəlid və ləm yuləd və ləm yəkun lahu kufivən əhəd*” ayələrindəki hökmlər çox incəliklə izlənilir, bu poetik təqdimatda isə tam təsdiq olunur:

*Dilimdə hər şeydən uca bir ad var,
Bu ada bağlıdır bütün varlıqlar,
Təkdir, misilsizdir, - kim deyil agah?
Ulular deyirlər Ona tək Allah.
...İdrakın çatırsa vahid Allaha,
“Nədir? Və necədir?” soruşma daha! [2, 27]*

“O söz yaradan sənətkara min afərin ki, hər bir arpadan bir cövhər yaradır.”[17,26]

Nizami söz ustasıdır, sözün dəyərini, qiymətini çox yaxşı bilir, o sözdən möhtəşəm abidələr inşa etmişdir, özü də elə abidələr ki, müqəddəs Qurani-Kərimin

hikmət möcüzələrindən, bəlağətindən, bədiyyətindən, söz ləfzi gözəlliklərindən, mənə incəliklərindən qaynaqlanmışdır:

“Yaradıcılığına böyük hörmət və sevgilə yanaşdığımız, hər sözündən təskinlik üçün özümüzə ibrət götürdüyümüz şairin “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisi digər əsərlərindən fərqli olaraq, Quran üslubuna uyğun şəkildə yazılmışdır. Əvvəlcə bir mətləb nəzərə çatdırılır, sonra isə ona uyğun ibrət, nəsihət, hikmət dolu hekayə və təmsil işlənilir. Təbiidir ki, sonda müvafiq ibrətamiz nəticələr çıxarılır. Bu məsnəviyə qayıdışımızın ikinci səbəbi əsərdə Allaha xas atributların təzadlı şəkildə işlədilməsidir. Yox var, varı yox etməsi əbədilik və fanilik anlamlarıdır.

Sirlər xəzinəsində “yox”, “var”, “fani”, “baqi” kimi ifadələr misra daxilində təzadlı şəkildə işlədilərək Allaha xas atribut və substansiyanı qabarıq şəkildə oxucusuna çatdırır. “Rəhman” surəsi 26-27-ci ayələrdə deyilir: “(Yer) üzündə hər kəs fanidir (ölümə məhkumdur). Ancaq əzəmət və kərəm sahibi olan Rəbbinin zati baqidir”.

Ayənin məzmunu Nizami şeirində öz əksini bu şəkildə tapıb:

*Biz hamımız faniyik, həmişə baqi olan Sənsən,
Müqəddəs uca məmləkət yalnız Sənindir.*

Və ya:

*Ey əzəldən bizlər olmadıqda belə var olan,
Ey bizlər fani olduqdan sonra da əbədi yaşayan.*

Torpaqdan yaranan insan sonda yenə torpağa gedər, yəni kimsə özüylə bir şey aparmaz:

*Bu torpaqda yaşayanların hamısı torpaq olublar,
Torpaq nə bilir ki, bu torpaqda nə var? [8, 20]*

Əgər müqəddəs Qurani-Kərimin 55-ci surəsi “ər-Rəhman” surəsinin “Xələqəl insana min salsalin kəl fəxxar” “Biz insanı toxunduqda saxsı qab kimi səs çıxaran quru palçıqdan yaratdıq”, – 14-cü ayəsinə nəzər yetirsək, Nizami Gəncəvinin bu misralarının bu ayənin ilk insan və ilk peyğəmbər olan Həzrəti Adəm əleyhəssalamın yaradılışı ilə bağlı müqəddəs Qurani-Kərimdəki bu mənada ki ayələrin Nizami Gəncəvinin bu misralarında poetik təsdiqini tapdığını görürük.

Dahi şair “hamısı torpaq olublar” dedikdə isə həm elə müqəddəs Qurani-Kərimin bir sıra ayələrinə uyğun olaraq insan ölərkən torpağa getdiyini və zaman-zaman çürüyüb torpağa qarışdığını, eyni zamanda Həzrəti Adəm əleyhəssalamdan sonra dünyaya gələn bütün insanların ana bətnində qan laxtasından yarandığını nəzərdə tutur. Çünki həmin qan laxtasında torpaqda olan bütün elementlər mövcuddur. Belə ki, Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 96-cı surəsi “Ələq” (qan laxtası) surəsinin ilk beş ayəsində buyurur: “*Oxu! Yaradan Rəbbinin adıyla oxu! O Rəbbin ki, insanı bir qətrə qan laxtasından yaratdı! O Rəbbin ki, əzəmət, kərəm sahibidir. O, insana qələmlə yazmağı öyrətdi. O, insana bilmədiklərini öyrətdi.*”

Onu da qeyd edək ki, bu sevgili Peyğəmbərimizə (s.ə.s) nazil olan ilk ayələrdir və peyğəmbərlik də Ona Uca Allah tərəfindən həmin zamanda verilmişdir.

“Qan laxtası” ilə bağlı bir məsələ də həqiqətdir ki, müqəddəs Qurani-Kərimdə 1450 il bundan qabaq vurğulanan rüşeymin qan laxtasından yaranması

məsələsini embriologiya elmi yalnız 1973-cü ildə kəşf etmişdir. Bu da şübhəsiz ki, müqəddəs Qurani-Kərimin hikmət və möcüzələrini bəyan etməklə yanaşı, Onun insan kəlamı deyil, Allah kəlamı olduğunu açıq-aydın sübuta yetirir.

Sevgili Peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmməd (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərinin birində buyurur: “Namaz dinin dirəyidir”.

“Həzrəti Nizami namazın merac nemətini belə dəyərləndirmişdir: “Namaz Uca Allahın (c.c) xüsusi nemətidir”, “Namaz ümmət üçün xilas fərmanıdır””Namaz həqiqi məhəbbət xəzinəsidir”, “Namaz insanlığın sevinc müjdəsidir”, “Namaz cəhənnəmdən azad olmaq vəsisəsidir” [18, 744-745].

Bilirik ki, sevgili Peyğəmbərimiz (s.ə.s) “Meraca” qalxmışdır. Bu zaman Uca Allah onun üçün zamanı kəsmiş və vəhy mələyi Cənabi-Cəbrail Peyğəmbərimizi maddiyyat içərisində mövcud olmayan bir məkana (əslində o məkan da maddiyyat aləmindəki məkan deyil. Çünki Uca Allah Özü də zamansız və məkansızdır) aparmış, buradan isə Peyğəmbərimiz heç bir yaradılmışın qalxa bilmədiyini “Sidrətrətul-Muntəhaya qalxmış və orda bir çox həqiqətlər görmüşdür.

“Merac” hadisəsi ilə bağlı dahi şairlərimiz Nəsimi, Xətai, Füzuli öz yaradıcılıqlarında bu hadisəyə xüsusi yer ayırmış və fəlsəfi baxışları ilə bu fəvqəl hadisəni poetik naxışlarla nümayiş etdirmişlər. Şeyx Nizami Gəncəvinin isə bu mübarək hadisəyə özünəməxsus baxışları vardır ki, nizamişünas Sıracəddin Hacı öz kitablarında bu müəzzəm ifadələri diqqət mərkəzinə çəkir: “Həzrət Məhəmməd (s.a.s) merac gecəsi cəhətsizliyi, sonsuzluğu, məkansızlığı, ruhun dinclik sahəsini gördü: aşağı, yuxarı, ön, arxa, sağ, sol bir cəhətə çevrildi, altı cəhət aradan qalxdı, altı cəhət onun önündə nə dil çıxara bilər, həm cəhət həm də Cahan Ondan qaçarlar, cəhətsiz olanın cəhətdə işi olmaz, bu cəhətdən o pərgar cəhətsiz oldu. Onun nəzəri cəhətin üzünə niqab salmayınca ürəyi təşviş və iztirabdan azad ola bilməzdi, cəhət gözdən itdi, cəhətlərin bazarını pozdu, üst və alt zəhmətindən xilas oldu, orada məkan və zaman yox idi, altı cəhətin zülfünü alnında sındırdı, məkanın üzünə örtük çəkdi, qədimlik üzündən örtüyü açdı, dinclik məkanına daxil oldu” [18, 749].

Bunu da demək çox vacibdir ki, sevgili Peyğəmbərimiz (s.ə.s) Meraca yuxarıda qeyd olunduğu kimi zamanın nisbililiyi ilə qalxmışdır ki, müqəddəs Qurani-Kərimdə zamanın nisbi olduğunu bəyan edən bir sıra məlumatlar vardır. Bunlar müqəddəs Quranın 22-ci surəsi “Həcc” surəsinin 47-ci ayəsində, 32-ci surəsi “Səcdə” surəsinin 5-ci ayəsində, 70-ci surəsi “Məaric” surəsinin 4-cü ayəsində öz əksini tapmışdır: “Rəbbinin dərgahında bir gün sizin saydıqlarınızın min ili kimidir!” (“Həcc” surəsi 47-ci ayə).

“O, göydən yerə qədər bütün işləri idarə edir. Sonra həmin işlər sizin saydığınızın min ilinə bərabər olan bir gündə Ona yüksələr” (“Səcdə” surəsi 5-ci ayə). Mələklər və Ruh (Cəbrail əleyhəssalam) Onun dərgahına əlli min il olan bir gündə qalxarlar” (“Məaric” (“Dərəcələr yaxud pillələr”) surəsi 4-cü ayə).

Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığı əslində Uca Allaha və Onun sevdiklərinə ünvanlanmışdır. Dahi şair sufi deyildi, lakin bir sıra tədqiqatçılar onun yaradıcılığında sufizm elementlərinin mövcudluğunu bəyan edirlər. Məsələn, filologiya elmləri doktoru Lalə Əlizadə özünün “Azərbaycan Ədəbiyyatında Alleqoriya” kitabında yazır: “Dahi mütəfəkkirin söz-sənət ecazları arasında “Yeddi gözəl”

əsərindəki eşq və gözəllik anlayışının bədii-estetik təlqini baxımından məhz alleqorik rəmzi-metafarik obrazların timsalında reallaşır, məzmun, ideya və kompozisiyada özünü gerçəkləşdirir. Şairin bütün poemalarında astroloji biliklər nümayiş olursa da, “Yeddi gözəl” əsəri bu cəhətdən xüsusi mövqeyə malikdir. Planetlər, onların astroloji və mifik xüsusiyyətləri ilə bağlı bədii təsvir, eləcə də mövzu və ideya Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında bütöv bir poetik sistem, ədəbi kompozisiya olaraq ortaya çıxır” [7.,192]

Azərbaycanda Sovet hökuməti qurulmamışdan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si o dövrə qədərki ədəbi mühit tərəfindən dəfələrlə tərcümə olunmuşdur. Məsələn, “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri Əbdülxalıq Yusif, Əbdülxalıq Cənnəti, Məşədi Azər, Ağadadaş Müniri, Əliabbas Müznib ayrı-ayrı zamanlarda dəfələrlə “Xəmsə”yə müraciət etmiş və fars dilini mükəmməl şəkildə bildikləri üçün lüğətə ehtiyac duymadan müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan bədii ifadələrə, poetik qəliblərə əsasən, dahi şairin ölməz külliyyatını dilimizə çevirmişlər. Lakin Sovet dönəmində şairlər dövrün tələbindən irəli gələrək klassik Şərq ədəbiyyatına məxsus bədii ifadə vasitələrini, rəmz və simvolları epiqonçuluq adlandırdıqlarından “Xəmsə”də məhz bu poetik vasitələrlə ifadə olunan dini motivləri çıxarmış, əruz vəzninin bütün qəliblərini pozaraq onu heca vəzninə salmış, bu böyük sənət incisini Nizami Gəncəvi dühasından dəfələrlə aşağı səviyyədə yeni nəslə çatdırmışlar. Orijinala baxdıqca çox böyük bir fərq görünür ki, bu barədə uzun-uzadı danışmaq olar. Dini ehkamlarla bağlı təsəvvürlərin ifadəsi də belə fəqrlər sırasındadır.

Lakin Səməd Vurğunun Leyli və Məcnunun tərcüməsində Nizaminin Həzrəti Muhəmməd (ə.s.ə) yə həsr etdiyi “nət”i təqdirəlayiq hesab etmək olar:

*Ey varlıq mülkünə böyük şahsuvar,
Əqlin sultanısan zəkavətin var.*

*Sonusan o mürsəl peyğəmbərlərin,
Sonun halvasısan duzu əvvəllin.*

*Varlıq bağçasının ilk gülü sənsən,
Zamanın sonuncu sərkindəsisən [12].*

Nizamiyə görə, doğru həyat düşüncəsi və yolu ancaq İslamdır. Yəni Uca Allahla təslim olmaqdır. Uca Allahın yaratdığı insanların İslamdan başqa həyat tərzini olmamalıdır. İnsanlığa doğru yol göstərmək üçün göndərilmiş peyğəmbərlər hər zaman İslam həyat tərzini təbliğ etmişlər. Onlara inananlar da müsəlmanlar olmuşlar. Kim peyğəmbərlərin gətirdiyi İlahi əmrə, buyruqlara inanırsa, əməl edirsə, o müsəlmandır. Qoy pərdəni bizə çox görməsinlər və olan pərdəni götürməsinlər.

Niizami əsərlərdə pərdə sözündən müxtəlif mənalarda istifadə etmişdir. Lüğəti mənası gizli, bürünmüş, örtülmüş olan pərdə Niizami Gəncəvidə bəzən yuxu mənasında, bəzən Uca Allahın dərkedilməzliyi mənasında işlənmişdir:

*Səninlə aramızda çox mənzillər var,
Səni ancaq qüdrətin eylər aşkar.
Asimanda və yerdə bütün sirrilər,
Bu sirriləri yalnız Yaradan bilər.
İnsan düşüncəsinin fəvqündədi bu.
Lahut aləmində bir bağlı qapı.
Kainatın hüdudları çatanda sona,
Doğulur ərşidə yeni ulduzlar.
Ulduzlar nur verir bütün cahana,
Cahan şölələnir yeni niyazla.
Yayılır cahana İlahi nəzər,
Düşüncə cəhdindən qalmayıb əsər.*

Nizami Gəncəvi bu əsərdə Uca Allahın insan şüurunun fəvqündə olan sonu, hüdudu olmayan “Lahut aləmi”ndə qərar tutduğunu, kainatın isə sonu və başlanğıcı olduğunu, müqəddəs Qurani-Kərimdə vurğulandığı kimi zaman-zaman genişləndiyini nəzərə gətirir.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 51-ci surəsi “Zariyat” surəsinin 47-ci ayəsində buyurur: *“Biz göyü qüdrətimizlə yaratdıq və onu genişləndirməliyik”.*

XX əsrin əvvəllərinə qədər dünya alimləri kainatın sonsuz ölçülərə malik olduğunu düşünürdülər. Lakin müasir texnologiyalar əsasında aparılan tədqiqat və hesablamalar, daha doğrusu rus fiziki Aleksandr Fredman və və belçikalı astrofizik George Lemaytr kainatın fasiləsiz hərəkət halında olduğunu və genişləndiyini sübuta yetirmişlər.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin “Hud” surəsinin 123-cü ayəsində buyurur: *“Göylərin və Yerinin gizli sirləri Allaha məxsusdur (O bütün kainatı ehtiva etmişdir) və varlıq aləmində bütün əmrlər və işlər (səbəb, nəticə, qanun yolu ilə) Ona qayıdacaqdır. Buna görə də yalnız Ona ibadət et və Ona təvəkkül et! Rəbbin nə etdiyinizdən qafil deyildir”.*

Nizamının yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bütün külliyyəti müqəddəs Qurani-Kərimlə, İslam dinilə, Həzrəti Məhəmmədlə (s.ə.s) bağlıdır və dahi şair heç vaxt bu qaynaqlardan uzaqlaşmamış öz əsərlərini bu elmi fəhmin işığında ehtiva etmişdir.

Dahi şairin müqəddəs Qurani-Kərimə bağlılığını sübuta yetirməkdən ötrü bir neçə şeir nümunəsinə nəzər etmək yetər:

Məsələn, Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Ya əyü əlləzinə əmənistəini bis-səbri vəs-salatu inallahə mə-assabirin” (Ey iman gətirənlər! Səbr etmək və namaz qılmaqla Allahdan kömək diləyin! Həqiqətən Allah səbr edənlərlədir). “Əl-Bəqərə” 153-cü ayə.

Nizami Gəncəvidə:

*Səbr etməklə kişi zindandan çıxar,
Səbr ilə açılar bağlı qapılar.
İş çətinləşəndə səbr açar bağı,
Gecə ardında var sübhün çırağı [13, 111].*

Və yaxud

*Ciyər yırtansa da qəmin peykani,
Bununçün yaranmış səbrin qalxanı.*[13.,111]

Allah-Təala müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Həqiqətən, iman gətirib yaxşı işlər görənlər üçün Rəhman (ürəklərdə) bir sevgi yaradacaq. (Allah həm Özü onları dost tutacaq, həm də onların məhəbbətini hamının, o cümlədən möminlərin qəlbinə salacaqdır...” [1]

Nizami Gəncəvidə:

*İdrakı dinləsək, söyləyər o da,
Hər şey eşq üstündə durur dünyada.
Yaransaydı göylər eşqidən azad,
Düşün, olardımı yer üzü abad* [13, 89].

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Allah sizə əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı və insanlar arasında hökm etdiyiniz zaman ədalətlə hökm etməni əmr edir” [1].

Nizami Gəncəvidə:

*Məmləkətin dayağı ədalətdir hər zaman,
Ədalətlə nəsbibin səadətdir hər zaman* [11, 13].

Dahi şairin “Xəmsə”sində bütün səmavi dinlərə hörmətlə yanaşıldığını görürük. Şair İslamı bütün dinlərdən üstün tutsa da, müxtəlif din nümayəndələrini hörmətlə yad edir. O, əsərlərində İslamdan öncəki dövrləri təsvir edərkən tək yaradana inamı təbliğ etmiş olur. Bunu “İskəndərnamə”də də aydın görə bilərik. Nizamının “Xəmsə”sində İslam öncəki tarixi hadisələrin təsviri zamanı tanrıçılıq dininə sitayişin izlərini aydın görə bilərik. Şeyx Nizami İslam öncəki dövrü təsvir edərkən də təkallahlığın təbliğatçısı kimi çıxış edir. Lakin Nizami həqiqəti məqsədinə qurban vermir.

Məhəmmədəli Tərbiyə “Danışməndani-Azərbaycan” təzkirəsində Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərindəki Şirini bir xristian qadını kimi qələmə verir: “Nizami Gəncəvinin ikinci məsnəvisi “Xosrov və Şirin” dastanıdır ki, Nizami onu hicri-qəməri 576 (1180)-cı ildə Şəmsəddin Cahan Pəhləvanın adına nəzmə çəkmişdir. Bu dastan Sasani sülaləsinin məşhur dastanlarındanır. Xosrov Pərviz Sasani sülaləsinin iyirmi üçüncü padşahı və Şirin isə onun hərəmxanasında olan xristian qadınlarındanır” [10, 257].

“Bəzi qaynaqlarda yalnız olaraq Şirin “erməni şahzadəsi” adlandırılmışdır. Əslində poemada ərazi adı kimi göstərilmiş “Ərmən” də, “Arran” da Şirinin bibisi Məhun Banunun hakimiyyəti altında olan ölkələrdir. Məhin Banu müqayisə edərkən Xosrovu qədim İran şahı Keyxosrova, özlərini isə türk hökmdarı Əfrasiya-yaba bənzədir.

Şirin bir türk gözəlidir. Nizami bu əsərdə Şirini dəfələrlə “türk”, “türk gözəli” kimi təsvir edir. Onu xristianlığa deyil, tanrıçılıq dininə mənsub olduğunu göstərir” [20, 30].

Qeyd etməliyik ki, Şeyx Nizaminin yaradıcılığında islamçılıqla yanaşı, türkçülük də mühüm yerlərdən birini tutur. Dahi şair əsərlərini fars dilində yazsa da, türkə olan sevgi, hüsnü-rəğbət hər zaman özünü göstərir:

“Nizami türk sözünü bəzən həqiqi mənada, lakin çox yerdə məcazi mənalar da, məsələn: paklıq, gözəllik, yüksəklik, adil, bilici, qorxmaz, cəngavər və qüvvət simovolu, qəhrəman mənasında işlətmişdir: torke delsetan (ürəkaçan dilbər), torke tənəz (nazlı dilbər), torke nazənin əndam (gözəl əndamlı dilbər)...

“Həft peykər” dastanında nağıl söyləyən gözəlləri türk adlandırır. Gözəl Rum şahzadəsi onun gözündə Rum soyundan bir türkdür: Torki əz nəslə Rumiyan nəsbəş rumların nəsbəndən bir türk” [3, 19].

Lakin Şirin və onun bibisinin öz əslə-nəsbəbi haqqında söylədikləri bu rəğbət hissindən doğmur, onların milli mənsubiyyətini əks etdirir.

NƏTİCƏ

Nizami Gəncəvi müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən qaynaqlanaraq bütün əsərlərində istər müəllif sözlərində, istərsə də qəhrəmanların dilindən verdiyi beytlərdə həyatın müxtəlif sahələrinə dair, öz dövrünün ictimai, siyasi, əxlaqi normalarına müvafiq dərin mənalı fikirlər irəlilə sürmüşdür ki, bu fikirlər dahi şairin dini-irfani-fəlsəfi didaktik təlimini açıq-aydın bəyan edir. Onun müqəddəs Qurandan bəhrələnən yaradıcılığı insanı gözəl əxlaqa, vətəni sevməyə, Uca Allahın hidayət etdiyi yolla yaşamağa, mərdi-mərdanə ömür sürməyə, elm şərbəti içməyə, Allah, Peyğəmbər, vətən, torpaq, xalq, millət eşqi ilə yaşamağa səsləyir. Nizami “Şeyx”, “Mürşid”, “Ustad”, “Xoca” və “Müəllim”dir. O doqquz əsrə yaxındır ki, bizi öyrədir, bizə dərslər keçir. Bu binası qiyamətə qədər dağılmayacaq əzəli və əbədi eşq məktəbidir.

ƏDƏBİYYAT

1.MÜQƏDDƏS QURANI KƏRİM

2.Bəkir Nəbiyev Xəzan vurmasın. Bakı-“Elm”-2006. 452 səh.

3. Doktor Cavad Heyət. “Azərbaycan Ədəbiyyatına Bir baxış”. Bakı-“Yazıçı”-1993. 176 səh.

4.Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı-“Maarif”-1982. 386 səh.

5.Həcər Babayeva. Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığında Nizaminin gözəlləri. “Qobustan” incəsənət toplusu, Azərb SSR Mədəniyyət Nazirliyinin nəşri. № 3, 1985 96 səh..

6. İsa Həbibbəyli. Azərbaycan Ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı-Elm”-2019. 452 səh.

7.Lalə Əlizadə Azərbaycan ədəbiyyatında Alleqoriya. Bakı-Elm və təhsil-2020. 384 səh. AMEA Məhəməməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Elmi

məsləhətçi və ön sözün müəllifi AMEA-nın həqiqi üzvü, tfilologiya elmləri doktoru Teymur Kərimli.

8.Mahirə Quliyeva. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” və Quran üslubu. Orta əsrlər Azərbaycan Ədəbiyyatı səh 73. Niizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi” Müqəddimə, filoloji tərcümə şərh və lüğət: R.Əliyev.

9. Mahirə Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu. Bakı, “Elm və təhsil”-2016. 404 səh.

10.Məhəmməd Tərtibət Danişməndani-Azərbaycan. Bakı-1987. 438 səh. .

11.Muxtar Cəfərov Samir Ramizov. İşıq saçan sözlər. Bakı-“Nurlar”-2009. 568 səh.

12.Nizami Gəncəvinin “Leyli Məcnun” əsərində sonuncu peyğəmbərin tərifli. Fərrux Rəhimov. //senet.az

13.Nizaminin hikmət və nəsihətləri. Bakı-“Yazıçı”-1981. Tərtib edən və ön sözün müəllifi Vəhdət Sultanzadə. 149 səh.

14.R.Hüseynov. Nizaminin dünyası, dünyanın Nizamisi //Nizami və dünya mədəniyyəti (Elmi konfransın materialları). Bakı-“Elm və təhsil”, 2016.

15.Rüstəmov A. “Xəmsə”də alleqoriya, rəmz və simvollar. Məqalə. Ədəbiyyat qəzeti Bakı,1991. IX № 27.

16.Ramil Əliyev. Orta Əsrlər Şərq Ədəbiyyatı. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı-“Elm və Təhsil”-2010. 336 səh.

17.Siracəddin Hacı. Həzrət Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” dastanının şərhli (X-XIII) məqalələr 8-ci kitab.. səh 26.

18.Siracəddin Hacı. Hz Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında Peyğəmbərlik anlayışı və Həzrəti Məhəmməd (s.ə.s). IV kitab. səh744-745.

19.Salman Mümtaz “Azərbaycan Ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı-“Yazıçı”-1986. Tərtib edən filologiya elmləri namizədi Rasim Tağıyev. 445 səh.

20.Şəmil Sadiq. Ədəbiyyat. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil problemləri İnstitutu. Abituriyentlər üçün metodik vəsait. 334 səh.

YAZI HAYATIMIN 60. YILINDA KALEMİMDEN BAZI İZDÜŞÜMLER

SOME IMPRESSIONS ON THE 60th YEAR OF MY WRITING LIFE

РЯД МЫСЛЕЙ ИЗ-ПОД ПЕРА В 60-Й ГОД МОЕЙ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Nail TAN*

ÖZ

2021 yılında 80. yaşımıza ulaşırken yazı hayatımızın da 60. yılını kutluyoruz. 60. yılda, bazıları 8 veya 10 ciltten oluşan 65 kitap yayımlamış bulunuyoruz. Türkiye’de yayımlanan 141 süreli yayında şiir, yazı, makalelerimizin yayımlanması ise inanılması güç bir başarıdır.

60. yılda yazı hayatımızın özetini yapmanın zamanı geldi. İlk aşamada; yazdığımız süreli yayınlar, söyleşiler, armağan kitaplardaki yazı ve makaleler, ödüller, yurt içi ve dışı seyahatleri değerlendirmeyi uygun bulduk.

Kitaplarımızın listesi, birçok özgeçmişimizde yer aldığı gibi; Millî Kütüphane, Millet Kütüphanesi katalogları tarandığında da önümüze gelmektedir. Katıldığımız ulusal, uluslararası bilimsel toplantıların sayısı ise 200’e yakındır.

Anahtar Kelimeler: Yazı hayatı, süreli yayın, söyleşi, armağan kitap, ödül, millî kütüphane.

ABSTRACT

As I reach my 80th birthday in 2021, I also celebrate the 60th anniversary of my writing life. In my 60th year, I have published 65 books, some of them are 8 or 10 volumes. The publication of my poems, writings and articles in 141 periodicals published in Turkey is an unbelievable success.

It is time to summarize my writing life in the 60th year. As first stage; I found appropriate to evaluate my periodicals, interviews, writings and articles in gift books, awards, domestic and international travels.

As the list of my books take place in many of my curriculum vitae; it also appears when the National Library and Nation’s Library catalogs are scanned.

Key Words: Writing life, periodical, conversation, gift book, award, national librar

---

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Em.Genel Müdürü, halk bilimci. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

2021 yılına girip 80’li yaşlara ilk adımı atınca, yazı hayatımın da 60. yılına girdiğimi anladım. Nisan 1961 ayında İstanbul’da yayımlanan *Şiir* adlı dergide *Yaşamda Karanlıklar* başlıklı şiirim yayımlanmıştı. Bursa Eğitim Enstitüsü birinci sınıf öğrencisiydim. Edebiyat Bölümü öğrencilerinin çoğu şiir, hikâye, romancı olma hayalini yaşıyordu. Özellikle İstanbul’da yayımlanan sanat dergilerine edebî ürünlerimizi gönderiyor, kendimizi sınıyorduk. Şiirimizin yayımlanması, büyük güven kazanmama yol açtı ve yazmayı sürdürdüm. Şair olarak ünlenmedik ama iyi bir kültür araştırmacısı olduk. Artık 60 yıllık yazı hayatımızın bir özetini yapmanın zamanı geldi. Bazıları 8-10 ciltten oluşan 65 kitabımızın listesi özgeçmişimizde rahatlıkla görülebiliyor.

I.Yazdığım Süreli Yayınlar:

Her dergi bir yazarlık okuludur. Kültür incelemeleri yayımlayanları ise bir akademidir. Dergilerdeki yazılara, özellikle hakemli dergilerdeki makalelere üniversitelerimizde bu yüzden puan verilir. Doçent, profesör olmada önemli rolleri bulunur.

1961-2021 (15 Ocak itibariyle) yılları arasında hangi dergilerde ve süreli yayınlarda (gazete, yıllık gibi) yayımlanmış şiir, hikâye, derleme, kitap tanıtımı, inceleme, köşe yazısı vb. türlerdeki yazılarımızı bibliyografyamızdan taradığımızda inanılması güç bir manzarayla karşılaştık. Bu kadarını beklemiyorduk doğrusu, ama yazmışız. Alfabetik sırayla ve bazı sınıflandırmalarla yazdığımız süreli yayınları şöyle sıralayabiliriz:

1. Türkiye’de Yayımlananlar:

A. Resmî Kuruluş, Üniversite, Banka Dergileri: *Atatürk Yüksek Kurumu Bülteni, Bilge, Dil Dergisi,*

Diyanet, Eğitim, Erdem, Eskişehir Anma Günleri Dergisi, Folklor/Edebiyat, Gençliğin Sesi, Halk Eğitimi Bülteni, İlköğretim, Karayolları Bülteni, Kitap, Kültür ve Sanat, Meslekî Teknik Öğretim, Millî Eğitim, Millî Kültür, Sanat, Sanat Dünyamız, Sivil Savunma Dergisi, Sümerbank, Türk Dili, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dünyası İncelemeleri, Türk Etnografya Dergisi, TÜRKSOY, Türkiye’de, Zile

B. Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Dergileri: *Ahîlik Yolu, Ankara, Ankara Sanat, Ankara Ticaret Odası*

Dergisi, Atatürkçü Düşünce, Azerbaycan, Birlik, Çukurova Lobisi, Denetim, Divankav, Filarmoni, Folklor, Haber Bozok, Halk Âşıklarının Sesi, Halkevleri, Hayat Ağacı, İhlamur, İçel Kültürü, İdarecinin Sesi, İLESAM, İmbik, Karagöz Bülteni, Karınca, Karınca Kardeş, KASYÖ-DER, Kastamonu’nun Sesi, Kemal Atatürk Yolu, Kuvâyı Millîye, Kümbet Altında/Bizim Kümbet, Maya, Millî Folklor, Motif Akademi, Kooperatifçilik, Parlamenter Bakış, Sanat Çevresi, Tarla, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, Türk Edebiyatı, Türk Folklor Araştırmaları/TFA, Türk Kültürü, Türk Yurdu, Türk Folklor ve Turizm Dergisi, TÜRSAB Dergisi, Türkmeneli, Yesevî, Yol

C. Şirket ve Özel Şahıs Dergileri: *Ajans Türk, Akpınar, Aktüel Size/Yeni Size, Anadolu Folkloru,*

Ankara Edebiyat, Antik Dekor, Antoloji, Aşıkça, Atabey, Atlas Tarih, Bahçe, Bağbozumu, Beldemiz, Bilimsel Eksen, Bizim Külliye, Çağrı, Doğuş, Elif, Erciyes, Evren, Gülpınar, Güneyde Kültür, Güncel Sanat, Halay, Halk Kültürü, Hisar, Ilgaz, İnanç, Kemalist Ülkü, Kültür Çağlayanı, Kültür Evreni, Maki, Meydan, Musiki Mecmuası, Pirelli, Sanat Sokağı, Serhat Kültür, Sesimiz, Sivas Folkloru, Su, Sürmelim, Şiir, Şiir Defteri, Tay, Turunç, Türk Folkloru, Türk Halk Müziği ve Oyunları, Türküğ, III. Yeni, Yazı, Yeni Adam, Yunus Emre Yolunda

Ç. Gazeteler: *Akşam, Araç Haber, Bizim Gazete, Dünya, Gündem, Hürriyet (okuyucu köşesinde), İstamoni, Kastamonu, Merhaba, Millet, Newspot, Nasrullah, Ortadoğu, Ödemiş Efe, Vansesi, Yeni Konya*

D. Yıllıklar: *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı, Elif Yıllığı, Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı-Belleten,*

Türk Folklorundan Derlemeler, Türk Halk Kültürü Araştırmaları, Turizm Yıllığı, Varlık Yıllığı.

2. Yurt Dışı Dergiler, Gazeteler: *Axtarışlar (Azerbaycan), Ana Sözü (Gazete, Moldova)BAL-TAM Türklük Bilgisi (Kosova), Bay (Kosova), Bayatı (Azerbaycan), Birlik (Gazete, Yugoslavya), Çevren (Yugoslavya), Çığ (Yugoslavya), Dil ve Edebiyyat (Azerbaycan) Folklor ve Etnografya (Azerbaycan), Folklor Tarsadalom Müvəzzət (Macaristan), Gagoğuz (Moldova), Kaynak (Bulgaristan), Nöbettepe (Bulgaristan), Turnalar (KKTC), Türkçem (Kosova), VECTOR (Azerbaycan)*

Tabii hepsi bu kadar değil. Bir veya iki yazı yazdığım bazı dergileri unutmuş olabilirim. Bazı dergilerin de kişi veya STK dergisi olup olmadığını karıştırmış olabilirim. Ancak, sonuç önemli. Yurt içi ve dışında yayımlanan 141 dergide hem de ülkemizin tanınmış dergilerinde şiir, yazı, makalelerimin bulunması az şey midir? Bazı dergilerdeki yazılarımla sayı 50 civarında. Bir rekor denebilir. 60 yılı hiç de boş geçirmemiştir. Ayrıca gazete ve yıllıklar da cabası. Gazetelerden *Kastamonu*'da yaklaşık on yıldır köşe yazarlığı (haftada iki) yapıyoruz. Bini aşkın yazımız yayımlandı. Yazdığım dergilerin çoğu Türkiye'nin prestijli, hakemli, yazı kurullu dergileri.

I. Söyleşilerim:

Söyleşi; “Bir bilim veya sanat konusunu, konuşmayı andıran biçimde inceleyerek anlatan edebiyat türü”dür (TDK, *Türkçe Sözlük*, 2011, s. 2152). Sohbet, mülakat, görüşme, röportaj yakın anlamlı çeşitlemeleridir. Belli bir olgunluğa erişmiş, yeterince tanınmış bilim insanları ve sanatçılarla söyleşiler yapmak, yayımlamak eski bir gelenektir. Yazılı ve görsel medya bu geleneği çok etkili ve kalıcı hâle getirmiştir denebilir.

Söyleşilerde; bilim insanı ve sanatçılara hayat hikâyeleriyle birlikte ağırlıklı olarak uzmanlık alanlarıyla ilgili sorular yöneltilir. Görüşleri, deneyimleri öğre-

nilmek istenir. Anılarının paylaşılması sağlanır. Böylece, söyleşiler yoluyla bilim ve sanatın gelişmesine katkı sağlandığı gibi sanatçıyla eserleri arasındaki bağlar da gün ışığına çıkarılır. Bilim insanı ve sanatçının makale, eserlerine yansıtmadığı duygu ve düşünceler gözler önüne serilir. Bir bilim insanı veya sanatçıyla hayatının çeşitli dönemlerinde yapılan birçok söyleşiyi bir araya getiren edebî ürünlere “nehir söyleşi” denir. Nehir söyleşiler, özgeçmiş/biyografilerin daha ayrıntılı, naif şekildedir bir bakıma.

Kültür ve Turizm Bakanlığında halk kültürü/folklor hizmetlerinin kuruluş ve gelişmesi dönemlerinde Enstitü Müdürü, Daire Başkanı, Genel Müdür unvanlarıyla uzun yıllar hizmet vermem, 65 kitap ve birçok makale, yazı yayımlamam dolayısıyla benimle de bir hayli söyleşi yapıldığını, bibliyografyama taradığımda memnuniyetle gördüm. Söyleşilerin bir bölümü dergi adına, çoğu da şahıslar tarafından yapılmıştır. Bu söyleşiler, yayım tarihi sırasına göre şunlardır:

• Ali İhsan Çetin; “Nail Tan’la Folklor Üzerine Mülakat”, *Pınar*, S 64, 1981, s. 33-38.

• *Folklor* dergisi; “Nail Tan ile Söyleşi” *Folklor*, S 32-33, 6-9/1984, s. 41-42.

• *Tarla* dergisi; “Nail Tan ile Folklor Üzerine”, *Tarla*, S 3, 1989, s. 11-12.

• M. Sabri Koz; “Nail Tan’la Edebiyat, Halk Kültürü ve Hayat Ekseninde Dün, Bugün ve Yarın Üzerine Bir Konuşma”, *Nail Tan’a Armağan*, Ankara 2011, s.31-50. Kültür Ajans Yayınları: 103.

• Hayrettin İvgin; “Nail Tan’la Türk Folkloruna Hizmetleri Hakkında Röportaj”, *Bilimsel Eksen*, S 13, Sonbahar 2014, s. 109-124.

• Harun Ünlü; “Nail Tan’la Söyleşi”, *İstamoni*, S 160, 7 Nisan 2016, s. 1,10.

• Ülkü Önal; “Nail Tan ile Söyleşi”, *Kültür Çağlayanı*, S 45, 7-8/2017, s. 38-41.

• Prof.Dr. Serpil Aygün Cengiz-Meryem Karagöz-Zeynep Karacagil; “Nail Tan ile Folklor Üzerine Görüşme”, *Folklor/Edebiyat*, S 93, 2018/1, s. 233-258.

• *Akpınar* dergisi (İsmail Özmel); “Nail Tan’la Söyleşi”, *Akpınar*, S 88, 4-5/2020, s. 12-17.

• Dr. Abdullah Demirci; “Nail Tan ile Atasözleri ve Deyimler Üzerine Söyleşi”, *Kültür Evreni*, S 40, Sonbahar 2020, s. 138-143.

• Dr. Abdullah Demirci; “Nail Tan ile Türk Halk Bilimi Üzerine Sohbet”, *Bilimsel Eksen*, S 31, Yaz-Sonbahar 2020, s. 139-147.

• Dr. Abdullah Demirci; “Nail Tan ile Biyografi Yazarlığı Üzerine Sohbet”, *Biyografi Analiz/3*, İstanbul 2020, s. 113-115 Kitap Yurdu Yayını.

Görüldüğü üzere benimle yapılan söyleşilerin sayfa tutarı 100’ü bulmaktadır. Bu da “nehir söyleşi” demeye hak kazanan bir sayıdır. Yayımlanmış bu söyleşilerin yanı sıra 2016 yılında İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Öğretim Üyesi Dr. Eray Cömert ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü elemanlarınca kamerayla kaydedilen iki söyleşi daha yapılmıştır (2016, 2017). Bakanlığın kaydında, Bakanlıkta folklor/halk kültürü hizmetleri biriminin kuruluş ve gelişmesini üç buçuk saat anlattım. Daire Başkanı Ayşe Terzi başkanlığında bir araştırmacı grubunun sorularını cevaplandırdım.

2019 yılında DTCF Halk Bilimi Bölümünde verdiğim aynı konudaki dersin kamera kayıtlarının bir bölümü de iznim üzerine Youtube’da yayımlanmaktadır.

Allah ömür verdiği ve sağlığımız engellemediği takdirde söyleşileri sürdürüp yaşadığımız tecrübeleri aktarmaya devam edeceğiz...

II. Armağan Kitaplardaki Yazı, Makalelerim:

Bir yazar için, önemli yayın türlerinden biri “Armağan” adını taşıyan yayımlardır. Çünkü, armağanlar bir uzmanlık gerektirir. Herkesten yazı, makale istenmez. Yakın yıllarda YÖK sisteminden puan alabilmek için armağanlar için gönderilen makaleler de iki hakeme incelettirilmekte, olumlu rapor verilenler kitapta yayımlanmaktadır.

Armağan kitaplar genellikle önemli bir olayın 100, 200, 500 gibi yuvarlak yıl dönümlerinde, UNESCO’nun yıl ilan ettiği kişiler dolayısıyla veya önemli bilim insanı ve sanatçıların emeklilikleri, 70, 75, 80, 90. yaşları sebebiyle baskıya hazırlanmaktadır. Nadiren ölen şahsiyetler için de benzeri hatıra kitapların yayımlandığı görülmektedir.

Armağanlarda mutlaka yer alması gereken yazı ve makaleler şunlardır. Adına armağan düzenlenen şahsiyetin hayatı, eserleri, albümünden seçmeler; öğrenci ve dostlarının saygı yazıları, anılar ve armağan makalesidir. Armağan makalelerin, adına armağan düzenlenen şahsiyetin uzmanlık alanıyla ilgili olması şarttır. Bir şahıs için birden fazla armağan düzenlenebilir.

Kültür ve Turizm Bakanlığında uzun yıllar folklor/halk kültürü hizmetlerini yürüttüğüm ve Türkçe-edebiyat öğretmenliğim dolayısıyla edebiyatın çeşitli türlerinde eserler yazdığım için, ayrıca 60 yıllık yazı hayatımdan ötürü benden çok sayıda armağan kitaba yazı istenmiştir. 70. yaşım dolayısıyla da halk bilimci dostlarım bana bir armağan kitap hazırlayıp yayımlamışlardır:

Nail Tan’a Armağan; haz. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Hayrettin İvgin, Ankara 2011, 560 s. Kültür Ajans Yayınları: 103.

Saygı yazısı veya armağan makalelerimin yayımlandığı armağanlar yayım sırasına göre şunlardır:

• *Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*; Kayseri 1995, s. 44-51.

“Folklorumuzda Ölçülü Sözlere Yeni Eklemeler”

• *Dr. Hadiye Tuncer’e Armağan*; Ankara 1999, s. 207-215.

“Eşrefoğlu Rumî’nin İki Şiirindeki Öğütlerin Türk Gelenekleri Arasındaki Yeri”

• *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*; İzmir 2005, s. 655-660.

“Âşık Şeref Taşlıova: Hayatı, Şairliği, Hikâyeciliği”

• *İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı*; İstanbul 2005, s. 450-460.

“Kastamonulu Bir Kültür Eri: Ahmet Gökoğlu”

• *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na Armağan*; Konya 2006, s. 188-189.

“Yaşarken Efsaneleşen Bir Bilim Adamı: Prof. Dr. Saim Sakaoğlu”

• *Prof. Dr. Taciser Onuk’a Armağan*; bs. haz. H. F. Akpınarlı, H. S. Ortaç, N. Tan, H. İvgin, Ankara 2007, s. 109-111.

“Örnek Kadın Profesör Kimliği Aynasında Prof. Dr. Taciser Onuk”

- *Ayvaz Gökdemir'e Armağan/2*; İstanbul 2009, s. 507-560, Ötügen Yayınevi.
- “Millî Kimliğimiz ve Mutfak Kültürümüz”
- *Dr. Müjgan Cunbur Armağanı*; Ankara 2010, s. 29-30, TKAE Yayını.
- “Dr. Fatma Müjgân Cunbur Ablamızın Yüce Kişiliği Önünde”
- *Müjgân Üçer'e Armağan*; haz. T. Şener, M. Ali Erdoğan, İstanbul 2011, s. 422-428. Kitabevi Yayını.
- “El Çek Tabip El Çek. Bu Türkünün Gerçek Şairi Kimdir?”
- *Dr. Mehmet Yardımcı'ya Armağan*; haz. I. S. Aydın, İzmir 2012, s. 361-370.
- “Âşık İslâm Erdener'in Şiir Defterindeki Azerbaycanlı Şair ve Âşıklar”
- *Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'a Armağan*; Ankara 2012, s. 311-313. TKAE Yayını.
- “Yazılması Zor Bir Kitap: Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler/1:1850-1950”
- *Anılarda Dr. Tahir Kutsi Makal*; haz. Ünal Şöhret Dirlik, Denizli 2012, s. 107.
- “İşte Baba Tahir Budur”
- *Prof. Dr. Erman Artun/Çukurova Ödülü 2013*; Ankara 2013, s. 154-158.
- “Prof.Dr. Erman Artun'un Türk Halk Edebiyatına Yeni Hizmetleri”
- *Harid Fedai Armağanı*; haz. O. Kemal Tavukçu, Rize 2013, s. 311-316. RTE Ü Yayını.
- “Beni Öldürürsün Redifli Şiirin Gerçek Sahibi Kimdir?”
- *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu Armağanı*; haz. Metin Ergun, Ankara 2013, s. 39-40.
- “Ömür Saatimde Bazı Sakaoğlu Dakikaları”
- *Dr. Yaşar Kalafat Armağanı*; haz. İ. Kalenderoğlu, Ankara 2014, s. 17-19. TKAE Yayını.
- “Türk Dünyası İnanç Atlasını Çizen Halk Bilimci: Dr. Yaşar Kalafat”
- *Prof. Dr. Erman Artun Armağanı*; haz. M. Apaydın, R.O. Şenesen, Z. Çağınlar, A. Karakaş, E. Özkaya, Ankara 2015, s. 563-566.
- “Ağzı Yara Olmak Diye Bir Deyimimiz Var”
- *Kaygusuz'un Bilge Torunu Prof.Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*; Ankara 2016, s.321-331. TKAE Yayını.
- “Yeni Yayınlar Işığında Erzurumlu Emrah Odaklı Bir Şiiri Yeniden Sorgulama”
- *Türk Dili Yılı Armağanı Kitabı*; bs. haz. H. Zülfikar, Ankara 2018, s.143-154. TDK Yayını.
- “Türkçenin Sorunlu Bir Alanı: Atasözleri ve Deyimler”
- *Prof.Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı*; Konya 2019, s.69-72. Kömen Yayınları.
- “Hikâye-i Şahsiyet-i Ali Berat Hakkında Beyan-ı Hissiyatımdır”
- *Dr. Doğan Kaya Armağanı*; Sivas 2021, C II, s. 130,3-1328.

“Yeni Atasözü ve Deyimler Hakkında Bazı Tespitler”

Armağanların yanı sıra önemli bilim insanı ve sanatçılar için veya belirli konularda dergiler özel sayı yayımlamaktadır. Elliye yakın özel sayıda yazı, makalemin yer aldığını rahatlıkla söyleyebilirim.

Saygı yazısı veya makale gönderdiğim yayımlanmayı bekleyen (2020 yılı öncesi) armağan kitaplar şunlardır: İbrahim Aslanoğlu Armağanı, Aydın Oy Armağanı, Prof. Dr. Nimetullah Hafız Armağanı.

2020 yılında yazı, makale istenen bugünlerde gecikmeli olarak yayımlanmasını beklediğimiz (koronavirüs sebebiyle) armağan kitapları şöyle açıklayabilirim: Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Armağanı, Mehmet Özbek Armağanı, Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağanı, Prof. Dr. Feriha Akpınarlı Armağanı, Nurettin Albayrak Armağanı, Edith Tasnadi Armağanı.

III. Ödüllerim:

Ödüller, bilim insanı, sanatçı ve yazarlar için çok önemlidir. Yazar, sanatçı ve bilim insanı özgeçmişlerinde/biyografilerinde mutlaka ödüller bölümü bulunur. Ödülü bulunmayan şahsiyetlere diğerleri kadar değer verilmediği yaygın bir düşüncedir. Şüphesiz, ödül geleneği bize Batı’dan geçmiştir. 1950 öncesi, anılan şahsiyetlere devletçe (Devlet Sanatçısı, Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü, KTB Ödülü) veya kuruluşlarca ödül verildiğini pek görmüyoruz. Nadiren roman, hikâye, oyun ve şiir yarışmaları düzenleniyor, başarılı bulunanlar ödüllendiriliyordu o kadar.

Türkiye’de özellikle 12 Eylül 1980 darbesinden sonra plaket ve ödül furyası başladı. Yandaş şair, yazar, gazeteci, iletişimci, bilim insanı, sanatçı, siyasetçiyi ödüllendirme anlayışı yaygınlaştı. *Sabretya Plaket* adlı 2002 yılında Ankara’da yayımladığımız oyunumuzda ülkemizdeki plaketle ödüllendirme düzenini karamizah yoluyla ti’ye almıştık.

Seksen yıllık ömrümüz ve altmış yıllık yazı hayatımızda biz de çeşitli ödüllere layık görüldük. 1970-1998 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı folklor biriminde (Millî Folklor Enstitüsü, Millî Folklor Araştırma Dairesi, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, ayrıca Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü) uzun yıllar yöneticilik yaptığım ve çok sayıda (65) kitaba imzama attığım için şair, yazar kimliğimden çok araştırmacı, kültür insanı yönümlü tanındım. Çok sayıda ansiklopedide özgeçmişim yayımlandı. Siyasi parti, siyasallaşmış STK’lere üye olmadığım için ödüllerim tamamen hizmetlerime yöneliktir. Plaket, anı belgesi tarzı ödüllerin hiçbirini özgeçmişime yazdırmadım. Pandemi belasının dünyayı kasıp kavurduğu 2020 yılına kadar hemen hemen her yıl bir veya iki ödül aldık. Ancak, 2020 yılında sanat ve kültür faaliyetleri yapılmadı. Merkezi Kosova’nın Prizren şehrinde bulunan Balkan Türkoloji Merkezinin ödülü kâğıt üzerinde kaldı. 2021’e ertelendi.

Bakınız 80 yaş ve 60 yıllık yazı hayatımız bize hangi ödüllerini kazandırdı?

1981 Folklor Araştırmaları Kurumu İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü

1997 Motif Halk Oyunları Eğitim Derneği Türk Halk Bilimi Hizmet Ödülü

1999 UNESCO UNIMA (Kukla ve Gölge Oyunu Sanatçıları Birliği) Geleneksel Türk Tiyatrosuna Hizmet Ödülü
2007 Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Derneği /Vakfı Türk Dünyası Kültürüne ve Halk Bilimine Hizmet Ödülü
2008 Ankara Maltepe Rotary Kulübü 2007-2008 Meslek Hizmet Ödülü
2011 İLESAM (KTB İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Telif Hakları Birliği) Türk Edebiyatına Hizmet Ödülü
2011 VECTOR (Azerbaycan Uluslararası Bilim Merkezi) Altın Yıldız Ödülü
2012 TDK (Türk Dil Kurumu) 80. Yıl Şeref Belgesi ve Armağanı
2014 Kosova/Prizren Uluslararası Süleyman Brina Balkanlar Türk Kültürüne Hizmet Ödülü
2015 Zile Belediyesi Zile ve Türk Halk Kültürüne Hizmet Ödülü
2016 HAMOY (Halk Müziği ve Oyunları Araştırma Eğitim Derneği) Halk Bilimi Ödülü
2016 Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Türk Folkloruna Hizmet Ödülü
2017 Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dünyasına Hizmet Ödülü
2017 Troya Halk Bilimi Derneği Pertev Naili Boratav Halk Bilimi Ödülü
2018 Kırgızistan Kasım Tınıstanov Üniversitesi Manas'ın Mirasçıları Türk Dünyası Hizmet Ödülü
2019 İsmail Gaspıralı İlimler ve Sanatlar Akademisi (Kırım/Akmescit) Türk Dünyası Sanat ve Kültürüne Hizmet Onur Ödülü
2019 Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı 18. Uluslararası Karagöz Kukla ve Gölge Oyunları Festivali Onur Ödülü

Yazı yarışmalarındaki ödülleri:

1979 Spor Toto Müdürlüğü Masal Yazma Yarışması'nda "*En Akıllı Kim?*" masalıyla İkincilik Ödülü

1989 Tarım ve Orman Bakanlığı "orman sevgisi" konulu Oyun Yazma Yarışması'nda "*Böyle Daha Güzel*" oyunuyla Üçüncülük Ödülü

Onur unvanlarım:

2003 Azerbaycan VECTOR/Uluslararası Bilim Merkezince "Fahri Doktor" unvanı

2003 Azerbaycan Bakü Asya Üniversitesince "Fahri Doktor" unvanı

2006 Azerbaycan VECTOR/Uluslararası Bilim Merkezince "Fahri profesör" unvanı

Memleketim Kastamonu tarafından da hizmetlerimin iki şekilde değerlendirildiğini söyleyebilirim:

• 2006: Kastamonu Belediye Meclisinin 9 Ekim 2006 tarihinde aldığı karar üzerine adım İnönü Mahallesi'nde bir caddeye verildi.

• 2007: İl Genel Meclisinin 5 Mart 2007 tarihindeki toplantısında TBMM Üstün Hizmet Ödülü'ne aday gösterildik.

Hizmetlerimi, yazarlığımı ödüllendirenlere gönül dolusu sevgiler, saygılar...

V. Yurt İçi ve Dışı Seyahatlerim:

İlk yurt içi seyahatimiz Kastamonu'dan Ankara ve İzmir'e olmuştu. Göl İlköğretmen Okulunda son sınıfa geçen öğrencilere yaz tatilinde bir yurt içi seyahat yaptırılıyordu. 1958 yılı Temmuz başında 5/B sınıfı İzmir Fuarı'na götürülmüştü. İzmir'e Ankara'dan trenle gidip geldik. Bursa Eğitim Enstitüsünü bitirip (1962) Van Alparslan İlköğretmen Okuluna edebiyat grubu öğretmenini atanınca Kastamonu'dan Van'a gidişimiz dört günümüzü almıştı. Kastamonu Ankara, Ankara Adana, Adana Diyarbakır, Diyarbakır Van ve nihayet Van-Erciş. Doğuda Koçero adlı bir şaki yaşıyordu. Geceleri otobüsler çalışmıyordu. Asıl yurt içi seyahatlerimiz MEB-Kültür ve Turizm Bakanlığında 1970 sonunda folklor biriminde görev almamızla başladı diyebilirim. Yurdun dört bir köşesindeki halk oyunları, halk müziği, el sanatları, âşık şölenu, folklorik şahsiyetleri anma (N. Hoca, Y. Emre gibi) vb. faaliyetlere yönetici olarak katılmak görevimdi. Ayrıca, Türkiye'nin bütün yerleşim alanlarının halk kültürü değerlerini derlememiz gerekiyordu. Emekli olduğum 1998 yılına kadar Türkiye'de yaklaşık 70 ile gitme şansım oldu. Bazı illere (Konya, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Adana gibi) ona yakın yolumuz düştü. Gidemediğim bazı illere de emeklilik döneminde katıldığım sempozyumlar ve turlar dolayısıyla gittim. 2021 Ocak sonu itibariyle yolumuz düşmeyen şu iller kaldı: Artvin (merkez), Batman, Bingöl, Kahramanmaraş, Kilis, Şırnak, Tunceli.

MEB sonra Kültür/Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Enstitüsü/Millî Folklor Araştırma Dairesi/Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ve Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğündeki Enstitü Müdürü, Daire Başkanı, Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdür unvanlarıyla yaptığım yaklaşık 15 yıllık yöneticilik (1971-1998 arası) görevim sırasında devletimiz tarafından yurt dışında bazı toplantılara, faaliyetlere gönderildim. Özellikle 1970'li yıllarda yurt dışına görevli gitmek çok zordu. Bütçe imkânları çok kısıtlıydı. Bakan, müsteşar ve yardımcılarını nadiren yurt dışına giderlerdi. 1973 ve 1975 yıllarında Uluslararası Türk Folklor Semineri ve I. Uluslararası Türk Folklor Kongresini düzenlemem yurt dışındaki folklor birimlerinin yöneticilerini, bilim insanlarını tanımamı sağlamıştı. 1975 yılından itibaren yurt dışından çok sayıda davet almaya başladım. 1975 yılı Temmuz başında Yugoslavya'nın Ohrid şehrinde düzenlenen Folklor Sempozyumu'na giderek ilk yurt dışı seyahatimi yaptım. Prof.Dr. Ahmet E. Uysal'ın otomobiliyle Ankara'dan yola çıkıp İstanbul'dan folklorcu İhsan Hınçer'i aldık. Prof.Uysal çok güzel İngilizce biliyordu. Yugoslavya'da Türkçe konuşan Türkler ve Arnavutlar vardı. Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığına iki defa (1977-1980) daha Yugoslavya'nın Ohrid ve Prilepe şehrindeki iki sempozyuma, 1977 ve 1978 yıllarında da Macaristan'da düzenlenen iki folklor sempozyumuna katılma şansını yakaladık. Sosyalizm dönemi idi. Yiyecekler sınırlıydı. Macaristan'dan Avusturya ve Almanya'ya da geçtik Prof. A. Güzel'le. Macaristan'a bir seyahatimi de Prof. Dr. İsmail Kaynak'la yaptım.

Yurt dışı temasların rahmetli Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde arttığını söyleyebilirim. 1984 sonlarına doğru Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğüne Genel Müdür Yardımcısı atanınca yurt dışı seyahat imkânları arttı. Sinema ve müzik sanatları bana bağlıydı. Faaliyetler yoğundu. Bütçe imkânları genişlemişti. Bazı

seyahatlerin giderleri fonlardan karşılanıyordu. 1984-1989 yılları arasında görevli gittiğim ülkeler şunlar oldu:

1985 KKTC (Devlet Opera ve Balesi turnesi dolayısıyla)

1985 Yunanistan (Türk Tasavvuf Müziği Topluluğu Atina konseri dolayısıyla)

1986 Yugoslavya/Kosova (33. Yugoslavya Folklor Kongresi dolayısıyla)

1986 Romanya (Türk Filmleri Haftası dolayısıyla)

1986 Mısır (Türk Filmleri Haftası dolayısıyla)

1987 Çekoslavakya (Türk Filmleri Haftası dolayısıyla)

1987 Almanya (İstanbul Klasik Türk Müziği Korosu turnesi dolayısıyla)

1987 Mısır (V. Türk Sanatları Kongresi dolayısıyla)

1988 Fas /Türk Filmleri Haftası dolayısıyla). Dönüş yolunda 4 saat Paris gezisi

1989 Irak (Babil Festivali ve Müzik Sempozyumu dolayısıyla)

Söz konusu seyahatlerde Atıf Yılmaz, Halit Refiğ, Nisan Akman gibi film yönetmenleri ile Fikret Hakan, Kadir İnanır, Zuhall Olcay gibi sanatçılarla Türkiye'yi tanıtmaya çalıştık. Konser turnelerinde Ahmet Özhan, Meral Uğurlu, Serap Mutlu Akbulut ve Ayla Büyükataman gibi sanatçılarla Prof.Dr. Nevzat Atlığ'ın yönetiminde unutulmaz konserler verdik.

1998'de KTB HAGEM Genel Müdürü iken emekliye ayrıldığım gün (1 Nisan 1998) öğleden sonra TDK Türk Destanları Projesinde uzman olarak göreve başladık. Bu da bir folklor hizmetiydi. Resmen görevliydim ama kanun gereği maaş almıyordum. Seve seve kabul etmişim bu kuralı. Destan Projesi dolayısıyla Proje Sorumlusu Prof.Dr. Fikret Türkmen'le aynı yıl Orta Asya seyahatine çıkıp Türk cumhuriyetlerindeki koordinatörleri belirleyip sözleşme yaptık. Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a gittik. Özbekistan'a geçemedik. Türkiye ile ilişkiyi kesmişlerdi. En çok görmek istediğim ülkeler bunlardı. Azerbaycan'a 19 defa gitmek nasip oldu. Üçü devlet, diğerleri kendi maaşımdan. Çünkü, Azerbaycan o kadar ucuz bir ülkeydi ki. 100 dolarla bir hafta yaşayabilirdiniz.

Emeklilik ve TDK uzmanlık dönemimin (1998-2006) iki büyük seyahatini unutamam. Genelkurmay Başkanlığınca Anıtkabir'de Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi kurulmasına karar verilmişti. İlk defa panoroma tekniği uygulanacaktı. Müze kuruluş çalışmalarına Güzel Sanatlar Genel Müdürü Mehmet Özel'in önerisiyle katıldım. 2000 yılında planlama çalışmaları sırasında Genelkurmay Başkanlığınca beş kişilik bir heyet Moskova ve Seul'e gönderildi. Moskova'da II. Dünya Savaşı ve Borodini (Napolyon'un Moskova Kuşatması), Seul'de ise Kore Savaşı Müzesinde yeni müzecilik teknolojisini inceledik. Dönüşte Anıtkabir'de uygulama başlatıldı ve müze 2002 yılında açıldı. Aynı yıl, Londra'da bir hastanede ihtisas yapan oğlumuz Dr. M. Özgür Tan'ın yanına gidip bir hafta kaldık.

Emeklilik dönemimizde çoğu kendi paramızda yurt dışı turlara katıldık. Altı seyahati de TİKA imkânlarıyla yaptığımızı söylemeye mecburum (Balkanlar, Gürcistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan).

Sonuç olarak, 2021 15 Ocak itibarıyla gezdiğim, gördüğüm kimisinde devlet görevi yaptığım kimisinde sempozyumlara katılıp bildiri sunduğum, birçoğunu

da sadece gezdiğim ülkeler alfabetik sırayla şunlardır: Almanya, Avusturya, Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Fas, Fransa, Güney Kore, Gürcistan, Hırvatistan, Irak, İngiltere, İran, İtalya, Karadağ, Kazakistan, Kırgızistan, Kosova, KKTC, Macaristan, Makedonya, Mısır, Moldova, Özbekistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Suriye, Ukrayna, Vatikan, Yunanistan.

Toplam: 38. Ne kadar az değil mi?

Bu ülkelerden bazılarına çok sayıda seyahat etmek mümkün oldu. Çünkü, yol güzergâhındaydılar. Bir gece bir şehirde kalmak mecburiyeti dolayısıyla Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Romanya, Sırbistan ve Kosova bu durumdaydı. Beş Yunan adasına (Midilli, Rodos, Sisam, Sakız ve Kos) seyahatimiz de sayıyı artırdı. Azerbaycan'a özel bir sevgimiz vardı. Müziği ve kültürüne vurgunduk. Dostlarımız çoğaldıkça çoğaldı. Davetler de arttı tabii. Ankara'dan uçak oluşu da ayrı bir avantajdı. Çok sayıda seyahat ettiğimiz ülkeleri şöyle sıralayabilirim: Azerbaycan (19, 5 kez de Nahçıvan), Yunanistan (12), Bulgaristan (8), Makedonya (8), Kosova (7), KKTC (5), Romanya (5), Macaristan (5).

Her seyahatim sonrası gazete ve dergilere gördüğüm ilgi çekici olay ve görüntüleri yazdım. Devlet görevi dolayısıyla gittiğimizde ise bir hafta içinde rapor vermek zorundaydık. Evimizde ondan fazla fotoğraf albümü var. Bazı seyahatlerimle ilgili fotoğrafları 70. yaşım dolayısıyla 2011 yılında yayımlanan *Nail Tan'a Armağan* kitabının arkasında yayımladık. Seyahat kapımı, T.C. 1958'de açtı. Tanrı devlete millete zeval vermesin!

SONUÇ

Yazı hayatımın kitaplar, katıldığım ulusal/millî, uluslararası /milletlerarası kongre, sempozyum, panel vb. toplantılarla ilgili bölümlerini yazmayı da düşünüyoruz. Kitaplar bölümü kolay. Ancak bilimsel toplantılar bölümünü toparlamak mümkün görünmüyor gibi. Çünkü, yaklaşık 50 uluslararası 125-150 arası ulusal bilimsel toplantıya katıldığımı rahatlıkla söyleyebilirim. Kültür ve Turizm Bakanlığındaki görevlerim ve emeklilik döneminde de çalışmalarımı sürdürmenin bu sayıda rolü büyük. Birçok devlet görevlisi, maaşını alırken okuyor, yazıyor. Emekli olunca köşeye çekiliyor. Biz, 80 yaşımızda dahi yazarlığı sürdürüyoruz. Kahvelerde, meyhanelerde zamanımızı israf etmiyoruz. Okumak, yazmak en büyük eğlencemiz...

ANADOLU TÜRK HALK İNANÇLARINDA HİNDİSTAN İNANÇ İZLERİ

INDIAN TRACES IN ANATOLIAN TURKISH FOLK BELIEFS

СЛЕДЫ ИНДИЙСКИХ ВЕРОВАНИЙ В НАРОДНЫХ ПОВЕРЬЯХ АНАТОЛИЙСКИХ ТЮРОК

Dr. Yaşar KALAFAT*

ÖZ

Hindistan Türklerinin ve Hinduların halk inançları ile Anadolu Türklerinin inançları arasında ilişkilendirme yapmak amacıyla bu yazı hazırlandı.

Bilindiği gibi Hindistan'ın önemli bir bölümü Türk egemenlik bölgesi içinde kalmıştır. Türklerin bu egemenlik sahası içine kendi inanç ve geleneklerini getirdiği söylenebilir. Ayrıca Hindistan'da önemli ölçüde Müslümanlar da yaşamaktadır. Doğal olarak bu topluma Müslüman inançlarının bir bölümü de yerleşmiştir.

Hindistan'da şurası bir gerçek ki farklı dinlerin ırksal yapısının çok sayıda inançların izleri yaşanır.

Makalemizde; bu farklı ırk ve inanç toplumunda, Anadolu Türk halk inançlarının izleri ile Anadolu'da Hindistan inançlarının izlerinin neler olabileceği ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Anadolu, Türk inanç izleri, karşılaştırma.

ABSTRACT

This article has been prepared in order to associate the folk beliefs of the Indian Turks and Hindus with the beliefs of the Anatolian Turks.

As it is known, a significant part of India remained within the Turkish sovereignty zone. It can be said that the Turks brought their own beliefs and traditions into this domain of sovereignty. In addition, significant Muslims also live in India. Naturally, some of the Muslim beliefs have also been settled in this society.

It is a fact that in India there are traces of many beliefs in the racial structure of different religions.

In our article; the traces of Anatolian Turkish folk beliefs and the traces of Indian beliefs in Anatolia are revealed in this different racial and belief society.

Key Words: India, Anatolia, Turkish belief traces, comparison.

---

* Halkbilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Merkezi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(yasarkalafat@gmail.com)

GİRİŞ

Halk inançlarının kimliklendirilmesi sürecinde, yaşanan yeni yurtlara geldiğinde tanışılan yerel kültürlere, göç boyunca tanış olunan kültürlere ve daha ziyade de anayurtta ve ata yurt var olan, bir dönem var olmuş olan inanç kültürlerine de bakılır. Bu irdelemelerden çıkarılan sonuçlarda çok kere karşılaşılan sonuçlar adeta insanlığın ortak kültür kodlarıdır. Su ile, ateş ile gökyüzü ile ilgili inancı olmayan halk ve coğrafya kesimi adeta yoktur. Şüphesiz ilişkilendirmenin yöntemi ve ölçüsü de kültür akrabalığı aranırken yok sayılmaz. Çalışmalar sürdürüldükçe konulan teşhisler değişebilir veya pekişirler. Bu arada ana yurtta da ata yurtta da oluşan inanç kültürlerinde farklılıklar da gözlenebilir. İnanç kültürü akrabalığının tespiti bunun için çok zordur ve kesinlik içermez.

Bu türden akrabalıkların oluşmasında, toplumlar arası temas, toplumların belirli tabiat olayları karşısında ortak tepki göstermeleri ve sünnetullahdan kaynaklanmış olmak aranır.

Farklı toplumlarda tabiat ve tabiat olayları ile ilgili inançlar arasındaki ortaklığa rağmen, bazı kavramlar ve birtakım objeler etrafında oluşan inançlarda görülen inanç devamlılığı daha farklı bir husus olmalı. Kişioğlu kültü veya kişioğlu kültür kapsamına giren bazı inançlar bunlardan olmalı. Örnekleme gerekir ise “Dul kadının kültü” ve “Çocuksuz kadın kültü” bunlardandır. Bu noktanın irdelenmesinde uğurlu ve uğursuz olma halinin derinliklerine inilmeğe çalışılıp, kut bağlantısı üzerinde durulup, buradan hareketle bütün dinlerde farklılıklar gösterse de sistemin başında bir “mutlak olan”ın bulunduğundan çıkış noktası olabilir. Kutlu olmanın bütün toplumlarda ve dönemlerde mahiyet bakımından aynı oldukları noktasına varılacağı için, kutlu olma ile olmanın ortak yönleri arasında bir müştereklik olacaktır. Zenginlik, kuvvetli olma, sağlam olma kutla açıklanabilir.

Hinduların ve Hindistan Türklerinin halk inançları arasında bazı ilişkilendirmeler yapmak amacı ile bu çalışma başlatıldı. Genç Halkbilimciler Sempozyumunda Hindistan’da Türk halk inançları konulu bir sunum dinlemiştik.¹ Hindistan halk inançlarına dair Türk Tv. kanallarında gösterimi süren dizilerde de Hint halk kültürü ile tanışma imkânımız oluyor. Bu çalışmamızda ise Azhar Alam’ın Yüksek Lisans Tezinden^{2*} hareketle bazı değinmeler yapmaya çalışılacak.

METİN

Hindistan’da da bekar kızlar kismetleri açılması için fal baktırırlar. Kızlar **Tanrı Shiv Viah** ile evlenebilmek için oruç tutarlar.³ **Peepal** olarak bilinen ağacın dibine su dökerler bu ağaca **kırmızı/al bez** bağlarlar.

Kismetin kim olduğunu belirleme ve kismetin açılması için Anadolu ve yakın Çevresi halk inançlarında da fal ve adak adama inanç ve uygulamaları vardır.

¹ Hilal Şahin, “Babürlülerin Etnik Menşei Hakkında Bir Mülâhaza”, **İkinci Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu Bildirileri, (18 Ekim 2014 Ankara)** Ankara, 2015s.320-339

* Azhar Alam, “Hint ve Türk Halk İnançları ile Ritüellerinin Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Mart 2020.

²Hilal Şahin, **age.**

³ Hilal Şahin, **age.**

Martvalda mâni çekilmesi, Nevruzda kapı pusmak ve **Baca Baca Gezmek** bu tür uygulamalardandır.⁴ Oruç adağı Anadolu’da da vardır. Keza kutlu olduğu inancı atfedilen şeyhin abdest suyu, kırklıkların kırk suyu, cenazenin yıkanmasından artan su pis, bir yere dökülmez daha ziyade çiğnenmeyecek yerlere ağaç diplerine dökülür.⁵

Güneş Tanrısına **şekerli süt** ve **su** sunulur farklı amaçlar için muska yaptırılır.⁶ Süt, Şekerli su, Anadolu halk inançlarında da saçı olarak yer almaktadır. Yere düşen kimsenin bilhassa akşamdan sonra düşmüş ise bu türden saçılar yapılır.⁷

Hindistan’ın Müslüman halkı ise **Cuma ezanı** okunurken mendil sallarlar.⁸ **Cuma Selası** okunmadan evvel minareden kızların bahtı açılması için dua edilmesi veya imama dua ettirilmesi şeklindeki uygulama Anadolu’da bilhassa kırsal kesimde yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür.⁹ Al/kızıl renkte farklı bir kutsiyetin aranması Türk kültür coğrafyasının genelinde bu ara Anadolu’da, bilhassa Aras vadisi Türk kültür coğrafyasında yaşamaktadır. Ulu ağaçlar gibi ulu zatların da mezar baş taşlarına, bekar iken murat almadan ölen genç kızların tabutlarına al/kırmızı kurdele bağlanır. Al/kırmızının uğuruna inanılır.¹⁰ Hint halk inançlarında İlk müşterinin alış-verişte ilk siftahın yapıldığı kimsenin uğruna inanılır.¹¹

Evlilik türü olarak **Beşik Kertme** yöntemi Hint halk kültüründe de vardır. Diğer evlenme türleri arasında al değişik, ölen erkek kardeşin eşile evlenme, baldızla evlenme, kız evinin ailesine içgüvey olarak girme yöntemi Anadolu’da olduğu gibi Hint halk kültüründe de vardır.¹²

Hint halk kültürü evlenme yönteminde yakın akraba evliliği yoktur Hindistan’da evlenmelerde 7 Göbek sayılır.¹³ Kanaatimizce bu bulgu farklı bir öneme sahip olmalı. Türk toplumlarında daha ziyade Kuman/Kıpçak kesimde yakın akraba evliliği önlenmiştir. Bu durumun totem bağlantılı olduğu üzerinde durulur.¹⁴ Hindistan Türk devletlerinden Babürler ve Harizmşahlar arasında Moğolların da büyük bir yekün oluşturduğu bilinirken, bu noktada Moğol halk inançlarında yakın

---

⁴ Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012

⁵ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2010

⁶ Hilal Şahin, **age**.

⁷ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarla Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011

⁸ Hilal Şahin, **age**

⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2010

¹⁰ Ali Osman Abdurrezzak-Yaşar Kalafat, Kızıl/Al-Kızılbaş/Alevi ve Al Ruhü/Al Karısı-Al Basması/Al Ocağı Bağlantılarına Dair”, **Mitostrateji 3 Halk İnançlarında Kara İyeler (Cin-Albıs-Al Ruhü-Al Karısı)**, **Türk Halk İnanç Araştırmaları VII ASAM Yayınları**, İstanbul, 2020 s.13-25

¹¹ Hilal Şahin, **age**.

¹² Hilal Şahin, **age**.

¹³ Hilal Şahin, **age**.

¹⁴ Ali Osman Abdurrezzak-Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnanç Araştırmaları II Totem**, Berikan Yayınevi Ankara 2018

evlilik uygulamasının irdelenmesi gerekecektir. Diğer çok önemli bir husus, günümüz Moğol evlenme ile ilgili inançlarının çok değişmiş oluşudur.¹⁵

Hindistan halk kültüründe yoğun bir **kına** geleneği vardır. Kına renginin ne nispette kızıl olur ise, kızılılık dozu ne derece fazla olur ise o kınanın mistik itibarı o derece fazla olur, o nispette adanmışlığı simgelediği inancı vardır.¹⁶ Bizim, kınakızıl- kan bağlantılı Çayda Çıra oyunumuzu merkeze alan bir bildiri çalışmamız olmuştur.¹⁷

Düğünlerde geline ve damada davetliler tarafından para verme yöntemi bu toplumda da vardır ve bu uygulamada verilen bu paraya **Salama** denir.¹⁸ Kars ve yakın çevresinde Iğdır, Ardahan'da Aras Vadisi Türk kültür coğrafyasında yeni evlilere takılan takıların duyurulması **sabaş** olarak bilinir. Takıların türü ve miktarı katkıda bulunanı ile davetlilere yüksek sesle duyurulur. Bu esnada “Ay sabaş sabaş, gel yavaş yavaş” denir.¹⁹

Batı Türklüğü halk inançlarında görülen gelin alma döneminde, kız evinin oğlan evinden saçı türü, **kapı parası** gibi bazı armağanlar alması şeklindeki uygulama, Hint halk kültüründe de vardır. Bu uygulamanın derinliğinde haklaşma helalleşme vardır. Yapılan yardımlar genel anlamda **saçı** kapsamında algılanabilir. Damadın baldızı damadın ayakkabılarını saklamak suretiyle ondan bir miktar para alır.²⁰

Hindistan halk inançlarında da ölüm habercisi olduğuna inanılan bazı tespitler vardır. Köpeğin kurt gibi uluması, çiftlik hayvanlarının sair zamanlarda olduğundan farklı sesler çıkarmaları, **baykuşun** evin çatısı üzerinde uçması, **yarasanın** görünmesi, **kedinin** ağlarcasına sesler çıkarması, **karganın** çok sık gag gag etmesi, kişinin kendi **gölgesini** göremez olması, rüyada **saçı** kesilmiş veya dökülmüş görülme bunlardandır. **Kara kedi** bu kültürde de uğursuz olarak kabul edilir.²¹

---

¹⁵ Kaynak Kişi; Turan Can, Araştırmacı yazar

¹⁶Hilal Şahin, **age**.

¹⁷ Yaşar Kalafat, “Tire’de Kına Etrafında Oluşmuş İnançlarda Mitolojik İzler”, **Tire Sempozyumu, 12–13 Mart 2015 -Tire**

¹⁸ Hilal Şahin, **age**.

¹⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2010

²⁰ Hilal Şahin, **age**.

²¹ Hilal Şahin, **age**.

Kara Kedi

Süpürge Otu

Hindistan halk kültüründe de ölen kimsenin biran evvel defnedilmesi istenir. Ölen kimse için belirli dönemlerde yapılan ritüeller vardır.²² Defin işlemine öncelik verilmesi İslami bir uygulama olarak bilinir. Bu inançlar ile Anadolu halk inançları arasında büyük ortaklıklar vardır.²³

---

²² Hilal Şahin, **age.**

²³ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarından Hayvan Üslubunda Mitolojik Devri Dayım I**, Berikan Yayınları, Ankara 2013

Hint halk inançlarında da nazara inanılmakta ve **at nalı** bu kültürde de nazar kırıcı, önleyici olarak bilinir. Nazarlıklarda **eski süpürge** kullanılır. Ayrıca süpürge'nin yan yatmış olması da uygun bulunmaz. Süpürge'nin üzerine bu kültürde de oturulmaz.²⁴

Hint halk kültüründe **kaplumbağa** ve onun resminin uğur getirdiğine inanılır.²⁵ Kaplumbağa kabuklarının nazara karşı koruyucu olduğu inancı Anadolu Halk inançlarında da yaşamaktadır. Halı ve kilimlerin belirli bir köşesine nazarı kırması için kaplumbağa motifi işlenir.²⁶

Teleüt inanç kültüründen tespiti yapılan süpürge otu-tütsü-kara iyeler bağlantılı bulgu büyüsel bir özelliğe sahiptir. Batı Türklüğünde Kuzey-Güney Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar Türk halk inançlarında süpürge otu ile ilgili inançlar daha ziyade bereket ve şer bulaşması ile ilgili iken²⁷ Al Ruhü ile ilgili yapılan son araştırmalar bu kara iyenin sahiplenilmiş çöpe süpürge vurulmasına kesinlikle karşı olduğunu göstermiştir. Bu tespiti teyiden Al Karısına karşı korunma ve zararından kurtulma ocağı olarak bilinen Al Ocaklarına tedavi için getirilen anne ve çocuklarının üzerleri ocağın süpürgesi ile süpürülür.

Hint halk kültüründe de akşam vakti **tırnak** kesilmez. Akşam olup hava kararınca evden, eşikten dışarı bazı gıda maddeleri verilmaz.²⁸ Hava karardıktan sonra tırnağın kesilmeyeceği inancı Anadolu ve yakın çevresi halk inançlarında da vardır. Kara iyelerin akşamdan sonra daha aktif olacakları ve ayrıca kişioğlunun kutunun saç dipleri ve tırnak köklerinde olduğu şeklinde çok yaygın olmayan inançlar da vardır. Tırnak üzerine yazı yazılarak büyü yapıldığına da inanılır. Kesilen tırnaklar dökülen saçlarda olduğu gibi saçılmazlar.²⁹

Akşam, gün battıktan sonra daha ziyade ocaktan yanar halde köz verilmaz, ocak kültü inancı ile aykırılık arz ettiğine inanılır. Keza üç beyazlar olarak bilinen şeker, tuz ve un da verilmaz. Un, bereketi simgeler, şeker tatlılığı, tuz ise acıyı. Ayrıca, maya, sirke, yoğurt, yumurta türü mayalanma içerikli besinler de verilmaz.³⁰

Hindistan halk inançlarında da **kırık eşya** kullanılmaz.³¹ Bu inanç batı Türklüğü halk inançlarında, Kırılma, yırtılma, yarı yanmış olma türünden geçmiş olan her eşya için geçerlidir. Yarı yanan, kısmen yırtılan veya kırılan eşyanın kara iyeler

²⁴ Hilal Şahin, **age**.

²⁵ Hilal Şahin, **age**.

²⁶ Yaşar Kalafat, "Türk Kültür Coğrafyası Halk İnançlarında Kaplumbağa", **Turque Diplomatie**, Aralık 2018 S. 116, s.12-13

²⁷ Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı" **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu** (22-23 Kasım 2007, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Oral) Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Antalya, 2008, s. 259-266

²⁸ Hilal Şahin, **age**.

²⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2010

³⁰ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Beslenme**, Berikan Yayınları, Ankara, 2012

³¹ Hilal Şahin, **age**.

tarafından sahiplenildiğine inanılır. Yere düşen tek mahsul de “**yerin hakkı**” denilip, onu almakta ısrarlı olunmaz.³²

SONUÇ

Hindistan halk inançları, bilinen bir gerçektir ki fark dinlerin çok sayıda farklılık arz edebilen inanç izlerini taşır. Keza Hindistan halkı da muhakkak ve tamamen Hindu değildir. Hindistan’daki Türk egemenlik döneminde de Türklerle birlikte bölgeye getirilen inanç kültürü bozkır halklarının ortak kültürleri içerikli idi.

Bütün bunlara rağmen, Anadolu halk inançlarında yaşamakta olan ve fakat kadim Türk halk inançları ile bağlantıları fazla kurulamayan birtakım inançların Hint veya halk inançları ile bağlantısı aranabilir Kına kültürü bu açıdan bakılınca bunlar arasında sayılabilir.

---

³² Yaşar Kalafat, “Kocaeli ve Çevresi Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik”, **Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnançları**, Berkan Yayınevi, Ankara 2011 s.2019-228

KORONAYI ATLATAN ÂŞIKLARIN DİLİNDEN: KORONA

**FROM THE SPEECH OF THE ASHIQS WHO
GOT OVER THE CORONAVIRUS (CORONA)**

**КОРОНА СО СЛОВ АШЫКОВ,
ПЕРЕЖИВШИХ КОРОНУ**

Dr. Doğan KAYA*

ÖZ

Uzun süreden beri Covid-19 salgını nedeniyle koronaya yakalanan ama korona belasından kurtularak normal hayatına dönen bazı halk şairlerimiz (âşıklarımız) oldu.

Koronaya yakalanmayan ama bu hastalığın toplumu ne kadar sarsıcı ve düzenini bozan bir illet olduğuna dair de kimi âşıklarımız şiirler ve destanlar yazmıştır.

Korona salgınıyla ilgili gerek âşıklar arasında, gerekse şairler arasında pek çoğunun tarihe not düşmek için şiirler yazdığını biliyoruz. Hatta bazı araştırmacılar yazılan bu şiirleri toplayarak antoloji biçiminde ve kitap olarak yayımladıkları da bilinmektedir.

Bu makalede; koronaya yakalanıp bu hastalığı yenerek atlatan 6 âşığın 7 şiiri âşıklık kültürüne kazandırılmaktadır. Bu âşıklar şunlardır: Bekir Âlim (*Âlimi-Sivas*), Behram Aktimur (*Behramî-Ardahan*), Recep Ateş (Cefakâr-Sivas), Turan Yıldırım (*Furkanî-Sivas*), Ömer Şahin (*Meddahî-Tokat*), Ruhsatî Eroğlu (*Eroğlu-Sivas*).

Makalede 7 şiir bulunuyor. Âşık Furkanî korona için 2 şiir yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 pandemisi, Corona, âşıklar, şiir, âşık kültürü.

ABSTRACT

We have some folk poets (minstrels) who have been caught coronavirus due to the Covid-19 outbreak for a long time, but returned to their normal lives after getting rid of this trouble.

Some of our ashiks who have not fought with coronavirus have written poems and epics to demonstrate how traumatic and disturbing this disease is to society.

---

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Em. Öğretim Üyesi. Sivas/TÜRKİYE
(drdogankaya@gmail.com)

We know that many of them wrote poems about the coronavirus epidemic, both minstrels and poets, to make a mark in history. It is also known that some researchers collected these poems and published them in anthologies and books.

In this article; 7 poems of 6 ashîq who caught corona and survived this illness are brought to the culture of ashîq. These ashîq are: Bekir Âlim (*Âlimi-Sivas*), Behram Aktimur (*Behramî-Ardahan*), Recep Ateş (Cefakâr-Sivas), Turan Yıldırım (*Furkanî-Sivas*), Ömer Şahin (*Meddahî-Tokat*), Ruhsatî Eroğlu (*Eroğlu-Sivas*).

There are 7 poems in the article. Ashîq Furkanî wrote 2 poems for the corona.

Key Words: Covid-19 pandemic/pandemia of Covid-19, Coronavirus, Ashîq, poetry, ashîq's culture

Aylardır insanlığı kasıp kavuran korona illeti ile ilgili olarak edebiyatımızda âşıklarımız 300'ün üzerinde şiir yazılmıştır. Âşıklar, şahit olduklarını dile getirmelerinin yanında duygu, kanaat ve düşüncelerini de bu şiirlerde yansıtmışlardır.

Bir yandan bunu gözlemlerken aklımıza bu hastalığa yakalanıp atılan âşıklar acaba korona hakkında neler söylemişlerdir?" sorusu geldi. Geniş bir araştırma ile bu hususla ilgili olarak çok sayıda örneğin olduğuna inanıyorum. Ben bu yazımda 5 âşığın 6 şiirini kültürümüze kazandırmaya çalıştım. Bu âşıklar; Alim, Behramî, Cefakâr, Furkanî (2 şiir), Ruhsatî Eroğlu'dur. Âşıklardan Behramî Ardahanlı diğerleri Sivaslıdır.

ALİMÎ

1962 yılında Sivas'ın ilçesi Ulaş'ın Eskikarahisar köyünde doğmuştur. Asıl adı Bekir Âlim'dir. Turan ve Didar'ın oğludur. Müderrisler sülâlesindedir. İlkokulu köyünde, ortaokulu ve liseyi Atatürk Lisesinde okumuştur. Çocukluğunda ve yaz tatillerinde köyünde rençperlik yaparak ve hayvanları yayarak ailesine yardım etmiştir. 1985-1988 yıllarında Suudi Arabistan'da çalışmış, daha sonra iki yıl Sivas'ta SİHAZ (Sivas Hazır Giyim) kuruluşunda çalışmıştır. 1990 yılında Millî Eğitime memur olarak girmiş olup halen MLillî Eğitim Yayınevinde memur olarak çalışmaktadır. Askerliğini İzmir Narlıdere ve İstanbul Hadımköy'de yapan Bekir, 1981 yılında Fatma Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten dört çocuğu (Seval, Süheyla, Sevgi, Murat) olmuştur.

Şiire ortaokul öğrenciyken başlayan Bekir'in ustası, irticali ve sazı yoktur. Şiirlerinde mahlas olarak *Âlim*, bazen de *Sitemkâr Âlim*'i kullanmıştır. 400'den fazla şiiri vardır. Genellikle aşk, hüznün ve sitem konularını kullanan Âlim, şiirlerinin bir kısmını *Bergüzar* adlı kitapta toplamıştır. Ayrıca şiirleri *Şiir Çadırı* (2006), *Deli Mavi Sevdalar* (2007), gibi kitaplarda da yayımlanmıştır. İstanbul adlı şiiri dolayısıyla Ümraniye Belediyesi tarafından ödüllendirilmiştir.

Koronaymış

*Virüs sardı her bir yanı
Adı konulmamış tanı
Tıp nerede bilim hanı
Kaçmaya mecalim yoktur*

*Yeni adı “Korona”ymış
İnsanlığı yoka saymış
Çin’den dünyaya yayılmış
Kaçmaya mecalim yoktur*

*Panikletti memleketi
Sızlattı kemiği eti
Yıkılaydın be Çin Seddi
Kaçmaya mecalim yoktur*

*Günden güne artar oldu
Hastaneler taşıp doldu
Gönlümde güllerim soldu
Kaçmaya mecalim yoktur*

*Korku sardı her bir yanı
Dolaştı arş-i alayı
Ne emmi kaldı ne dayı
Kaçmaya mecalim yoktur*

*Öksürük ateşle başlar
Görmez oldu gözü şaşlar
Yerinden oynadı taşlar
Kaçmaya mecalim yoktur*

*Kanser, veremi arattı
Nice canları sararttı
Işık dünyamı kararttı
Kaçmaya mecalim yoktur*

*ALİM’im düşünür durur
Yaratan bizleri korur
Gün gelir gör bak ne olur
Kaçmaya mecalim yoktur*

22 Kasım 2020

BEHRAMÎ

1959 yılında Ardahan'ın Çıldır ilçesinin Yıldırım Tepe köyünde doğmuştur. Asıl adı Behram Aktemur'dur. Doğuştan görme engellidir.

1980'de Behice Hanım'la evlenmiş, bu evlilikten Sevgi ve Salih adında iki çocuğu olmuştur. Âşık Behramî, on beş yıl Çaykur'da çalıştıktan sonra emekli olmuştur. Halen Ankara'da yaşamaktadır.

Şiire başlamasında çocukken söylediği türkülerin rolü olmuştur. Saz çalmaya 1976'da başlamıştır. İlk ustası Hüsamettin Kırmızıtaş'tır. Kullandığı "Behramî" mahlasını, şair Feyzi Halıcı vermiştir. Ülkede pek çok âşık programlarına katılmış, ödüller almıştır. Türkü repertuarı oldukça geniştir. Sazı ve irticali olan bir âşıktır.

İrticalen de şiir söylemektedir, atışmalarda ve lebdeğmezde başarılıdır. Genellikle 8'li, 11'li hece ölçüsünü kullanmaktadır. Katıldığı etkinliklerde birçok plaket ve hediye almış, çeşitli dergi, gazete ve antolojilerde şiirlerine yer verilmiş ve çeşitli televizyon kanallarına (TRT Avaz) çıkmıştır (Gökmar 2008: 121). Ayten Gülçınar ile atışmaları bulunmaktadır.

Türkülerde Buldum Kendimi adında 2003'te yayımladığı bir şiir kitabı vardır.

Zalim Korona

*Çin'den çıktın kâinatı kuşattın
Bırak yakamızı zalim korona
Koskaca dünyaya kâbus yaşattın
Bırak yakamızı zalim korona*

*Sanma insanoğlu elinden bıkar
Küçük bir aşıyla kökünden yıkar
Pek yakında seni yok eden çıkar
Bırak yakamızı zalim korona*

*Amerika Çin'in planısın sen
Görünmeyen Şahmar yılanısın sen
Virüslerin gaddar olanısın sen
Bırak yakamızı zalim korona*

*Nasıl bir illettin yapıştın kaldın
Acımadın gece gündüz can aldın
Yoksa Azrail'le ortak mı oldun
Bırak yakamızı zalim korona*

*Kızım burda oğlum orda ağlıyor
Bu hastalık elim kolum bağlıyor
Hanımın ağrısı yürek dağlıyor
Bırak yakamızı zalim korona*

BEHRAMî der nerden geldin başıma

Zehir oldun ekmeğime aşıma

Allah'ım şifa ver bana eşime

Bırak yakamızı zalim korona

14 Eylül 2020

CEFAKÂR

03.03.1965 Yılında Sivas merkez bağlı Karamehmetoğlu Köyünde doğmuştur. Asıl adı Recep Ateş'tir. Baba Adı Şaban, Anne Adı ise Fatma'dır. Çifçilik ve hayvancılıkla uğraşan bir ailenin çocuğudur.

İlköğrenimini 1976 yılında köyde bitirip 1977-1978 yıllarında Sivas Ulu Cami Kur'an kursunda hafızlığa çalışmıştır. 1979-1985 yıllarında Sivas İmam Hatip Lisesinde okuyup mezun olmuştur. Aynı yıl Manisa ve Tekirdağ Çerkez köyde askerliğini tamamlayıp, Sivas 'a dönerek nakliyecilik, hafriyat ve inşaat işlerine başlamıştır. Halen Sivas'ta ticaretle uğraşmaktadır.

Âşıklığa başlamasında küçük yaşta halk hikâyeleri okumasının büyük oranda rolü olmuştur. Erzurumlu âşıklardan Reyhani, Mevlüt İhsan, Nuri Çırağı, Nusret Torunî; Karşlı Murat Çobanoğlu ve Ardahanlı Şeref Taşlova'dan etkilenmiştir. Hiç bir ustadan ders almamış, kendi kendini yetiştirmiştir.

Cefakâr, saz çalamamakla beraber irticali çok kuvvetlidir. Karşılaştığı âşıklara sazsız cevap vermektedir. Pek çok âşık programına katılmıştır.

Korona

Tarih iki ekim pazar günüydü

Ansızın kapımı çaldı korona

İnanın ömrümün sanki sonuydu

Beni dertten derde saldı korona

Tahlil verdim umutlarım tükendi

Yarın tahlillerin çıkacak dendi

Bir günde sendrom ciğere indi

Her bir organıma geldi korona

Şaşırdım pozitif çıkınca testim

Kadere razıydım şansıma küstüm

Dünya yaşantımdan umudum kestim

Sanki beni benden aldı korona

Sanmayın kimsenin elini tuttum

Düğüne derneğe korkarak gittim

Maske mesafeye çok dikkat ettim

Yine gelip beni buldu korona

*Virüs vücudumu almıştı esir
Böbrek iflas etti kanyor basur
Kulaklar çınlıyor tıp etmez tesir
Ölüme karar kıldı korona*

*Oğul uşak benle bile geçirdi
Elli altı tane ilaç içirdi
Eşimi dostumu benden kaçırdı
Hısım akrabamı sildi korana*

*Sarhoş keş misali adım attırdı
Acilin önünde nöbet tutturdu
Haftada bir kanım tahlil ettirdi
Her yerime delik deldi korana*

*Lezzetimi aldı kokum bitirdi
Yastığının başucuna oturdu
Ne gözüm yumdurdu ne de yatırdı
Gece uykularım böldü korona*

*Ateşim yükseltti yakıp yandırdı
Midem bulandırdı başım döndürdü
Gözlerimin ışığını söndürdü
Zannettim ecelim oldu korona*

*Çok dolandı etrafımda yanımda
Mesken tuttu damarımda kanımda
Vücudumda bedenimde canımda
Bir ay on sekiz gün kaldı korona*

*CEFAKÂR'ım zannetmeyin yıkıldım
Yedi doktor dört hastane bakıldım
Filim emar tomografi çekildim
Dediler iy'oldun öldü korona
20 Ekim 2020*

FURKANÎ

1965 yılında Sivas'ın ilçesi Yıldızeli'nin Tat köyünde doğmuştur. Asıl adı Turan Yıldırım'dır. Rıza ve Fadik'in oğludur. Yedi çocuklu ailenin üçüncü çocuğudur. İlkokulu köyünde okumuş, sonra Sivas'a gelerek 1977'de Atatürk Ortaokulundan, 1983'te de Sivas Endüstri Meslek Lisesinden mezun olmuştur. İki kere üniversiteyi kazanmış, Çukurova Üniversitesi İskenderun Meslek Yüksekokuluna ve Açık Öğretim Fakültesine girmişse de bunu devam ettirememiştir. 1987'de Ha-

tice ile evlenmiş bu evlilikten dört çocuğu (Şeymanur, Abdurrahim, Abdüssamet, Tülay) olmuştur. Askerlik hizmetini Denizli’de yapmıştır. Çocukluğunda ve gençliğinde çiftçilikle uğraşmış, inşaatlarda çalışmış, 1991’de Sivas Demir Çelik Fabrikasına girmiş, buranın kapatılması üzerine bir müddet boşta kalmış, daha sonra TÜDEMSAŞ’a girmiştir. Halen Sivas’ta yaşamaktadır.

Furkanî, dini inançları sağlam, duygusal ve hoşgörü sahibi birisidir. Şiire dokuz yaşında başlamıştır. Demir-Çelik fabrikasında çalıştığı yıllar Âşık İsmetî ile tanışmış ve ondan şiir tekniğinin inceliklerini öğrenmiştir. İrticali ve sazı yoktur. Kullandığı mahlası kendisi almıştır. Şiirlerini millî, dinî, hissî konularda ve çeşitli olaylar üzerine vücuda getirmiştir.

Virüs Yüzünden

*Başıma gelmedik haller kalmadı
Korona denile virüs yüzünden
Lokman Hekim dahi çare olmadı
Korona denilen virüs yüzünden*

*Hatırlatma Kovit denen vakayı
Geçer karşıma da satar cakayı
On gün oldu alamadım yakayı
Korona denile virüs yüzünden*

*Bazen dondurur da bazen de yakar
Durgun su misali çok yavaş akar
Kırk yıllık dostlarım uzaktan bakar
Korona denilen virüs yüzünden*

*Çamaşır suyunu kapıma döker
Bir kuru öksürük ciğerim söker
Ahmet Erdem’im var boynumu büker
Korona denilen virüs yüzünden*

*“Kızım yemek hazır Babacım ye” der
Kimi karakola şikâyet eder
En büyük bedeli yorgun kalp öder
Korona denilen virüs yüzünden*

*Bilenler söylesin bu nasıl işler
Her gün görüyorum kabuslu düşler
Ölmeden ayrıldı baksana eşler
Korona denilen virüs yüzünden*

*Bulaştı gitmiyor meşveret başı
Hasret koydu bize sıcacık aşı
Sekiz aya girdi henüz yok aşı
Korona denilen virüs yüzünden*

*FURKANÍ kalmadı eridi yağım
Bir nefes çıkıyor demek ki sağım
Hısm Akrabayla kesildi bağım
Korona denilen virüs yüzünden
30.08 .2020*

Tecellî Eyledi

*Düğünde dernekte tutuldum derde
Şafi ismi ile şifa eyledi
Önüme çekildi simsiyah perde
Şafi ismi ile şifa eyledi*

*Maske, mesafeye dikkat ederdim
Kalabalık yerden öte giderdim
Asla bulaşamaz bu virüs derdim
Şafi ismi ile şifa eyledi*

*Geceleri uzun yatamıyordum
Bir türlü terimi atamıyordum
Lokmalar dizili yutamıyordum
Şafi ismi ile şifa eyledi*

*Olgunluk yaştayım sanmayın kartım
Çakır dikenlerle dağlandı sırtım
Üzerime yükü elbisem pırtım
Şafi ismi ile şifa eyledi*

*Taamlar kokusuz tadı yok idi
Yaşadıklarımız artçı şok idi
Saymakla bitmiyor gayet çok idi
Şafi ismi ile şifa eyledi*

*Diyorlar ki Çin Laçın'ın eseri
Dizimde koymadı dermanı ferî
FURKANÍ gitsin de gelmesin geri
Şafi ismi ile şifa eyledi
09.09.2020*

MEDDAHÎ

1954 yılında Tokat'ın Ortaören köyünde doğmuştur. Asıl adı Ömer Şahin'dir. Osman ve Hatice'nin oğludur. Sülâlesine Sadıklar denilir. İlkokulu köyünde, Ortaokulu Tokat'ta Cumhuriyet Ortaokulunda okumuş, Endüstri Meslek Lisesinin II. Sınıfından ayrılmıştır, ancak sonraki yıllar okul dışından lise diploması almıştır. Okuldan arta kalan zamanlarında köyde rençperlik ve çobanlıkla uğraşmıştır. Askerliğini Isparta ve Kıbrıs'ta yapmıştır. 1981 yılında TCDD'ye makasçı olarak girmiş, 1994 yılına kadar Erzurum'da, bu tarihten itibaren de Sivas'ta yaşamıştır. Şu anda aynı kurumda kondüktör olarak çalışmaktadır. 1977 yılında Sündüs Hanım'la evlenen Meddahî'nin dört çocuğu (Ali, Fatma, Gazi, Arif) vardır.

İlk şiirini 1980'de köyünde zarar eden besiciler için yazmıştır. Pek usta olmamakla beraber saz çalmaktadır. Şiir tekniğini Sefil Selimî'den öğrenmiştir. Erzurumlu Reyhanî ve Sefil Selimî'den etkilenen Meddahî, Sivas'ta bazı mahallî televizyonlarda programlara katılmıştır. İrticali vardır ve Seçkinî ile Derdiyar'la karşılaşmıştır. Hemen her konuda şiiri olmakla beraber şiirleri, daha ziyade aşk, yokluk ve sosyal tenkit konularındadır. 100 kadar şiiri vardır. Şairlik özelliğinin yanında çok iyi taklit yapabilmekte ve davul çalmaktadır. Bu yüzden kendisine Sivas Devlet Türk Halk Müziği Koro Şefi Uğur Kaya tarafından *Meddahî* mahlası verilmiştir. 1970-1980 yıllarında düğünlerde davul çalmıştır.

Korona

*Sabah koronadan bir baskın yedim
Sanmayın hal-hatır sordu korona
Onunla teke tek vuruşam dedim
Baktım ki güç yetmez orda korona*

*Hemen tayfasına haberci saldı
Dakika geçmeden alarım çıldı
Vücutum şehrini çembere aldı
Taarruz emrini verdi korona*

*Suyunan sabuna dokunmayınca
Sosyal mesafeden sakınmayınca
Tedbir için maske takınmayınca
Ağzımdan burnumdan girdi korona*

*Dahili bölgemi teklifsiz gezdi
Olanca organı sıraya dizdi
Pash hançeriyle derimi yüzdü
Cendeğimi yere sardı korona*

*Ciğerlerim işlevini yitirdi
Böbrekleri hepten aldı götürdü
Yerimden kalkamaz hale getirdi
Üstünde tepinip durdu korona*

*Evimin içini tek tek dolaştı
Hepimize birden böyle ulaştı
Hanemde ilk öce bana bulaştı
Beni can evimden vurdu korona*

*Hassa kantarıyla cürmümü tarttı
İnfaza hükmetti yakamı yırttı
Ateşim yükseldi öksürük arttı
Sinir uçlarımı gerdi korona*

*Kilom hayli fazla aşırı şişman
Sağlıklı yaşama eyledi pişman
Gözle görülmeyen ölümcül düşman
Kuşattı dört yanım sardı korona*

*Ölüm listesine ismim eklendi
Dikildi başıma nöbet bekledi
Nefesim daraldı kalbim tekledi
Sanki dürüm dürüm dürdü korona*

*Fırsatını bulup elinden kaçtım
Koştum doktorlara derdimi açtım
Röntgenler çekildi testlerden geçtim
Artık açtıktaki sırdı korona*

*Doktorlar üzgün üzgün yüzüme baktı
Dedi sonuçların pozitif çıktı
Haber hastaneyi başıma yıktı
O gün muradına erdi korona*

*Tam üç hafta yoğun bakımda yattım
En büyük acıyı orada tattım
El açtım Rabbime dilekler tuttum
Şifremin farkına vardı korona*

*Neyi kokladıysam koku almadım
Yiyip içtiğimde lezzet bulmadım
Ömrümde hiç böyle naçar kalmadım
Takatsiz bıraktı yordu korona*

*Mikroplar toplanıp kurdular toyu
Pislikten ibaret bunların soyu
Bitkin bedenimde yirmi gün boyu
Keyfince saltanat sürdü korona*

*Mücadele verdim onca varımla
Bazen bütün ile bazen yarım
Evlat torun tosun bir de karımla
Aramıza duvar ördü korona*

*Nüfustan kaydımı sildirmek için
Sildirip haddimi bildirmek için
Ağız birliğiyle öldürmek için
Azrail'le kavil kurdu korona*

*Pandemi denen şey değil sıradan
Yakayı sıyırmak çok zor buradan
Şifamı verince yüce Yaradan
Çıldırıldı kendini cırdı korona*

*Hayatın anlamı sağlıkmış meğer
Nefes alıp vermek dünyaya değer
Koronaya fırsat verseydim eğer
Sülalemi toptan yerdi korona*

*MEDDAHÎ kendine uzun destan yaz
Covit-19'dan az çekmedin az
Yükledi göçünü palaz pandırız
Dün gece kirişi kırdı korona
17. 12. 2020*

RUHSATİ EROĞLU

1956'de Kangal'ın Alacahan bucağında doğmuştur. Âşık Memiş Eroğlu ile Emine Hanım'ın oğludur. İlkokulu Alacahan'da, 1970 yılında Çetinkaya ortaokulundan mezun olmuştur. Aynı yıl Gaziantep Öğretmen Okuluna girmiş, burayı da 1975'te bitirmiştir. 1977 yılına kadar Şırnak ve Siirt'te öğretmenlik yapmış, sonra Kangal'ın Sarıkadı, Sultanpınarı, köylerinde, Alacahan bucağında, Erzurum'un Uzundere köyünde, Bartın'ın Döngeller köyünde, Zonguldak, Mersin ve Sivas merkezlerindeki ilkokullarda öğretmenlik yapmıştır. 1982 yılında Elanur Hanım'la evlenmiş, bu evlilikten Saygın ve Ozan Emre adında iki oğlu, Damlanur adında bir kızı olmuştur. 2003 yılında emekli olmuştur. Halen Sivas'ta yaşamaktadır.

Şiire 1966 yılında, saza da öğretmen okulunda öğrenci iken başlamıştır. Şiire başlamasında babası Âşık Memiş Eroğlu'nun önemli oranda etkisi olmuştur. Şiir

tekniği güçlüdür. Mahlas olarak adını kullanmıştır. Adını, XIX. yüzyılın önde gelen âşıklarından olan Deliktaşlı Ruhsatı'yi çok seven babası vermiştir. Hemen her konuda şiiri olmakla beraber millî konudaki şiirleri daha fazladır. Şiir sayısı üç yüzden fazladır. Öğretmenlik yaptığı yıllarda çeşitli bayram ve anma programları sebebiyle halka ve öğrencilere okuma imkânı bulmuştur. Sivas'ta öğretmenlik yaparken Sivas'ın mahalli televizyonu SİPAS'ta “Âşıkların Dilinden” ve “Gönül Dostları” adı ile pek çok âşık programı yapmıştır.

Korona

*Zor bir dönemde bütün insanlık
Gelip yakamızdan tuttu korona
Tüm ışıklar sönük her yer karanlık
Zindan çukuruna itti korona*

*Hemşire bir koldan doktor bir koldan
Çare arıyorlar her türlü yoldan
Kokular burundan lezzetler dilden
Kayboldu bir anda n'etti korona*

*Ağzıma burnuma maske taktırdın
İnsanlara uzaklardan baktırdın
Herkesi mecburen eve tıktırdın
Hem de öz canımda bitti korona*

*Yayıldı dünyaya her bir yerlere
Girince çare yok akciğerlere
İhtar olsun silah yapan şerlere
Kör kurşundan beter battı korona*

*Koskoca dünyanın bir tek gündemi
Ya korona virüs yahut pandemi
Kaç kez sordum nerde doğdun Çin'de mi
Sallayıp başını gitti korona*

*Bozdun sağlığımı koymadın denge
Nasıl hasret kaldık eski ahenge
Topyekûn virüsle girdik bir cenge
Dünyayı önüne kattı korona*

*Hiç bir düzen böyle adil olmazdı
Adam kayırmadı rüşvet almadı
Mevki-makam, zengin-fakir bilmedi
Kafa tutu gelip çattı korona*

*Beş büyükler nerdesiniz n'oldunuz
Bu dünyayı keyfinizce böldünüz
Bir virüse nasıl teslim oldunuz
Beşinizi birden yuttu korona*

*Hani o son sistem silahlarınız
Taptığınız maddi ilahlarınız
Düştü önünüze külahlarınız
Alıp bir kenara attı korona*

*Çoktu mazlumlara ezalarınız
O bitmez tükenmez cezalarınız
Kıtalar arası füzeleriniz
Hadi buyur iptal etti korona*

*Tıp çaresiz acil aşı arıyor
Başını vuracak taşı arıyor
EROĞLU güvenli kişi arıyor
Yandı ciğerlerim tüttü korona*

17.11. 2020

ÇITAK TÜRKLERİNİN MENŞEİ ARAŞTIRMALARI

RESEARCH ON THE ORIGIN OF CITAK TURKS

ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТЮРОК ЧЫТАК

Hayrettin İVGİN*

ÖZ

Çıtaklar konusunda, ortaya konan araştırmaların büyük bir bölümü, Balkanlar ve Doğu Avrupa ile sınırlıdır. Oysaki Çıtakların menşesinin gerçeğini Orta Asya'da aramak gerekir. Bunun için Türklerin iki büyük kolu olan Kıpçaklar ile Oğuzların tarihlerini iyi bilmek gerekir. Bu iki koldan birine mensup olan onlarca Türk boyu İç Asya'da hâlen mevcuttur. Çıtak (Çiğil) Türkleri de bunlardan biridir.

Bu yazımızda, kimi kaynaklardan hareket ederek ve “Çıtak” kelimesinin iş-tikakına önem vererek gerçeklere yaklaşmak istedik.

Yazımızda, Çıtakların, Çiğil Türklerinden başka bir Türk boyu olmadığı kanaatine vardık.

Anahtar Kelimeler: Çıtaklar, Çiğiller, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yusuf Ziya Yörükân, Ziya Gökalp.

ABSTRACT

Most of the research on Citaks is limited to the Balkans and Eastern Europe. However, it is necessary to seek the truth of the origin of the Citaks in Central Asia. For this, it is necessary to know the history of the Kipchaks and the Oghuzs, which are the two major branches of the Turks. Dozens of Turkish tribes belonging to one of these two branches are still present in Inner Asia. Çıtak (Chihil) Turks are one of them.

In this article, I wanted to get closer to the facts by starting from some sources and paying attention to the connotation of the word "Çıtak".

In this article, we came to the conclusion that Çıtak is not another Turkish tribe other than Chihil Turks.

Key Words: Citaks, Chihil, Evliya Çelebi Travel Book (Seyahatname), Yusuf Ziya Yörükân, Ziya Gökalp

---

* (Prof. Dr.) Halk Bilimi Araştırmacısı. Dünya Söz Akademisi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE (hayrettinivgin@gmail.com)

Giriş:

Çıtıklar konusunda ortaya konan bilgilerin hep Balkanlarla sınırlı kalması, daha eskilere ve özellikle Asya, Karadeniz'in kuzeyi, Hazarın kuzeyi, Hazar ötesi, Türkistan, Türkmenistan, İran toprakları, Doğu Anadolu gibi coğrafyaların kaynaklarına gidilmemesi, bu Türklerin tarihi geçmişinin belirsiz kalmasına neden olmuştur.

Çıtıklar konusunda hep Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine başvurulması, bilgilerin 17. yüzyıldan öteye gidilmesinin önünü tıkamıştır. Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Çıtıklar sadece Balkanlar, Rumeli, Deliorman, Eflâk ve Boğdan, Tatarlar, Dobruca işaret edilmiştir,

Bu bilgiler yanlış mıdır? Hayır. Ama Türk soyunun önemli bir parçası olan Çıtıkların coğrafyası ve tarihi bu kaynakla sınırlı değildir. Biz bu yazımızda; hem 17. yüzyıldan çok gerilere, hem de Orta Asya'nın en uzak yerlerine giderek Çıtıkları arayacağız. Öncelikle Rumeli ve Balkanlardaki Çıtıkları gözden geçirelim.

Balkanlar ve Rumeli Çıtıkları:

Rumeli'de ve Balkanlar'da yaşayan Çıtık adlı Türk topluluğunun 1946 yılında nüfusunun 40 bin civarında olduğu bilinmektedir.

Dil bakımından Rumeli'de ve Rumeli Türkleri arasında özel bir grup meydana getirilmiştir. Kıpçak Türkçesinin kalıntısı olan diller, diğer Rumeli ağızlarından ayrılırlar. Bu farklılıklar Rumeli ve Anadolu lehçeleri bakımından narin ve akıcı incelikte sayılmaz. Bu yüzden Çıtık adına zamanla "kaba adam, dağlı, köylü, ilkel" gibi anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlandırmalar onların Rumeli'deki dillerin aksanının ortaya çıkardığı olumsuz bir durumdur.

Çıtıklar, Deliorman ve Dobruca (Bulgaristan) yörelerinde yaşarlar. Evliya Çelebi, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Silistre kasabasında Çıtıklar diye bir topluluğun varlığından bahseder. Aynı şekilde Hacıoğlu Pazarcığı'nda (Dobriç) büyük bir Çıtık kolu vardır.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde, Çıtıkları "Bulgar-Tatar-Eflâk-Boğdan gibi halkların karışımı" olarak tanımlanmaktadır ki bu tamamen yanlıştır. Oysaki Çıtıklar, Orta Asya içlerinden Hazarın kuzeyi ve Karadeniz'in kuzeyinden Batı Avrupa'ya ve Balkanlara Hun akınlarıyla birlikte gelen Türksöylü halklardan birisidir. Peçeneklerle, Uzlarla, Kıpçak boylarıyla karışıp kaynaştığı, kiminin Hristiyanlığı tercih ettiği, kimilerinin eski Göktanrı dinlerini devam ettirdiği, kimi grupların da Müslümanlığı benimsediği bir vakıadır. Balkan Çıtıklarının Dobruca'da yoğun olarak dinlerini devam ettirdiği tarihi bir gerçekliktir. Kendilerine özgü bir aksanla konuştukları Türkçeden başka bir dil bilmediklerini de söylemeden geçemeyeceğim.

Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde, Sislistre'de ortaboylu ve sağlam yapılı insanların yaşadığını, Dobruca'da Çıtıklar adıyla anılan bir kolunun bulunduğunu, bunların Tatar, Ulah, Gacal ve Bulgarların bir karışımı olduğunu, Çıtık hanımlarının utangaç ve çok namuslu olduklarını yazmıştır. (Kahraman-Dağlı -Dankoff I. ve III. Kitap, 2011: 201-202)

Sözün burasında; Gacalların Müslümanlaşan Peçenek Türkleri olduğunu, Bulgarların Kıpçak soylu Bolgar Türkleri olduğunu, Pomakların ise Plevne civarına yerleşen Müslüman Kumanlar olduğunu söylemek isterim. (Cebeci, 2009; 203)

Balkanlarda Çıtak'ın Anlamı:

Söylentilere ve bazı inandırıcılığı olmayan efsanelere göre; çitlerini kireçle boyayarak Hristiyanlardan ayırt edilmesi için bu Müslüman Türklerin “Çiti-ak” anlamında “Çıtak”, olarak adlandırıldığı anlatılır. Bazılarına göre, Çıtak yerli anlamındadır. Bazılarına göre Çıtak, melez anlamındadır. Bunları söyleyenlere göre Oğuzlar ile Peçeneklerin karışımıdır Çıtaklar.

Başka görüşlere göre; Eski Türkçede “çit”, “sınır, uç, kenar” anlamına gelmekte, “ak” ise “yer, bölge, ülke, mevki” anlamındadır. Böylece sınır boylarında, kenarda oturanlara Çıtak denmektedir.

Çıtak, kelimesi; odun satarak geçinen kimseler, köylü, dağ eteklerinde yaşayanlar, yabancı göçmen gibi anlamlara da geldiği ve bunların sözlüklerde de yer aldığı ifade edilmektedir. (Gezer 2019: 898-899)

Bunların birer yakıştırma söylemler olduğunu bilimsel bir yanının olmadığını söyleyebiliriz. Kimi kaynaklarda, Anadolu'nun çeşitli yerlerine Çıtağ adlı topluluklardan söz edilir. Timur ile yapılan savaşlarda bu topluluk sık sık yer değiştirip dağlara, ormanlara sığınmışlardır. Bunlarla Rumelideki Çıtaklar arasında bağ olup olmadığı bilinmemektedir. Bugün Anadolu'nun bazı yerlerinde (Balıkesir-Kastamonu-Denizli-İzmir-Manisa-Zonguldak vd.), Çıtak, Çıtaklı, Çıtakoğlu veya Çatak adlarına rastlanır.

Atanas Manov'dan Tespitler:

Varlık Yayınları içinde 1939 yılında, kendisi bir Gagauz Türkü olan Atanas Manov'un yazdığı “Hristiyan Türkler” adlı kitabın bazı paragraflarını önemi nedeniyle aşağıya yazmak istiyorum:

“Rus Türklük bilimci Golubovskiy'e göre, Türk kavimleri Avrupa'ya doğru iki koldan yürümüşlerdir: birileri Orta-Asya'dan Rus bozkırlarını aşarak, ötekilerse güneyden, İran'dan geçerek...Ancak, hepsi de bir ve Oğuzlar adı altında...” (Manov, 1939: 10)

“Bunlardan ikinciler Selçuk Türkleri ve aynı zamanda Osmanlı derler ki, adını ilk devlet başkanının adından alır. Ancak Orta-Asya'dan Rus bozkırlarına doğru “Türkler” adıyla yürüyen birinciler, ayrı ayrı adları almıştır: Peçenekler, Uz-Türkler ve Kumanlar ki, bunların her biri ayrı ayrı siyasal bağımsızlık sahibidiler. Bunlar IX. yüzyıla doğru Volga ve Gyank ırmakları arasına yerleşmişlerdir.” (Manov, 1939: 11)

“Dobruca ve Karadeniz boylarına yerleşen Oğuzlar, İlk-Bulgarlar ve Gagauzlar arasında Hristiyanlık hızlı bir biçimde yayılmasına karşılık, Deliorman'da yoğun biçimde yerleşmiş olan Peçenekler, ortak bir ad olmak üzere Türkler ve Gacallar ya da şimdi taşıdıkları Çıtaklar Müslüman olarak kalmışlardır.” (Manov, 1939:17)

MŞU (Mongogn Şine Us) Anıt- Kitâbesi:

Moğolistan'ın Şine Usu Gölü yakınında 1909 yılında bulunan bir anıt-kitabedir. Bunu o yıllarda araştırma yapan Finli bilim adamları bulmuştur. Bilim insanı Thomsen ve diğer bilim insanı Ramstedt ayrı ayrı yıllarda bu Türk runik yazılı kitabeyi okuyarak çevirmişlerdir. Bu anıt-kitabe; Uygur Hükümdarı Bilge Moyun Çor Kağan'a aittir. Yani Göktañrı'nın kut verdiği ve kutsadığı Bilge Kağan.

Eski Türkçe runik yazılı eserlerde “çıt” kelimesi çok değişik anlamlara gelmesine karşın bugünkü dillere çevrilmiştir. 750 yılında dikilmiş MŞU olarak bilinen “Mongogn şine usni” adlı anıtta şu ifadeler bulunuyor. “*Ötüken'in dış (kuzey) ucunda Tez (Tes) nehrin başına Aksarı karargâhını orada kurdum. Çıtı oraya yerleştirdim. Ben de oraya oturdum. Orası benim sınıırım oldu. Oraya bu belgemi ve bittiğini o taşa yazdırdım.*”

Demek ki Uygur Hakanı 750 yılında Tez nehrinin başında “çıt” kurmuş ve 760 yılında MŞU anıtını diktirmiş. Burada kaynaklara göre 2 yıl konaklamış, 750 pars yılından 753 yılının sonuna kadar kalmış. MŞU anıtı bugün Tes nehrinin yanında Köktöbe (Köktepe) denilen bir tepede bulunmuştur ve Mogolistan sınırları içindedir. Bu tepeye Uygur Kağanının konağını ve kalesinin dikildiği yer olduğu buralarda yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılmıştır. (Karcavbay, 1992: 49)

Çıt, büyük Kağan'ın odasını diktiği ve işaretlediği yerdir. Yani “çıt” han odasının temeli, işaret edildiği yer demektir. Çıt şöyle dikilir: Üç iri taş işaret edilen yere yan yana getirilir, saç ayağı gibi birleştirilir, üzerine çalı çırpı, kuru ot ve yonga atılır. Bunlar yakılır. Böylece özel han odasının yeri belirlenmiş olur. Bu yer tepenin en yüksek yeridir. Türk-Mogol dillerinde “şatı-şitu-satı”, “çıt” dikilen yer demektir. Ordası (merkez) yerden yükseltilerek buraya Kağan'ın otağı (büyük çadır) kurulur. Hakan ve Kağanların otağları (çadırları) çok büyük olur ve rengi aktır (beyazdır). “Çıt+ak” Hakanın önceden belirlenen yere ak otağının dikilerek yerleştirdiği mekândır. (Karcavbay, 1992: 50)

Çıtak'ın etrafında, Hakanın prenslerinin, askeri komutanlarının, yüksek tabaka devlet erkânının, ileri gelenlerin, memurların evleri konaklanmaktadır. Bütün bu kademedeki yüksek tabakalar kendi evlerini (çadırlarını) dikeceği yerler belirler. Bu belirlemelere ve Hakanın çevresine ev yapmalarına “üy dikmek” denir. Eski runik yazılarda ve Türkçe'de ev, “üy” demektir. Ordada yani merkezde Kağan, onun etrafında komutanlar ve yüksek tabaka, bunların çevresinde de kavim, halk kendi evlerini ve çadırlarını kurarlardı.

Böylece en yüksek yerde, merkezde Kağan'ın Çıtak'ı ve Kağan'a tabi olan etrafındaki yüksek tabaka ve kavim bulunur. Çıtak'a tabi olanların rütbesi ve görevi ne olursa olsun hepsi Çıtak'tır.

Çıtak kelimesinin birçok kaynaklar etimolojisini yapmışlar, bu kelimeyle ilgili pek çok anlatılar ve düşünceler ortaya koymuşlardır (Karcavbay, 1992: 49-53)

Bu anıtın doğu yönünde; Bilge Kağan'ın pars yılında Çiklere karşı yürüdüğü, ikinci ayın ondördünde Kem'de çarpıştığı, galibiyetten sonra orada bir bina yaptırdığı ve sınırı tespit ettirdiği yazılıdır. Ve kitabesini, yaz mevsimini geçirdikten sonra buraya diktirdiğini söylemektedir. (Gökmen, 1980: 44-47)

Yine bu anıtın güney yönünde; Karluk kavmini yendiğini, Çik kavmine Tutuk, İşbara ve Tarkan rütbesi ile askeri idareciler atadığını söylemektedir. (Gökmen 1980:47)

Burada Çik kavmine dikkatinizi çekmek isterim. Çik veya Çikler, Köktürkler çağında tarihi bir soy ve boy adıdır. Eski Türk dilini konuşurlardı ve kendilerine özgü dialekleri vardı. Kem şehri bildiğimiz Yenisey nehrinin yanındadır. VIII. yüzyılda yaşamışlardır. Elimizde bu Çik boyunun balbal taşları ve yazılı taşları bulunmaktadır. Bu Ulug-Kem (Yenisey) boyunun ataları olduğunu sandığımız, Çıtaqların ataları olabilir mi? Olabilir. Çünkü Altaylarda bugün bile var olan Çıgat ve Cıgandık olarak adlandırılan topluluklar mevcuttur. Acaba, Bilge Kağan anıt-kitabesindeki sözü edilen sınır boylarında yaşadığı anlaşılan Çik kavmi Çıtaqların ataları olabilir mi? Olabilir diye düşünüyoruz. Çünkü Oğuz boyları, kendi boyundan olmayan diğer kavimlerin hepsine “Çiğil” diye sesleniyorlardı.

Çiğil Türkleri:

Çiğil veya Çiğiller, 7. yüzyıldan beri bugünkü Kırgızların toprakları içinde bulunan Issık Gölü etrafında yerleşmiş Türk boylarındandır. Çiğil, Yağma, Türgiş, Toksı boyları birleşerek Karluk birliğini kurdular. Yabaku adlı Türk boyu, Uzkend adlı bölgede yaşamıştır. Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Toksı, Yağma, Çiğil, Oğrak, Çaruk boyları eski Türkçe olarak konuşurlar ve ağızları farklıdır. Yimek Türklerinin ve Başgurtların dilleri bu dillere yakındır.

Divan-ı Lügati't Türk'te Kaşgarlı Mahmud, Çiğiller için “*İli/İla/İli nehrinin halkındandır*” diye yazmaktadır. Bu Türklerin üç oymak olduğunu, birisinin sürekli göçebelik yaptıklarını, ikinci oymağın Taraz/Tarız/Taras yakınlarında yaşadıklarını, üçüncü boyların ise Kaşgar'da bulunan bir takım köylerde oturduklarını ve bunlara Çiğil adı verildiğini söylemektedir. Oğuzlar, Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar olan yerlerdeki bütün Türk boylarına Çiğil adı vermekteydi. (Divan-ı Lügati't Türk 1940, s. 393-394)

Rahmetli Prof. Dr. Baaheddin Ögel Türk Kültür Tarihine Giriş adlı kitabının 1. Cildinde “Çiğil Türkleri Isıq-Göl kıyılarında eskiden beri yaşarlardı. Köy karşılığı *Uluş* sözünü kullanırlardı. Balasagun şehrinin adı Kuz-Uluş idi. Surlar ile çevri şehirlere Balık denirdi.” İfadeleri yer almaktadır. (Ögel 1991, s. 204-205)

Bahattin Ögel, bu eserin 8. Cildinde “Çiğil Türkleri Isıq-Gölün kuzeyinde otururlar ve dış kültür tesirlerinden oldukça uzaktadırlar.” Diyerek Çatak Türkleri olduğu kabul edilen Çiğil Türklerinin yaşadığı yerlere de açıklık getirilmiş oluyor. (Ögel 1991, s. 224)

Türkmenler, Oğuzlardır. Oysaki Çiğiller de soyca Oğuzlarla aynıdır ve Türk'türler. Tarihte olan toprak kavgaları sanki Oğuzlar ile Çiğillerin, Kırgızların, Kıpçakların, Yağmaların, Toksıların, Oğrakların, Çarukların, Yabakuların, Barmılların, Tatarların, Uygurların, Çomulların, Tavgaçların, Tengutların, Kayların hepsi de Türk boylarından olmalarına rağmen farklı soydan kabileler gibi düşünülmüştür. Oysaki bunların aynı soydan ve Türk oldukları bir gerçektir.

Türklerin Batıya Göçleri :

Türklerin, batıya doğru göçleri iki ana kol ve yoldan olmuştur. Birincisi Hazar'ın ve Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa'ya yapılan göç yoludur. Buradan batıya göç eden Türkler, Göktanı ve Şamanist iken Hristiyanlıkla tanışmışlar ve büyük çoğunluğu da Hristiyan olmuşlardır. Trakya'ya, Balkanlara, Doğu Avrupa'ya, Tuna boylarına yerleşen gerek Oğuz Türkleri, Gerek Kıpçak Türklerinin bu bölgelerde Müslümanlıkla tanışması; Anadolu'dan Trakya'ya Çanakkale boğazından geçerek Balkanları fetheden Osmanlı -Türk akıncılarının etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu kol ve yoldan Doğu Avrupa'ya gelen her boydan Türkler arasında Çıtaklar da bulunuyordu. Orta Asya içlerinden batıya göç eden ikinci ana kol ve yol; Hazarın güneyinden, İran ve Doğu Anadolu'yadır.. Oğuz boyundan olan, bu göç eden Türkler, Özellikle İran topraklarından geçerken hem Müslümanlıkla tanışmış, hem de kendilerine “Türkman diye” seslenilmiştir. Batıya doğru göç eden bu Türk boylarının içinde henüz İslamiyete geçmemiş, boyların sayısı da az değildir. Ancak bu Türk boyları arasında bulunan Çıtakların (Çiğillerin) büyük bir bölümü Müslüman idiler. (Yörükân, 2002: 400-401)

Şurası kabul edilmeli ki Çıtakların diğer Türk boylarıyla birlikte Anadolu'ya yerleşmeleri Malazgirt Zaferi'nin Türklere açtığı kapı ve güven ortamından dolayıdır.

Orta Asya Türklüğü içinde yüzlerce Türk boyu, obası vardı. Kanklı (Kanglı), Becenek (Peçenek), Kalaç, Dokuz Guz (Oğuz) ve diğer Oğuz boyları gibi. Türkler; Türkmen, Türk ve Oğuz olarak genel bir adla anılırlardı. (Yörükân 2002: 412)

Oğuzlar, Asya'nın doğusundan giderek Cend, Buhara, Taraz'la çevrili bölgeye göç ediyorlardı. Bu göçler onlarca yıl sürmüştür. 9. ve 10. yüzyıllarda Orta Asya'da mücadeleler Çinlilerle oluyordu. Türk boyları arasında da güç mücadeleleri mutlak vardı. Oğuz boyları Türkmen diye anılıyordu. Bu boylar Oğuz'un Kanglı, Becenek, Kalaç, Dokuz Guzlar idi. Çiğil diye bilinen Gencak ve Argo boyları da Oğuzlarla çatışma halinde idiler. Çünkü boylar ve kabileler arasında egemenlik mücadelesi hep vardı. Çiğillere giderek Yürük, Yükrük, Çatak ve Çıtak denmeye başlandı. Çiğiller yani Çıtaklar ak bir şapka giyiyorlardı. Belki de bu sebeble Çiğil (Gegel) Türklerine “Çatak” denmiş olabilir. Zaten Oğuzlar kendilerini Türk boyları arasında en asil en şerefli bir boy olarak görürlerdi. Bu sebebledir ki sadece Çıtaklar değil, tüm diğer Türk boylarına da Çiğil adı veriyorlardı. Gerek Oğuzlar ve gerekse diğer Türk boyları özellikle Çıtaklar (Çiğiller) Türkçe'den başka bir dil bilmiyorlardı. (Yörükân 2002: 424)

Çiğillerin Anadolu'ya göçleri sırasında giydikleri kıyafetlerinden, dillerinin diyalektlerinden, yaşam tarzlarından ve Anadolu'ya gelip yerleşik düzene ulaşmalarından kaynaklanan Çiğil adı, giderek “çitil, çikil, çitek, çatak” biçimlerine dönüşmüştür.

Anadolu'ya Yerleşen Oğuz-Çıtak (Çiğil) Türkleri:

Çit kelimesi, Türkçe'de başa giyilen örtü, yazma, yemeni ve şapka anlamındadır. Bu başa giyilen şapka ve baş örtüleri pamuktan dokunmuş ve beyaz renkte

olurdu. Çiğil Türklerine bu yüzden beyaz şapkalı, beyaz başörtülü anlamında “Çitak” ve giderek “Çitak” denmeye başlandı.

Ankara, Kızılcahamam, Bolu, Çankırı, Çamlıdere vb. yerlere yerleşen Oğuz boyları ve özellikle Oğuz-Çitak (Çiğil) Türkleri, konuştukları Türkçe’nin özellikleri ve giydikleri kıyafetlere göre Çitak diye adlandırılarak bu bölgelerde yerleşik duruma geçmişlerdir. Oğuzlar ve diğer Türk boyları Anadolu’ya geldiklerinde Tahtacılar, Çaylak, Eseli, Nacarlı, Gökçeli, Alcı gibi yüzlerce oymaklara ayrılmışlardır. Bunlar daha çok yaptıkları sanat ve iştigal ettikleri işe göre oymaklanmışlardır.

Anadolu’ya Türkmen ve Yörük adlandırmalarıyla gelen Oğuz boyları ve çeşitli Türk kavimleri “göçer”, “yürüyen topluluklar” anlamlarına gelen “Yörük” olarak da adlandırılmışlardır. Yörük olarak adlandırılanlar, Anadolu’nun genelde Orta Anadolu toprakları ile Batı Anadolu topraklarına gelip yerleşenlerdir. Türkmen tairesi dedikleri topluluklar da Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu’nun güneyi topraklarında yerleşenlerdir.

Onlarca yıl boyunca bu güven ortamı devam ettiğinden dolayıdır ki iki-üç yüzyıl süresince Anadolu Türkleşmeye ve Müslümanlaşmaya başlamıştır. Bu Anadolu’daki güvenli ortamı, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti komutan ve idarecileri sağlamışlardır.

Oğuzlar ve diğer Oğuz Boyları Kanglı, Çitak (Çiğil), Beçenek Kayı, Büğdüz, Kuman, Kıpçak vb. boylar Anadolu’ya geldiklerinde bir kısmına Türkmân (Türkmen), bir kısmına Yörük (Yürük) gibi adlar verilmiştir. Burada “*Türkmân*” kelimesi üzerinde kısaca şunları söyleyebiliriz. “*Türk gibi, Türke benzer*” anlamına geldiğini söyleyenler bulunmaktadır ki bize göre yanlıştır. “*Türkmen*” kelimesi, “*Türk insanı*”, “*Türk boyundan kimse*” anlamındadır. (Yörükân, 2002: 426)

Türkler ve Çitak Türkleri Anadolu’ya Nasıl ve Ne Zaman Gelmiştir?:

Büyük Türkçü ve sosyolog Ziya Gökalp “Türk Medeniyeti Tarihi” adlı eserinin değişik yerlerinde şunları söylemektedir:

“Yörükler Anadolu’ya Celaleddin-i Harzemşah’la birlikte gelmiş olan Türkmenlerdir.”, *“Biz Türkman ile Türkmeni ayırıyoruz.”*, *“Türkmen kelimesi Türk’e benzeyen demektir.”* *“Çitaklar, Selçuklularla birlikte Anadolu’ya gelmişlerdir.”* (Gökalp, 1976:36-37))

Bu alıntılarda şahsen benim itirazım var; *“Türkman ve Türkmeni ayırıyoruz”*, sözünedir. Bu iki kelime de aynı anlamdadır. Türkman, kelimesi Türk olmayanların söyleyiş biçimidir. Türkçe’de Türkmen kelimesinden başka söyleyiş yoktur. Ziya Gökalp’ın *“Çitaklar Selçuklularla birlikte Anadolu’ya gelmişlerdir”*, sözü doğru değildir. Çitaklar Anadolu’ya 1071’den çok önceleri peydepey gelmişler ve yerleşmişlerdir. Bunları yukarıda açıkladık.

SONUÇ

Burada şunu söylememiz uygun olacaktır. Çitaklar (Çiğiller) Anadolu’nun nerelerinde yerleştiler? Ankara , Tekirdağ, Çanakkale, Bolu, Balıkesir, Eskişehir, Denizli, Manisa, Zonguldak, İzmir, Konya, Sivas, Karaman, Kahramanmaraş,

Adıyaman, Çankırı, Kars, Diyarbakır, Şanlıurfa gibi illerin Çatak, Çıtak, Çataklı, Çiğil, Çiğilözü, Çiğilbeli, Çihilli, Çiğili gibi köyler ve kasabalarında Çıtak (Çiğil) Türkleri yaşamaktadır.

Zaman içerisinde özellikle Çıtak kelimesi bir bölgenin insanların yaşadığı yerlerin halkı ile bütünleştirilmiştir.

Nasıl ki Çankırı’da yaşayanlara “Yârenler”, Elazığ halkına “Gakkoş”, Erzurumlulara “Dadaş”, İzmir ve Ege yöresindekilere “Efe-Zeybek”, Ankaralılara “Seymen”, Trakya ve Marmara bölgesi eski yerlilerine “Manav” deniliyorsa gide-rek Kızılcahamam yöresinin insanlarına da “Çıtak” denmeye başlanmıştır.

Bu söyleyişler bizim milli birliğimizi zedeleyecek düzeyde zaten değildir. Bu topraklar üstünde yaşayan ve kendini Türk hissedenden bütün insanlarımız Türktür. Çıtaklar da Türk ve Müslüman vatandaşlarımızdır.

KAYNAKLAR

1. KARCABAY, Doç. Dr. Sartkoca-Ulı (1992), “Eski Türkçe Runik Yazıdaki Çıt Sözü Hakkında”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (26-27 Eylül 1991)*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayını 183, Ankara, s. 49-54.
2. GEZER, Hanife (2019), “Peçenek-Oğuz Kökenli Türklerinin Dili Üzerine”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi (IJHE)*, Cilt: 5, Sayı: 12, s. 897-919.
3. YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya (2002), *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, (Eklerle Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükan), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2014, Ankara, XVI+550 S.
4. GÖKMEN, Mustafa (1980), *Eski Türk Kitabeleri*, Otağ Yayınevi ve Matbaacılık, İstanbul, s. 44-47.
5. MANOV, Atanas (1939), *Gagauzlar-Hristiyan Türkler, Varlık Neşriyatı*, Ankara, s. 10-17.
6. BALKANLI , Ali Kemal (1986), *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara, s. 283-284.
7. Kaşgarlı MAHMUT (1940), *Divan-ü Lügat’it Türk, Cilt: I*, (Çeviren: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, s. 393-394.
8. Ahmet CEBECİ (2009), “Gagavuzların Atası Uzlar ve Göç Yolları”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29 (Özel Sayı), Ankara, s. 197-209.
9. KARAMAN, A-DAGLAR Y.-DANKOF R. (2011) *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (I-X. Kitaplar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

10. Ziya GÖKALP (1976), *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Hazırlayan: İsmail Aka-Kâzım Yaşar Koprıman), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları: 8 (1 Seri), İstanbul, 416 S.
11. ÖGEL, Prof. Dr. Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt: 1, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları: 638, Ankara.
12. ÖGEL, Prof. Dr. Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt: 3, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları: 638, Ankara.

TÜRK TARİH ROMANLARINDA ŞAH İSMAİL KARAKTERİ

SHAH İSMAİL CHARACTER IN TURKISH HISTORY NOVELS

ОБРАЗ ШАХА ИСМАИЛА В ТУРЕЦКОМ ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ

Yasemin MEYDAN*

ÖZ

Bu çalışma giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. İlk bölümde tarih bilimi ve roman ilişkisi; ikinci bölümde İskender Pala'nın "Şah&Sultan" romanında ortaya koyduğu Şah İsmail karakteri ve buna getirilen eleştiriler ele alınmıştır.

Türk tarihinin önemli isimlerinden olan Şah İsmail halâ tartışılmaktadır. 1501-1736 yılları arasında var olmuş Safevî Devleti'nin kurucusu ve 1501-1524 yılları arasında bu devleti yönetmiş bulunan Şah İsmail, başarılı bir siyasi lider, yetenekli bir kumandan, ülkeler fetheden fatih, "Hatayî" mahlasıyla Türk edebiyatında önemli yere sahip bir şair/ozan, taraftarlarınca keramet ehli olduğuna inanılan bir mürid-i kâmil olarak tarihe geçmiştir. Dünyevî ve ruhanî alanlarda at koşturmuş olan Şah İsmail, "menem hem pîr ü hem sultân-ı âlem" diyerek kendisinin hem dinî, hem de dünyevî açıdan bir önder olduğunu açıklıyordu.

Anahtar Kelimeler: Safevîler, Kızılbaşlar, Roman, Şah İsmail Hatayi, Yavuz, Osmanlı.

ABSTRACT

This study consists of introduction, two chapters, conclusion and bibliography. In the first chapter, the relationship between the science of history and the novel; in the second chapter, the character of Shah İsmail and the criticisms brought to it by Iskender Pala in his novel "Şah & Sultan" are discussed.

Shah İsmail, one of the important denomination in Turkish history, is still debated. Shah İsmail, the founder of the Safavid State that existed between 1501-1736 and ruled this state between 1501-1524, was a successful political leader, a talented commander, conqueror, a poet (ozan) with an important place in Turkish

---

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizamî Adına Edebiyat Enstitüsü Türk Halkları Şubesi
Doktora Öğrencisi. Bakü/AZERBAYCAN
(yaseminmeydan@gmail.com)

literature with the pseudonym "Hatayî" and passed to the history as a mature people who is believed by his supporters to be a person of miracles. Shah Ismail, who ran a horse in worldly and spiritual fields, declared that he was a leader both in terms of religion and worldly, by saying "I am both master and the sultan of the world".

Key Words: Safavids, Qizilbashs, Novel, Shah İsmail Hatayi, Yavuz, Ottoman.

Giriş

Tarihte Şah İsmail kadar çok yönlü kişiliği olan bir insan bulmak nadirdir:

O Erdebil Tekkesinin kurucusu Şeyh Safiyüddin'den (ö. 1334) silsile yoluyla gelen bir tarikatın mürid-i kamilidir. Hz. Ali'nin hilafetinin de varisidir. Safevî kaynaklarında, Hz. Ali'nin Şah İsmail'de tecelli ettiğini düşünülür.

O bir hükümdardır: Onun döneminde (1501-1524) devletin o zamanki arazisinin vasal topraklarla beraber 3,5 milyon kilometre kare olduğu tahmin edilir. Bu geniş coğrafya içinde, Türkler, Tacikler, Gilekler, Mazandaranîler, Kürtler, Lurlar, Beluçlar, Afganlar, Araplar, Gürcüler, Ermeniler vs. gibi çeşitli halkların temsilcileri yaşamaktaydılar. Bahse konu dönemde imparatorluğun terkibine Karabağ, Çukursaad, Tebriz, Diyarbakır, Erzincan, Hemedan, Acem Irakı, Kirmanşah-Kelhûr, Arap Irakı, Fars, Kuh-i Gilûye, Kirman, Belh, Merv, Meşhed, Herat ve Astarâbâd vilayetleri dâhil idi. Yerel hanedanların yönetimi altındaki Şirvan, Şeki, Kandahar, Bedahşan, Gilan, Mazenderan, Luristan, Huzistan, Bitlis, Sistan ve Gürcistan vilayetleri de ona bağlıdır. 1511-1512 yıllarında Şah İsmail'in yardımıyla Maverâünnehr'de iktidarı ele geçirmiş olan Babür Padişah orada Safevî şahının ismine hutbe okutmuş ve para bastırmıştır. (1)

Büyük bir şairdir aynı zamanda. Hatayi mahlasıyla şiirler yazmıştır. Azeri edebiyatının da en önemli şairlerinden olup "sâhib-i seyf ü kalem" olarak anılır. Arapça ve Farsçayı, şiirler yazacak kadar iyi bilmesine rağmen, devrindeki şiirlerin Farsça veya Arapça yazılması yönündeki eğilimlerin aksine şiirlerini Türkçe yazarak Âzerî edebiyatının gelişmesinde ön ayak olmuştur. Şiirlerinde klasik şiirin biçimsel kurallarına ve söz sanatlarına riayet etmiştir. *Hatâyî Dîvânı*'nın en eski tarihli nüshalarında bulunan ve diğer muteber nüshalarda da yer alan şiirlerde vezin ve kafiye kusuru azdır;

*"Cân olmaz ise sen teki cânân yeter mana
Vashun bu haste gönlüme dermân yeter mana
Hicrîn cefâsı öyle yahupdur bu gönlümi
Her şeb kapunda nâle vü efgân yeter mana
Zulmât içinde âb-ı hayât istemez gönül*

*La'lün zülâli çeşme-i hayvân yeter mana
Zâhid korıma sen meni peymânenen bugün
Rûz-i ezelde yâr ile peymân yeter mana
Gerçi **Hatâyî** gitdi elünden visâl-i dost
Her dem hayâli dîdeye mihmân yeter mana” (2)*

Şah İsmail, sanatkârlığı kadar kültür ve sanat adamlarını himaye etmesiyle, yani patronaj konumuyla da önemli bir yere sahiptir. Osmanlı merkezî otoritesinin sarsıldığı devrelerde, Anadolu'dan bilhassa Safevi merkezlerine yönelen Türkmenler, Türkçe söyleyen *kızılbaş* şairler ve dervişler Şah İsmail döneminde Safevi sarayında ilgi görmüşlerdir. Şah İsmail'in sayesinde Türkçenin edebî dil olarak Safevi sarayında gördüğü itibar, şehzadeleri döneminde de korunmuştur.

Türk dünyasının bu önemli şahsiyetinin enteresan hayatı günümüze kadar pek çok araştırmalara ve romanlara konu olduğu gibi bundan böyle de tarihçilerin, edebiyatçıların ve romancıların zengin ve renkli bir kaynağı olmaya devam edecektir.

1-Tarih Bilimi ve Roman İlişkisi

Tarihin sübjektif pek çok unsuru taşınması nedeniyle bir bilim olarak yeri tartışmalıdır. Tarihin sosyal bir işleve sahip olması onun, geçmişte ve günümüzde genel veya özel amaçlar için bir meşruyet aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Osmanlıda tarihçiliğin ya da tarihin özellikle geçiş veya kriz dönemlerinde öne çıkması dikkat çekicidir. Tarihçiliğin özellikle Fetret döneminden itibaren kendini göstermesi ve II. Bayezid zamanında gelişme sergilemesi ve hemen sonrasında etki alanı oluşturması kayda değerdir. Bu açıdan Osmanlı'da 16. yüzyılda dinsel meşruyet iddialarının Safevilerle özelde Şah İsmail'le yaşanan psikolojik ve fiziksel çatışma sürecinde ısrarla vurgulanması; dini motiflerin işlenmesi önemlidir. Bu bağlamda Osmanlı toplumunu konsolide etmeye matuf olarak Safevilerin özelde Şah İsmail'in sapkın/kafir oldukları iddiası bile gündeme getirilmiştir. Oysa Şah İsmail Erdebil merkezli Safevî tarikatı ve Kızılbaş hareketinin başı ve İran'da Safevî hanedanlığını kuran kişidir. Hatayî mahlasıyla yazdığı deyişleri hâlâ cemlerde okunmakta olup tarihsel olarak Alevîlerin en önemli inanç önderlerinden de biridir. Buna karşın Osmanlı ya da Osmanoğulları nizam-ı alemin yeryüzündeki tek temsilcisi olarak gösterilmiştir.

Osmanlı tarihçisi Lütfi Paşa'ya göre, İslam hanedanları içerisinde kusursuz olan Osmanoğullarıdır/Osmanlı padişahlarıdır. Öyle ki, her bir asrın başında onlardan bir müceddid yani bozulan nizamı yenileyen İslam'ı ihya eden gelmiştir. Bunlar arasında, “Halifelik tahtının Şahi” olarak vasıflandırılan Yavuz Sultan Selim'in özel bir yeri vardır. O, “dinsizliğin, Hak Dinin Sarayını tamamıyla harap ettiği” bir zamanda yalnız başına gerçek dini savunmuştur: “Eğer şeriat ülkesi iyi durumda ise, bu tamamıyla Sultan Selim'in hükümdarlığı sayesinde.”(3)

Prof. Dr. Aygün Attar'a göre Türk tarihinin “ince kırmızı çizgisi” olarak bilinen Çaldıran Savaşı'nın doğurduğu sonuçlar, gerçekleştiği tarihten bugüne Türkiye, Azerbaycan, İran ve Orta Asya ülkelerinde etkisini ciddi biçimde korumaktadır. Bu olay Safevîlerin ortaya çıktıkları ve etkileşimde buldukları bölgelerde mevcut olan şimdiki ülkelerin tarihçiliğinde farklı yorumlara neden

olmuştur. Türkiye'nin modern, laik ve ulusçu tarihçilik anlayışı içinde bu konunun açıklığa kavuşturulması düşünülebileceğine rağmen, tam aksi gerçekleşmiştir. Mevcut, Türk-İslâm tarih anlayışı(1) içinde bu durum daha sorunlu bir hal almıştır. Osmanlı tarih kitaplarında Safevîlere karşı yöneltilen ithamlar hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Osmanlı devleti parçalamak, İslâm dünyasını bölmek, mezhep çatışması ve savaşlarına yol açmak gibi her türlü olumsuzluğun ve hatta kötülüğün müsebbibi olarak gösterilen Safevîler, Orta Asya tarihçiliğinde de aynı tepkiyi toplamıştır. 1979 İran Devrimi'nden sonra İranlı Fars tarihçileri de Safevîleri buna benzer ithamlarla tarihe mahkûm etmişlerdir. Bunda Safevîlerin “milli bir İran devleti” yönünde söylenen açıklamaların çürütülmesinin de önemli rolü olmuştur. Kısacası Safevîler Türkiye, Azerbaycan, Orta Asya ve İran'da modern tarih yazıcılığının yüz yıldan beri dini tarih yazıcılığını dışlamasına rağmen hâlâ dini tarih yazıcılığının yöntem ve bakış açısıyla yargılanmaktadır. Burada Batı tarihçilerinin de konuyu bölge ülkeleri arasında bir ihtilafa dönüştürmek gibi sömürgeci bakış açılarının da etkisi bulunmaktadır. (4)

Tarih biliminin subjektif unsurlara yatkın olması nedeniyle bilim olup olmadığı tartışmaya açıkken tarihi romanın da bu açıdan bir adım önde olduğu ileri sürülebilir. Tarihi bir romanın tarihi hakikatlerden ziyade bu tarihi hakikatlerin romancının dünya görüşüne göre kurgulanması ve hatta ideolojik bir gaye güttüğünde tarihi gerçekleri saptırması bile mümkündür. Ancak bu durum sınırsız bir keyfiliğe kapı aralamayacaktır. Zira tarihi gerçekler romanlaştırılırken tarihi olaylar ve toplumsal gerçeklerden ne kadar uzaklaşırsa o derece eserin edebi vasfı, yerini kuru bir propagandaya dönüşebilecektir. Eserine propaganda aracı olarak bakılmasına sebebiyet vermek, hiçbir romancının kabul edebileceği bir durum değildir. Tabi ki tarihi roman, tarihi malumatın verildiği bir eser değildir.

Bu itibarla “Tarihî roman” her şeyden önce, ele aldığı toplumun, sosyolojisini yakalamak ve yansıtmak zorundadır. Yazar bunu yaparken tarafsız olmak ya da en azından tarafsız olmaya gayret göstermek zorundadır. Tarafsızlık tabi ki yazarın belli dünya görüşünden yoksun olması demek değildir. Belirli bir dünya görüşüne sahip olmayan bir insanı, bir yazarı düşünmek zaten mümkün değildir. Önemli olan husus, yazarın ele aldığı tarihî gerçeğe karşı tarafsız kalabilmesidir. (5)

Yakup Çelik, “Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki-Tarihî Romanda Kişiler” adlı yazısında, tarihî romanı tanımlama girişiminde bulunur. Ona göre Tarihî roman, tarihin yeniden yansımaları değildir. Geçmiş fiksiyon yardımıyla yeniden yorumlamadır. Tarihî romanda her insan tipi romanın kahramanı olabilir. Tarih metinlerinde durum böyle değildir. Tarihî romanlarda bilginin sunulma tarzı, kahramanların kendi aralarındaki insanî ilişkiler çevresinde dile getirilir. Tarihî romancılar, tarihsel gerçeklik içerisinde yer almayan kahramanları roman sanatının gereği üretme hakkına da sahiptirler.(6)

Tarihî roman özetle, temelleri maziye dayanan, yani başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirde yaşamış kahramanların hayat hikâyelerinin ideolojik, konjonktürel kaygılar

olmaksızın zevkli ve çeşnili olarak edebî ölçütler içerisinde yeniden inşa edilmesidir. Bu nedenle tarihi roman her şeyden önce bir romandır, tarih değildir.

Aslında tarih ile roman ilişkisinde “Edebiyat Tarihi”nin de önemi ortaya çıkmaktadır. Zira o, medeniyet tarihinin en önemli kısmıdır. Fuat Köprülü’ye göre edebiyat tarihi, “Bir milletin asırlar boyunca geçirdiği fikrî ve hissî gelişmeyi çeşitli kalem tecrübeleriyle inceleme ve onun manevî yönünü açık bir şekilde tasvir etmektir. Bir milletin edebiyatı, onun millî ruh ve hayatını gösteren en samimi bir aynadır. ‘Bir millet nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hissediyor?’ Biz bunu, en doğru ve canlı bir şekilde o milletin fikir ve kalem mahsullerinde görebiliriz. Şu halde edebiyat tarihi, bir milletin manevi ve maddi gelişimini edebi eserlerin menşuru (prizması) arkasından gören ve gösteren canlı bir tarih şubesidir.” (7)

16. yüzyılın başlarında Safevi Devleti’nin kurucusu Şah İsmail ile Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim arasında yaşanan mücadele, tarihimizin bugüne etkileri olan önemli olaylardır. Tarihe Çaldıran Savaşı olarak geçen bu mücadelenin önemi, bugün dahi yaşadığımız farklı İslam inançları arasındaki mücadelenin başlangıç noktası olmasıdır. Bu nedenle birçok tarihçi, düşünür, edebiyatçı ve yazar bu konuyu değişik yönleriyle incelemiş ve daha çok kendi görüşleri, inançları ve ideolojileri doğrultusunda yorumlamak istemişlerdir. Son yıllarda bu konu üzerine yayımlanan birçok kitap olmuştur.

2- Türk Tarih Romanlarında Şah İsmail’in Kişiliğinin İşlenmesi

2-1. İskender Pala’nın “Şah ve Sultan”ı

Türkiye’de Şah İsmail’in hayatı İskender Pala’nın romanı dışında, Tufan Gündüz’ün “Son Kızılbaş Şah İsmail”(ilk basım tarihi 2010), Feridun Fazıl Tülbentçi’nin “Şah İsmail” (ilk basım tarihi 1962), Mustafa Yuka’nın “Şah İsmail” (ilk basım tarihi 2019) ve Reha Çamuroğlu’nun “İsmail”(ilk basım tarihi 2005) adlı romanlarında dile getirilmiştir.

Azerbaycan okuyucusu da Ferman Kerimli’nin “Hüdaferin Hicran Köprüsü”, “Çaldıran Dövüşü”, Azize Caferzade’nin “Bakı-1501”, Elisa Nicat’ın “Kızılbaşlar” romanlarıyla Şah İsmail hakkında oldukça geniş bilgi sahibidirler.

Kitapta Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim’in yıllar öncesinden başlayan ve Çaldıran savaşında son bulan mücadeleleri ayrıntılı olarak dile getirilmiştir. Her ikisi de Türk ve müslüman buna karşın her ikisi de hırslı ve azimlidir. Mezhep farklılığı ve aynı coğrafyada tek adam olma düşüncesi (yine Taçlı Hatun’a her ikisi tarafından duyulan ilgi/aşk), acı sonuçları olan çekişmeye yol açacak ve müslüman müslümanı, Türk Türk’ü öldürecektir. Bu hazin öykünün oluşmasındaki nedenler tüm çıplaklığıyla romanda işlenmiştir. Bunların yanında hazin bir aşk öyküsü de romana artı değer katmıştır. Şah İsmail’in Taçlı Hatun’a olan sevgisi, son bölümlerinde romana yön veren bir unsur olarak ortala çıkmaktadır. Öyle ki Şah’ın Taçlı’ya olan derin aşkı ve onu savaş sonrası Çaldıran meydanında bırakıp kaçmak zorunda kalması; sonrasında duyacağı pişmanlıklar ile Şah’ı ölüme kadar götürecektir davranışlarda bulunması, romanın bir diğer konusu olarak karşımızda çıkmaktadır.

Taçlı Hatun ise Şah tarafından aşkı Ömer'den ayrılmış, bunun kızgınlığı ile yıllarca Şah'tan nefret ederek yaşamış, tam Şah'a alışmışken bu kez onun kendisini savaş meydanında bırakıp gitmesinden dolayı kül tutmuş nefret ateşi tekrar yanmaya başlamıştır. Savaştan sonra kaderin Selim'in kontrolüne bıraktığı Taçlı her zaman onun kendisini sevme düşüncesiyle hareket etmişse de Selim onu başkasına vermiştir. Ne hazindir ki, Taçlı'nın evlendiği kişi kısa süre sonra ölmüş ve Taçlı tekrar ortada kalmıştır. Geçen tüm bu olaylar ve zamanlarda Şah İsmail ise tekrar Taçlı Hatun'a kavuşmak ve ömrünün sonuna kadar bunun için çabalamıştır.

Taçlı'nın romandaki yerine baktığımızda, “Şah ve Sultan” sadece tarihi roman değil onun ötesinde bir aşk romanı da sayılabilir. Bu itibarla roman, aşıkların (Ömer, Şah, Sultan Cafer ve Kamber) maşukuna (Taçlı) gururun, koparılmanın, cesaretsizliğin baskın olması nedeniyle kavuşmadan bu dünyadan göç etmenin, arkada sadece Taçlıya yazılmış içli şiirlerin de romanıdır.

Tarihsel yönünü bir kenara koyduğumuzda roman, dört erkek arasında gidip gelen ve Şah'ın yeğeni olduğunu bilmeden yaşayıp, onun soyu olmasın diye küçük yaşta Şah İsmail tarafından hadım edilen Kamber'in Taçlı'ya olan aşkının da romanıdır.

“İskender Pala bu eserinde Yavuz Sultan Selim ve Safevi Devleti şahı Şah İsmail'in arasındaki mücadeleyi ele almaktadır. Kitabın anlatıcısı iki farklı kişidir. Anlatıcıların biri Şah İsmail'in safında olan Kamber Can diğeri ise Yavuz'un yanında olan Can Hasan'dır. Kamber ve Hasan ise birbirlerini çok seven iki ikiz kardeşlerdir. Siyasi rekabet yüzünden biri Yavuz'un diğeri ise Şah İsmail'in safındadır. Eserin bir bölümü Şah İsmail'in yakınında bulunan Kamber Can, diğeri bölümü ise Yavuz Sultan Selim'in yakınında bulunan Can Hüseyin tarafından anlatılmıştır.” (8)

2-2. İskender Pala'nın “Şah ve Sultan”ında Şah İsmail Karakteri

Eserde öz olarak Şah İsmail karakteri, önceleri şeyhlik yapan ve müritlerini manevi olarak oldukça diri tutan, sonraları ise şeyhlikten şah olmaya giden yolun yolcusu olarak anlatılmaktadır. Buna karşın rakibi Selim ise zeki mi zeki, cesur mu cesur, sabırlı mı sabırlı ve bir o kadar da olması gerektiği kadar otoriter bir sultan olarak gösterilmektedir. Yazar eserinde, Selim'e olan hayranlığını saklayamamakta, objektif olabilmek adına zaman zaman Selim'e de hatalar yaptırmakta buna karşın İsmail'i de, dünyevi liderliği ruhani liderliğe tercih eden hırsıyla birçok zulmler irtikap edip Çaldıran'da hezimete uğradıktan ve kardeş kanının dökülmesine sebebiyet verdikten sonra geldiği yere/iç alemine geri dönmek zorunda kalan bir karakter olarak işlemiştir. Eserin bütününde Selim'in hırsı tüm İslam ve Türk dünyasını birleştirmeye yönelik ulvi bir hırs olarak gösterilirken İsmail'in hırsı ise daha çok kendisini tatmine yönelik bencil bir hırs olarak işlenmiştir.

Yazarın İslamcı geleneğe gelmesi ve beslendiği esaslı kaynakların kendi ideolojik görüşüne ait olması, İsmail'in romanda işlenen karakteri için birçok kalemin eleştirisine sebebiyet vermiştir:

Sevinc Aliyeva, “İskender Pala yaratıcılığında Şah İsmail Hatayı Obrazı” adlı makalesinde şu dikkat çekici eleştirileri kaleme almıştır:

“İskender Pala, son devirlerde Azerbaycan edebiyat muhitinde tanınan bir yazar olmuştur. Romanlarının konusu daha çok ortak tarihi geçmişimizle Şah İsmail, Fuzuli gibi önemli tarihi şahsiyetlerimizle ilgili olduğu için Azerbaycan eleştirmen ve okuyucuları tarafından eserlerine merak ve ilgi duyulan bir yazardır.

Azerbaycan okuyucuları İskender Pala’ya gelene kadar Ferman Kerimli’nin “Hüdaferin Hicran Köprüsü”, “Çaldıran Dövüşü”, Azize Caferzade’nin “Bakı-1501” ve Elisa Nicat’ın “Kızılbaşlar” romanlarıyla Şah İsmail hakkında oldukça geniş bilgiye sahip olmuşlardır.

İskender Pala’nın bu eseri, daha önce Azerbaycan edebi çevrelerinde olumlu etki bırakmış “Od” romanının tam aksine tarihi gerçekleri farklı aksettirdiği düşüncesiyle tepki çekmiştir. Romanda Şah İsmail’le ilgili bir çok tarihi tahriflere yer verilmiş olup tarihi gerçekler romancının hayal dünyasında değiştirilmiştir. İskender Pala’nın İsmail’le ilgili tasvirlerinde sübjektif münasebet her an kendisini gösterir. İsmail’in Gilan topraklarında gizlenmesi ve burada yetişmesi okuyucuların nazarına verilir: “Şah Ali ölüme giderken müritler küçük kardeş İsmail’i kaçırıp Gilan’da altı yıl gizletmişler. İsmail’e hocalardan ders aldirtmişler. İsmail şiir öğrenmiş, ok atmış, ata binmiş, kılıç kullanmış. O altı yıl boyunca İsmail ölümle şahlık arasında, çocuklukla mehdilik arasında gidip gelmiş. O yıllarda Lele Hüseyin Bey ona şah olmayı, Dede Abdal da ona şeyh olmayı telkin edip durmuştur”(Pala, 2010;15). Roman hakkında ilk makalelerden birini Asker Resulov yazmıştır. Orhan Aras ise “Şah mı, yoksa Sultan mı?” başlıklı makalesinde: “... roman başdan başa yanlışlıklar komedyasıdır. Tabii ki, romancı, tarihçi değildir ve romanda mutlak tarihi delillere dayanması mecburi değildir. Ama Şah İsmail gibi bir şahsiyeti alçaltmak, onu gaddar, despot, merhametsiz bir hain obrazında göstermek, hele onun namusunu lağa koymak vicdanlı bir romancının işi olmamalıdır...” Orhan Aras yazarı, tarihi tahrif etmesi nedeniyle haklı olarak kınamakta ve suçlamaktadır.

Romanda bir değil, birden fazla yanlışın olmasına dikkat çekmektedir:

İskender Pala’ya göre, Şah İsmail anası Alemşah Begüm’ü sırf sünni olduğu için gözünü kırpmadan öldürtmüştür. Halbuki, Alemşah Begüm’ün anası Desphina, Trabzon Rum İmparatoru’nun kızıdır ve Uzun Hasan’ın hanımıdır. Bu itibarla Sünnilik bağı ön planda olan bir kadın değildir. Şah İsmail’in anasını sünnidir diye öldürttüğü iddiası Osmanlı saray dalkavuklarının uydurduğu kuyruklu bir yalandır. Bu konuda en güzel ve en isabetli makale yazan Ankara Gazi Üniversitesi hocalarından tarih ilmi ustası Tufan Gündüz beydir. İskender Pala’nın bu ana öldürme hadisesi bilgisini tarih hocası Erhan Afyoncu’dan aldığını söylemektedir. Tufan Gündüz 24 Aralık 2010 tarihinde “Habertürk” TV kanalında “Tarihin Arka Odası” programında Erhan Afyoncu’nun gözlerinin içine baka baka bu bilginin kesinlikle yanlış olduğunu, uydurulduğunu söyleyince Afyoncu cevap verememiş, başını aşağı indirip susmuştu”. (Aras Orhan, Şah mı, yoksa Sultan mı? 525-ci qəzet, Bakı, 23 iyun 2012-ci il;21)

Romanda kızılbaşlığın yayılması ve bununla bağlı keskin kararların verilmesinden bahsedilir ve Şahın anası gibi takdim edilen Alemşah Begüm’ün de bu kararlara karşı çıkması ve neticede cezalandırılması tasvir edilir: “...Alemşah

Begüm'ün herkesin içinde huzura uluorta söylediği bu sözlerden sonra ana ile oğul arasında bir tartışma çıktı; ikisi de giderek seslerini yükselttiler. Hatta bir ara Alemşah Begüm kendini kaybedip oğlunun suratına tükürdü ve evlat sevgisini yere çalmış oldu. O an anladım ki sevgi ile öfke aynı kaba giremiyordu. İnsanın zihnine takılan öfke gönüldeki sevgiyi örtüyor ve göstermez oluyordu. Yoksa sevgiyle emzirdiği, kucagında sarıp sarmaladığı vakitlerde onun rahat etmesi için kendi rahatını terk ettiği, gecelerde uykusunu böldüğü yavrusunun sevgisini nasıl unutup da böyle bağıra bilirdi? Öfke, öfkeyi doğuruyordu. Şah Efendimiz de buna çok öfkeleni ve arkasından, “Şimdi zaman biziz! Kimi kaldırırsak yücelir, kimi alçaltırsak alçalır!” diye heyecanla haykırdı. Sonra da annesinin öldürülmesini emretti. Bununla kalmadı, daha şiddetli tedbirler aldı. Tebriz çarşısında, sokaklarında, meydanlarda kızıl serpuş dışında farklı başlıkla dolaşanlar derhal takibe alınacak, kovuşturulacak ve tepeleneceklerdi. Adı Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe olanlar adlarını değiştirecek, aksi hâlde derhal cezalandırılacaktı” (Pala, 56).

“İskender Pala'nın Şah & Sultan romanında yaşanan Sünni-Şii kavgası yüzünden Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe adlarını taşıyanların adlarını değiştirmesi, aksi hâlde cezalandırılacağı yer almaktadır. (Pala, 2010: 56). Bu, ismin insanlar tarafından ne kadar önemsendiğinin hatta tehlikeli görüldüğünün en açık yansımalarından birisidir. Bazen yaşanan bazı olaylar, çeşitli isimlere yönelik önyargıların oluşmasına neden olmaktadır. Burada da bu duruma karşı bir gönderme bulunmaktadır”.

Romanda tarihin tahrif edildiği alanlardan biri de günümüz okuyucusuna Taçlı Hatun'un hayatı hakkında yanlış bilgi verilmesidir. “Romanda keyflə bahsolunan Taçlı Hatun'un esir edilib Cafer Ağa ile evlendirilmesi de bir başka yalandır. Şah İsmail'in mezhebi üzerinden İdrisi Bitlisi ve diğer saray tarihçilerinin anlattıkları hikayelerin hiç birinin esaslı delili, sübutu yoktur. Taçlı Hatun'un mezarı Şiraz'da Bibi Dutemde'dedir. Taçlı, Çaldıran'da yakalanmış ve ziynet eşyalarını vererek canını kurtarmıştır. Onun gerçek hikayesini merak edenler Tufan Gündüz'ün “Son Kızılbaş Şah İsmail” kitabına bakabilirler.

Romanda Şah İsmail daha da korkunç ve vefasız olsun diye Osmanlıya isyan eden Şahkulu'nun, onun yanına giderken Şah tarafından öldürüldüğü iddiasının da büyük bir yalan olduğunu Rumlu Hasan'ın “Ahsenü't-Tevarih” isimli tarih kitabını okuduğumuzda görürüz. Rumlu Hasan kitabında, Şahkulu'nun mezarının Anadolu'da olduğunu ve Anadolu'da Osmanlılara karşı çıkan isyanda öldüğünü yazmaktadır. Halbuki romanda bunun aksi yazılır: “Şah düşündü, düşündü, düşündü...Osmanlıya saldırmak için henüz vakit tamam değildi. Şahkulu densizlik edip kendi başına bir işe kalkışmış, Osmanlı ile arasında yürüttüğü ince siyasete ket vurmuş, uyuyan deviyi uyandırmıştı. Öfkesini huzurunda Şahkulu'na yardım etmesi için yalvaran yorgun halifeden çıkardı; cümlesine yavaş ve şefkatli bir sesle başlayıp gökler gibi gürleyerek bitirdi. Bu bir Ceza-yı Sinimmar idi; “Emir Zekeriya; buyruğumdur! Şamlulardan beş kişilik bir serdengeçti müfrezesi hazırlansın.Şah desturu olmadan işe kalkışan ve onu da ağzına yüzüne bulaştıran o Şahkulu namerdinin başını bedeninden koparıp bana getirmek üzere yarın yola çıksınlar. Beni Osmanlı ile hazırlıksız karşı karşıya getiren Tekeliler de bundan

böyle yurdumuza ayak basarlarsa cezalandırılınsınlar. Onlara nasıl bir ceza verileceğini göstermek için de şu konuşan köpeğin dilini kesip Kıtmircan'a yedirin.” (Pala,2010; 140).

Şah İsmail'in Tebriz'deki sünnileri kazanda kaynatarak öldürdüğü yalanı da romanda yer almaktadır. Bütün tarafsız tarihçiler Şahın çok merhametli ve müdrik bir insan olduğunu kaydetmişlerdir. D.Sabitiano tarafından bir elyazmada Yavuz Sultan Selim'in atası Bayezid, Şah Haydar'ı tarifleyerek ona “seyyid oğlum” diye hitap etmekte ve onların ailesinin nice temiz bir aile olduğunu söylemektedir. Olay ise romanda aşağıdaki şekilde tasvir edilir: “Birkaç gün içinde sünnilerin ileri gelenlerinden beş bin kadar insan şehir meydanında “Kızılbaşlık muhalifi ham adamlardır, pişmeleri gerekir” diye kaynamış yağ kazanlarına atıldılar. Birkaç günde Şiilik, Safevi Devleti'nin tek mezhebi haline geldi..“Ben bu yola baş koydum. Ya Şii olurlar ya da yağlı kazandan tadarlar. Bunun için remil atacak da değilim,” diyerek onu azarladı. Yağlı kazan onun Tebriz halkı üzerindeki gücüydü. Her hükümdarın adam öldürürken seçtiği bir yol vardı. Şah efendimiz de suçluları cellata vermek, idam ettirmek, başını vurdurmak, kazığa oturtmak veya başka yollar yerine kaynamış yağ kazanlarına atırıyordu. Bunun için şehir meydanında, herkesin görebileceği yerde üç büyük kazan devamlı kaynatılıyor ve halk buna baktıkça dehşet alıp doğru yola giriyordu. Bu ürkütücü uygulamadan sonra Kızılbaşlar arasında da ilk defa Şah'a muhalefet edenler çıkmaya başladı.” (Pala, 2010; 49).

Sevinc Aliyeva, yukarıda belirtilen eleştirileri diğer Azerbaycan yazarlarının görüşleriyle birlikte getirirken cümlelerini şu şekilde bağlamaktadır: “Bütün bunlar göstermektedir ki, İskender Pala Azerbaycan'la ilgili romanlarında bir Osmanlı yazarı gibi çıkış yapmakta ve okuyuculara özellikle de tarihten habersiz gençlere bu yönde mesajlar vermektedir.” (9)

Görüldüğü üzere Azerbaycan edebiyat çevresinde, romanda Şah İsmail'in itibarsızlaştırılmak istendiği despot, kan dökücü ve zayıf karakterli bir kahraman olarak gösterildiği düşüncesi hakimdir. Romandaki Şah İsmail karakteri, Azerbaycan muhitinin beslendiği kaynaklardan çok farklı olarak gösterilmesi şaşkınlık doğurmuş ve tepkiye yol açmıştır. Bu eleştirilerin bir haklı yanı da, roman türünde kurgunun az çok tarihi hakikatlere aykırı olabileceği ancak İskender Pala'nın Şah İsmail'i, tarihi hakikatlerden çok uzağa atmış olmasıdır.

Romana Türkiye'den de eleştiriler yapılmıştır. İslamcı gelenekten gelen ve koyu bir Osmanlıcı olan günümüz tarihçilerinden Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil'in daha çok Selim'i savunmak adına romanda İsmail'e biçilen karaktere de değinmek suretiyle şu sert eleştirileri dikkat çekicidir:

“...Gelelim eserdeki diğer tarihi hatalara:

Sultan Selim sağ elini bir kartal pençesi gibi açıp Sultan Bayezit'in göğsünü şiddetle ittirilmesi ve o yaşlı babanın oturduğu minderde yıkılacak gibi sendelemesi gözümün önünden hiç gitmiyor. ... ihtiyar Sultan Bayezit, otuz yıldır hükmettiği devletin elinden gittiğine üzülen bir hükümdar olarak değil de oğlundan böyle bir muamele görme bahtsızlığını yaşayan bir baba olarak çok ama çok içermiş olma-

hydı. Yalnızca “Oğul beni zebun ettin, inşallah şirpençeler elinde can veresin” diye mırıldanmış, sonra da boynunu bükmişti” (Şah&Sultan sh. 143).

Bir defa Şehzade Selim çok istemesine ve nice kere mektuplar göndermesine rağmen babası ile buluşmaya muvaffak olamamıştı. Devlet adamlarının onu babası ile görüştürmedikleri gibi ayrıca fitne ile çatışmaya da yol açtıkları bilinmektedir. Nitekim Selim Han daha sonra bu durumu:

“Biz muhterem babamızla buluşup, elini öpüp hayır duasını alacak sonra da memleketin ahvalini kendisine arz edecektik. Bizi istemeyen devlet erkânı aramıza duvar gibi girdiler. Oradan uzaklaşmamıza neden oldular” diyecektir...

... Yazar, Yavuz Sultan Selim’in Anadolu Kızılbaşlara vurduğu darbe konularını işlerken de önce:

“Şah İsmail’e yakın duran ne kadar Kızılbaş var ise yoklama defterlerine yazdırıtı” diyor. Sonra Kızılbaşlar için fetva verenleri:

“Devlet yöneticilerinin baskıları ile mi? İştah kabartan tekliflerine tamah ederek mi”, diyerek ayrı bir şüphe getiriyor. Ardından da “Görevlendirilen kim-seler iştahla Kızılbaş avına çıktılar.” diyerek noktıyor. (Şah&Sultan, sh. 148-150).

Birincisi Selim Han’ın bir defa Kızılbaşları defter ettirmesi, son birkaç senedir Anadolu’yu kan ve ateşe boğan Kızılbaşları tespit ettirmektir. Şayet öyle olmasa defter ettirmesine ne gerek vardı. Zira Kızılbaş köyleri tamamen ayrılmış olduğu için genel bir katliam yapacak olsaydı, hiç defter ve tespit ettirmeden emir vermesi gerekmez miydi?

Diğer taraftan Şah İsmail’in sebep olduğu bu karışıklıklar sırasında bir Osmanlı sadrazamının (Hadım Ali Paşa) öldürülmesi, ölü sayısının elli binlere ulaşması, Şehzade Korkud’un bir saldırı sırasında canını güçlkle kurtarması isyanın boyutlarını ve Anadolu’nun düştüğü elim vaziyeti açık bir biçimde göstermektedir ki Selim’in bu tedbirleri almasında bütün ilim adamları müttefiktir. Bugün bir dış devlet diğer bir devleti bölmek ve parçalamak için bu tip tertiplere girişmiş olsa devletlerin alacakları tedbirler neler olurdu?

Şah İsmail’e yakın olanlar denilince bütün aleviler için içine girecek ve Kızılbaş avı denince de sorgusuz sualsiz bir katliam ortaya çıkacaktır. Böylece hiçbir tarihi delile istinat etmeyen yaklaşım, bir romanda daha tekrar edilmiş olmaktan ve yanlış bir yarayı daha fazla eşelemekten öteye gitmeyecektir.

Son olarak değineceğim önemli bir tarihi hata da elçiler teatisindeki ifadelerdir. Yazar elçilerin gidiş gelişlerindeki mektuplardaki ifadelerin ve gönderilen hediyelerin, sonunda iki hükümdarı da çileden çıkardığından bahisle:

“Ve ikisi de bunları getiren elçileri daha acımasızca öldürttüler. Diri diri derisini yüzdürterek, canlı canlı kazanda kaynatarak, yarı baygın kazığa oturttarak veya gözleri açık kayalardan atıp parçalattırarak... Şahın Sultan’dan farkı, öldürttüğü elçilerin kafatasından şarap içmeyi adet edinmesiydi, işte o kadar” (Şah&Sultan, sh. 180).

Açıkçası bu noktada İskender Bey’in ne yapmak istediğini, okuyucusunu nereye vardırmaq ve ne düşündürmek maksadında olduğunu anlayamadım. Her iki

hükümdarı da zirvenin doruğunda birer zalim olarak mı sunmak istemektedir. Zira bire on katarak anlatma sanatı bu olsa gerek diye düşünüyorum.

Bir defa Selim Han sadece Şah'tan gelen ilk mektuptaki ifadelere ve elçinin tavır ve davranışlarına sinirlenerek Şah Kulu Akay Bevey'i öldürttü. İşkence ettirdiğine dair hiç bir emare olmadığı gibi sonra gelen elçileri de öldürttüğüne veya böyle bir muameleye tabi tuttuğu hakkında hiçbir bilgi yoktur.

Diğer taraftan Selim Han Safevi hükümdarına hiçbir zaman Sünni bir elçi göndermemiştir. Her defasında yanında esir bulunan Şii halifelerinden birini göndermiştir. Şahın ise kendisinden olanlara bu kadar zulümler yaptığını ve kafataslarından şarap içtiğini söylemek ne kadar akla ve vicdana sığar anlamadım. Hangi tarihi kaynaklarda buldu çözemedim.

Romanın kurgusuna gelince açıkçası onu da beğendiğim söylenemez. Tarihi hadiseler nasıl zıtlık arz ediyorsa kurguda da aynı uygulamalar dikkat çekiyor.

Selim Han'ın can yoldaşı konumundaki Can Hüseyin her meselede bir Sünni gibi değil de bir Şii gibi düşünüyor. En sonunda da Çaldıran savaşında Şah İsmail'in yanında bulunan kardeşi Hasan'ı bizzat kendisi öldürdükten sonra onun yerine geçip Şah'ın hizmetine giriyor. Şah ise bir anda, bu değişikliği hissetmeyecek kadar şaşkın (!) bir kişilik oluveriyor. Keşke Şahın yanındaki Hasan da Selim'in hizmetine girmiş olsaydı. Daha heyecanlı olurdu...

...İşte bu safhada belki tüm romancılara bir kez daha şu soruların sorulması gerekiyor. Romancı tarihi şahsiyetleri yazarken o dönemin fikir ve düşünce iklimine girerek onların şahsiyetini, aldıkları eğitimi, inançlarını ve düşüncelerini dikkate alarak mı konuşturmalı yoksa kendi çağındaki insanın veya bizzat kendisinin fikirlerini mi onlara empoze etmelidir? O zaman sizin kimi yazdığınız ve anlattığınız daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır...

...Aynı duyarlılık romancılar için geçerli değil midir? Onların okuyucularına karşı gerçekleri yazmak gibi bir sorumlulukları yok mudur?" (10)

Şimşirgil bu sert eleştirilerini dile getirirken roman veya hikaye yazarlarının, eserlerinde yer verdiği tarihi şahsiyetleri bütün yönleriyle tanıdıktan sonra o bilgiye uygun olarak rol vermesi gerektiğinin de altını çizmektedir:

"...Tarihi bir roman yazılırken insan kendi dönemine göre ve düşüncesine göre mi yazar yoksa tarihini yazdığı şahsiyetin düşüncesini mi ele alır. Ben roman ve hikâye yazarı olmadığım için bilemiyorum. Ancak şu kadarını söyleyebilirim ki kahramanını net bir biçimde tarihin mümtaz simalarından seçmiş olduğu halde o tarihi şahsiyeti maddi ve manevi yönleri ile tanımıyorsa veya onun şahsiyetine uygun olarak yazmıyorsa yazdığı kişi o olmaktan uzak olacaktır."

"Gezi Koyun Çocukların Adını", "Güneşe En Yakın" gibi kitapların yazarı olan edebiyatçı Abbas Karakaya, Express dergisinde (sayı 125, Ocak 2012) "İskender Pala'nın çok satan romanı: Şah Sultan" hakkında "Derin Alevifobi" başlığıyla kaleme aldığı yazısında:

"Sanki dönemin bütün ordularında kazanılan zaferden sonra ganimet paylaşımı ve eğlence yokmuş, sanki Sünni Selim'in ya da aynı bölgenin, aynı geleneğin ordularında işler çok başka şekillerde yürütülüyormuş gibi 'Kızılbaşlık

ruhu' hakkında şu cümleleri kurmak ancak ilkel bir tarafgirlik anlayışıyla mümkündür:

“İşte Kızılbaşlık ruhu bu idi. Savaşmak, ganimet edinmek ve eğlenmek... Bezm ile rezm arasında bir hayat. Savaşılırdı, iyi yaşamak için; iyi yaşanırdı, güçlü savaşabilmek için...” (sf.120) Kızılbaşlığı kelle avcılığı ve içkili kutlamalara indirgeyen bu ifadeler, kitaba egemen olan Alevîfobik Sünnî söylemin ulaştığı en kaba noktayı temsil eder. Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkarılabileceği gibi, İsmail ve Selim portreleri çizilirken yazar başlıca iki yöntem kullanır: Abartma ve tarihî gerçekleri sansürleme ya da çarpıtma. Abartma, Selim için idealizasyon ve İsmail için yerin dibine sokma ekseninde ilerlerken, çok bilinen tarihî gerçekler Selim lehine ya gizlenir ya da yumuşatılır. Aşağıda değineceğimiz üçüncü yöntemde ise yazar, işi İsmail'in aleyhine çalışan tümüyle hayalî karakterler yaratmaya kadar vardırır. Tarihî bir romanın “tarihî gerçeklerle” birebir örtüşmesi tabii ki beklenemez. Ama asgarî düzeyde bir “objektiflik” bu janrın olmazsa olmaz koşuludur. Ne yazık ki Pala bu asgarî koşulu bile yerine getirmez. Kitap boyunca yerlerde sürünen doğruluk ve hakkaniyet ilkesine en büyük darbe, roman boyunca İsmail'e musallat edilen, tamamen Pala'nın hayal ürünü olan Kamber karakteriyle vurulur.

...İsmail'i itibarsızlaştırmanın ötesinde, onu bir şeytan-insan olarak algılatma çabasında kilit rol Kamber'indir. Kamber, romanın merkezî öneme sahip anlatıcı karakteridir. Kamber'in önemi, asıl anlatıcı olması kadar, yazarın onu romanının en mağdur edilmiş karakteri olarak öne çıkarmasıyla da alakalıdır. Kimsesiz geçen çocukluğu, sekiz yaşında Safevî sarayına köle olarak alınması ve beş yıl sonra hadım edilmesi, Çaldıran Savaşı'nda ağır yaralanıp esir düşmesi gibi hepsi tek başına birer felâket olan acılar yaşar Kamber. Kamber'in köle ve hadım edilmesinin emrini veren kişi ise, amcası İsmail'dir” (11)

Abbas Karakaya'nın eleştirisi biraz sertçe olmakla birlikte romanda Şah İsmail'in kişiliğinin objektif olarak değerlendirilmediği de bir gerçektir.

Roman objektif gözle bakıldığında İsmail karakteri genelde negatiftir. İsmail'in bu karakterinin bir yansıması olarak en yakınındakilerden bile İsmail'in hışmına uğramamış kimse yoktur. Dünyevi şah olması yanında aynı zamanda binlerce müridi bulunan bir mürşidi kamil olmasına karşın romanda neredeyse onu seven hiç kimse yoktur. O, romandaki payına düşen karakterine göre köpeğine ayırdığı vakti, etbâna ayıracağı vakitten daha önemli gören bir hükümdardır. Kafası estiği için ta Anadolu'dan kendisini ziyarete gelen bir halifesinin dilini kestirip köpeğinin önüne atacak kadar da muvazene yoksunudur.

Romanda Selim'in mahrem hayatı dile getirilmezken İsmail'in haremde olan biten zaman zaman işlenir. İsmail, Taçlı Hatun'un yatağına hep “şarap sarhoşu” olarak gelen bir karakterdir. Hatta Taçlı, İsmail'in bu şartlar altında kendisine dokunmasını istemediği için yatağına tedbir amaçlı kılıç bile koyar. Buna karşın romanda aynı Taçlı hatun, Selim tarafından Çaldıran Savaşı'nda esir edildikten sonra “sofra artığı” ya da “Şah köpeğinin salyası değmiş bir lokması” olarak görüldüğü halde Selim'e âşık olmaktan kendini alamaz. Romanda Taçlı hatun, kendisine değer veren İsmail'e tiksinti; buna karşın kendisini sofraya artığı gören

Selim'e ise hayranlık duyurularak adeta değersiz bir "Şah İsmail portresi" karşımıza çıkartılır.

Romanda İsmail'in özel yaşamı gibi kamusal yaşamı da sıkıntılıdır. Selim, Türk ve İslam coğrafyasının birliğini sağlamaya çalışan idealist bir idareci iken İsmail ise bu ulvi düşüncenin karşısında, kişisel hırsına yenik düşmüş bir hükümdardır. Bütün gayreti Müslüman ve Türk coğrafyasında fitne çıkartmaya matuftur. Bu nedenle "kardeşin kardeşe kırdırılmasından" da sorumludur. Nitekim Çaldıran yenilgisi sonrası yazar tarafından anlatılan İsmail'e, yakın koruması Hüseyin'e pişmanlık kabilinden "Türkü Türke kırdırmak istemedim" şeklinde sözler söylettirilir.

Romanda, Şah İsmail iktidar hırsıyla yeğeni Kamber'i de köle ve hadım ettirir.

Kamber, romanın sonuna doğru İsmail'in öz amcası olduğunu rastlantı sonucu okuduğu bir not aracılığı ile öğrenir ve der; "Sarayına vardığımda beni hadım ettirerek sonsuza kadar tahttan uzaklaştırmış olduğunu, rakip olmamı engellediğini öğrenmek istemiordum." (sf. 368)

İsmail, sırf iktidar uğruna yeğeninin hayatını karartan bir amcadır. Oysa romandaki Kamber karakterinin tarihte olup olmadığı tartışmalıdır. Kamber'in yazarın, kurmaca bir karakteri olma ihtimali yüksektir. Tarihi kaynaklarda Şah İsmail'in, Tebriz'deki sarayında hadım ettirip haremde köle olarak istihdam ettiği bir yeğeni olduğu kesin olarak ortaya konulmuş değilken Osmanlı kaynaklarında (resmi kaynaklar da dahil olmak üzere), "nizam-ı alem için kardeş katli vaciptir" fetvası nedeniyle Selim'in Bursa'da beş yeğenini boğdurttuğu kesin olarak ortaya konulmuştur. Hatta tüm Osmanlı tarihçilerine göre dünya saltanatında gözü olmayan, kendini ilme adanmış şehzade Korkut, abisi Selim'e biat etmişken romanda ise yazar, şehzade Korkut gibi sufi meşrepli bir insanı bile "asi" olarak göstermekten çekinmemiştir: "Dün asi Şehzade Korkut'un da öldürüldüğü haberi ulaştı Sultan'a." (sf. 152)

Dolayısıyla romanda İsmail'in tarihte varolduğu tartışmalı yeğeni Kamber'e sırf saltanatını muhafaza egosuyla gayr-i insani muamelede bulunan dolayısıyla negatif bir kişilik olduğu ima edilirken Selim'in kardeş ve yeğenlerine yaptıkları ise devletin bekası şeklinde meşru bir kılıfa sokulmak istenmiştir.

Roman yayınlandıktan kısa bir süre sonra "Pir Sultan Abdal 2 Temmuz Kültür ve Eğitim Vakfı" yöneticileri tarafından İskender Pala hakkında romanda alevi değerlerini aşağıladığı sebebiyle Türk adli makamlarından soruşturma yapılması ve eserin toplatılması istenmiştir. 05.11.2010 tarihli şikayet dilekçesinde Alevi vatandaşları rahatsız eden bölümler örneklerle anlatılmış olup dilekçedeki makalemizi ilgilendiren Şah'ın romandaki kişiliği ile ilgili kısım ve buna getirilen yorumlar şu şekildedir:

"Şah Efendimiz her bakımdan şeyh efendi gibi davrandı ve ona ziyadesiyle iltifat gösterdi, katına beraber oturttu, bir mum yakıp o mum sönünceye kadar onunla sohbet etti. (...) Sonra Kalender Çelebi ile sabaha kadar halvet oldu. Meydan sohbeti yaptı. Mevlana ile Şems gibiydiler." (Sh.340-341)

Bu ibarelerin toplumsal belleğimizde hangi çağrışımları yaptığı herkesin malumudur. Bu deyimlerin kullanılmasıyla birlikte toplumumuzun nasıl bir infial içine girdiği ise belleklerimizde tazedir. Kitabın tek özelliği ya da amacı; eski yaraları-çelişkileri kanatması ve Alevilere yönelik iftiralara yeni iftiralar eklemesidir.

‘Mum söndü iftirasına gönderme’

“Coşkulu cem ve zengin dem ile talipler kendinden geçiyor, sonra gelin ve güveyler kalkıp semaha duruyor... O arada Aka Hasan, Kamber Can’ın sırtına vuruyor ve görgüden geçmekte olan Şah’ın eşi Bihruze’yi işaret ederek soruyor: Taçlı Hatun’u beğendin mi?”

Sanki cemevi ibadethane değil, oradaki insanlar ibadet etmiyor, Gülhane Parkı’nda âlem yapıyor ya da düğün ediyorlar!

“O gecedен sonra her meydan semahını bir mumun uyandırılmasıyla başlayıp sönmesiyle sona ermesi âdet edildi.”

Semah içinde mum yakma geleneği bulunmadığı gibi ince ince eleştirdiği, nefret uyandırmaya çalıştığı Aleviler için yıllardan beri söylenegelen “mum söndü” iftirasına gönderme yapıyor. Yukarıda içeriği ele alınarak gösterdiğimiz örnekler ve kitabın husumet, iftira ve bölücülük içeren genel kapsamı itibarıyla, bir önlem olarak, öncelikle kitabın toplatılmasını ve inancımızın mensuplarını açıkça karalayan, tahrik eden şüpheli hakkında kamu davası açılmasına karar verilmesini saygı ile arz ve talep ederiz. 05.11.2010” (12)

Romanda “Şah Efendimiz her bakımdan şeyh efendi gibi davrandı ve ona ziyadesiyle iltifat gösterdi, katına beraber oturttu, bir mum yakıp o mum sönünceye kadar onunla sohbet etti. (...) Sonra Kalender Çelebi ile sabaha kadar halvet oldu. Meydan sohbeti yaptı. Mevlana ile Şems gibiydiler.” (Sh.340-341) gibi bölümler, Şah İsmail’in hemcinsine de meylî olan cinsel sapkın olduğu şeklinde yorumlanarak şikayet konusu edilmiştir.

Türkiye’deki değişik edebiyat sitelerinde Türk okuyucusu tarafından da romana eleştiriler getirilmiş olup ilginç olduğu için makaleye almış olduğum bir okuyucu (@kitapdostuyum hesap adlı okuyucu) yorumu şu şekildedir:

"Onlar bir ümmetti, geldi geçti. Onlar kendi kazandığı, size de kendi kazandırdığınız. Siz onların işlerinden sorulacak değilsiniz." (Kur’an/Bakara Suresi; 134-141) Böyle anlamlı ve yerinde kullanılan bir ayetle başlıyordu kitap. Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail’in Çaldıran Sahrasında zorlu savaşını konu alan bir roman olmanın ötesinde bir yapıt bence. "Kıyamet gününde hor ve kederli kalkmamaya and olsun" diyerek yaşanan aşk, kardeşi kardeşe kırdıran savaş, kavga, ihanet, merhamet, gurur, kibir hepsi bir arada işlenmiş. Onlar yaşamışlar, geldi geçti...Kazanmışlar, kaybetmişler oldu bitti..birileri yazmış, kalemine sağlık, gönlüne bereket...bize de sadece okumak düşer diyorum. Çaldıran cengaverleri ruhunuz şad ola...İyi okumalar..(@kitapdostuyum: (26.08.14) (13)

SONUÇ

Şah İsmail çok yönlü bir kimliğe sahiptir. Türk heterodoks İslâm anlayışının en aşırı temsili olarak da karşımıza çıkan Şah İsmail, inanılmayacak derecede kendi kültürüne bağlı ender Türk hükümdarından biri olmuştur. Şah İsmail ve onun kurucusu olduğu Safevi Devleti Türk tarihinin önemli ve ortak yapıtaşlarından birisi

olarak varlık göstermiştir.Tarih yaşandığı zamanın şartları ışığında değerlendirilmeye tabi tutulması gereken bir bilim dalıdır. Dönemin realitesini gözardı ederek ortak tarihimize düşmanlık zemininden bakmak ötekileştirme, kin ve nefret dışında bize bir şey kazandırmayacaktır. Şah İsmail ve Sultan Yavuz hepsi Türk kökenli yani bizim olup sevapları veballeri ile büyük tarihimizin birer parçasıdır. Tarihe ötekileştirme penceresinden baktığımızda yolumuz hep kısır döngülere çıkacaktır. (14)

Geçmişte coğrafyaları ve insanlığın geleceğini etkileyen, tarihin akışını değiştiren bir çok acı olay meydana gelmiş olup bunların her birinin içiçe girmiş, karmakarışık neden ve sonuçları vardır. Bu itibarla geçmişte yaşanmış bir olayın nedenleri bilinmeden yalnızca sonuçları yazıldığında ortaya tartışmaya açık bir eser konulmuş olur. Hatta ortaya konulan eserin (Şah ve Sultan) maksatlı bir tarafgirlik taşıdığı bile düşünülebilir. Aslında bunda yazarın beslendiği kültürel kaynak ve inançların da etkisi yok değildir. Ancak yazarın romanda İsmail karakterini öyle olduğu için değil beslendiği inanç ve değerleri zorlamamak düşüncesiyle “iyi” göster(e)memiştir.

Bir söyleşide, “ İnsan her konuda empati yapabilir ama söz konusu inanç olduğunda zorlanır. Çünkü bu onun inancı, kutsalıdır. Sünni muhafazakâr bir yazarsınız. Aleviliği konu alan bir roman yazmak sizi zorladı mı?” sorusuna yazar tarafından verilen cevap da bu düşüncelerimizi doğrulamaktadır: “Şüphesiz zorlandım. Çünkü ben Yavuz Sultan Selim’in torunuyum. Çocukluktan itibaren kollarımda, genlerimde hep bu vardı. Alevilikle ilgili de belirli fikirler, düşüncelerim vardı, o kadar. Romanı yazmadan önce 60’a yakın kitap okudum. Fikirlerimi sürekli muhakeme ettim. Romanı bitirdikten sonra kendime şu iki soruyu sordum: “Şah İsmail’in torunu olsaydım nasıl davranırdım?” ve “Böyle bir yaptırım karşısında nasıl davranırdım?” Bunu anlamak için de Tebriz’e, Çaldıran’a gittim. Orada 24 Ağustos 1514’ü düşündüm. Yani bir günde 28 bin insanın öldüğü günü. Bunların hepsi Türk ve Müslümandı ve hepsi de aynı kültürdendi. Ama birbirlerini öldürmüşlerdi. Şah İsmail’in ovada yerleştirdiği ordularıyla, Yavuz Sultan Selim’in yamaçlara yerleştirdiği ordusu arasında bütün gece gidip geldim. Dedim ki; “Şimdi Yavuz’un ordusunda bir yeniçeriyim. Karşı taraftakilere nasıl bakmalıyım? Yarın onlara kılıç çekeceğim, bu nasıl bir duygu?” Sonra da karşı tarafa geçtim, bambaşka bir dünya gördüm.” keklindeki cevabıyla duygu ve düşüncelerini ortaya koyarken,

“Peki kendinizi Şah İsmail’in torunu gibi de hissedebildiniz mi?” sorusuna da,

“Hiç şüpheniz olmasın. Zaten romanı yazarken yaptığım araştırmalarda fikrim değişmişti. Ama asıl Çaldıran’da geçirdiğim o geceden ve Tebriz’deki bir haftadan sonra “Şah İsmail’in torunu olmakta hiçbir mahsur yok” dedim. Yavuz Sultan Selim’in torunu olmakla övünüyorum, o benim için müthiş bir kahraman ve kimse onu benden daha çok sevemez. Ama benim Şah İsmail’i daha çok sevmem için, onu da benim büyükbabam kabul etmem için o kadar çok sebep olduğunu da

gördüm ve o zaman “Biz boşu boşuna birbirimizle savaştığımız” dedim.” cevabını vermiştir. (15)

Bu duygu ve düşüncelere göre yazara pek de yüklenilmemeli. Aksi takdirde insanlar, yazarlar veya edipler düşüncelerini ortaya koymaktan çekinir ve kendi düşünceleri yerine başkalarının hoşuna gidecek şeyleri söylemek zorunda kalırlar ki bu da özgüveni olan bir toplum yerine münafık bir toplum ortaya çıkarır. Bu açıdan ortaya konulan bir eserde belli bir inanca, değere veya tarihi şahsiyete kasıtlı bir tahkir veya tezyif yoksa ceza davası açmak veya öfkeyle hakaretle karşılık vermek yerine ilmi yada fikri olarak müsademe etmek gerekir.

Şah İsmail özeline dönersek aslında onun edebi kişiliği yani şairliği, “mürşid” ve “şah” sıfatlarının gölgesinde kalmıştır. Bilindiği üzere Şah İsmail’in de mensup olduğu Erdebil Tekkesi diğer güzel sanatların yanında şiirin de neşv-ü nema bulduğu ruhani mekânlardandır. Erdebil Tekkesinin kurucusu Şeyh Safiyüddin’in (ö. 1334) türbesinde bulunan kitaplar arasındaki Farsça divan ve mesneviler, menâkıbnâmelerde Safevi şeyhlerine atfedilen manzumeler Erdebil şeyhlerinin geleneğe uygun biçimde şiirle ilgilendiklerini göstermektedir.

Osmanlı-Safevi kavgasının doğal bir sonucu olarak Şah İsmail, tarihsel kimliğiyle ve *Hatâyî Dîvânı*’nda tecessüm eden şair kişiliğiyle değil, daha çok mistik bir “şeyh/şâh” olarak Osmanlı tebası olan Alevi/Kızılbaş zümreleri etkilemiştir. Şah İsmail, muhipleri ve müritlerinin gönlünde mistik karakteriyle yer bulmuştur. Tarihî kişiliğine dair somut belgelere rağmen yukarıda sıraladığım nedenlerden ötürü bir anlatı kahramanına dönüşen Şah İsmail imgesi, dinî törenlerle, bu törenlere eşlik eden müzik icrasıyla özellikle Alevi/Bektaşî kültürel belleğinde yaşama kabiliyetini muhafaza etmektedir. Sözlü gelenek içinde bir halk hikâyesine dönüşen Şah İsmail modern Türk edebiyatında da roman kahramanı olarak kurgulanmıştır. Bu açıdan örneğin Alisa Nicat’ın *Kızılbaşlar*’ı (Yazıcı, Bakü 1983), Feridun Fazıl Tülbentçi’nin *Şah İsmail*’i (İnkılap Yayınları, İstanbul 1956), Reha Çamuroğlu’nun *İsmail*’i (Om Yayınları, İstanbul 1999) ile İskender Pala’nın *Şah&Sultan*’ı (Kapı Yayınları, İstanbul 2010) tarihî bir kahramanın etrafında oluşan folklorik algının farklı ideolojik yorumlarını da barındıran birer Şah İsmail hikâyesi olarak okunabilir. (16)

Şah İsmail’in ya da Şah Hatayi’nin bu yüksek edebi kişiliği dikkate alındığında bizler Türk dünyası olarak atalarımızın kuru cihan kavgası verdiği Çaldıran ovasında dolaşp acıları, kederleri, öfkeleri tazelemek yerine edebiyatın, şiirin ikliminde seyran ederek ortak kültürümüzü korumanın ve geliştirmenin yollarını aramalıyız.

“Men Hüseyinî mezhebem şâhun kulı

Ya ‘ni kim ma ‘nîde Allah’un kulı

Ey Hatâyî pâdişâh olmaz kişî

Olmayınca uşbu dergâhun kulı” (17)

KAYNAKLAR

- 1-** MUSALI, Namık, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, İlkbahar 2018, 5(14), ss. 1-46
- 2-**MACİT, Muhsin, *Hatâyî Dîvânı*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yay. 262-263. (2017).
- 3-**GÜNEŞ, Ahmet, Tarih, *Tarihçi ve Meşruiyet*,Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. (1-48) (2011)
- 4-**ATTAR, Aygun, *Şah İsmail'in Kültür Mirası*, @ 2020 Söyledik.com (09 Nisan 2017)
- 5-**UYGUN, İsmail, Yüksek Lisans Tezi Cumhuriyet Dönemi Tarihî Romanları 1923-1946: "Eski" Kahramanların Yeni Söylemleri, Türk Edebiyatı Bölümü İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara. (Eylül 2014)
- 6-**UYGUN, İsmail, Yüksek Lisans Tezi /*Cumhuriyet Dönemi Tarihî Romanları 1923-1946: "Eski" Kahramanların Yeni Söylemleri*, Türk Edebiyatı Bölümü İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara. (Eylül 2014)
- 7-** KÖPRÜLÜ, Fuat (1950), *Sanat ve Cemiyet*, Hisar-I, Ekim, S.6, s.11-12
- 8-**Umutlu, Onur (Blog yazarı alıntı.)
- 9-**ALİYEVA,Sevinc, *Elmi-Nəzəri Jurnal*,Uot821.512.161,İskəndərPala Yaradıcılığında Şah İsmayıl Xətai obrazı (S. 120-124)
- 10-**ŞİMŞİRGİL, Ahmet, İskender Pala'nın Şah & Sultan Romanı Üzerine, ahmetsimsirgil.com (06 Ocak 2011)
- 11-**KARAKAYA, Abbas, Express dergisi (sayı: 125, Ocak 2012)
- 12-**Alevihaber.com –Alevilerden İskender Pala Hakkında Suç Duyurusu Halkı Kin ve Düşmanlığa Tahrik Suçu, (5 Kasım 2010)
- 13-**<https://www.neokur.com/kitap/34103/sah-ve-sultan/kitap-incelemeleri&ss=3>
- 14-**ATTAR, Aygun, Söyledik.com - *Şah İsmail'in Kültür Mirası*, (09 Nisan 2017)
- 15-**AŞÇI, Buket-söyleşi, <http://www.gazetevatan.com.pazar-vatan/> (03 Ekim 2010 Pazar)
- 16-**MACİT, Muhsin, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sah-ismail-hatayi> (17.12.2014)
- 17-**MACİT, Muhsin, *Hatâyî Dîvânı*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yay. 584. (2017)

HÂVER-ZEMİN ESERİNİN YENİ BİR EL YAZMA NÜSHASI

A NEW MANUSCRIPT COPY OF HÂVER-ZEMİN'S WORK

НОВАЯ РУКОПИСЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ХАВЕР-ЗЕМИН

Dunya ALDAMIRJEE *

ÖZ

Türk Edebiyatında geniş bir yer alan cenkname kitapları içinde Hz. Ali'nin cenklerini anlatan eserlerden biri olan Hâver-zemin kitabı ilk defa transkribe edilerek içerdiği hikayeler anlatılmış ve destandaki karakterler çıkarılmıştır. Haver-zemin, 5638 beyitten oluşan manzum bir cenk-nâmedir. Çalışma konusu nüsha Irak'ta bulunmuş ve Hanekinli Abdullah tarafından yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Haver-zemin, Havername, cenkname.

ABSTRACT

The book Hâver-Zemin, which is one of the works telling about Hz. Ali's battles, was transcribed for the first time, its contents were explained and characters in the epic were deducted. Haver-zemin is a verse war epic verse consisting of 5638 couplets. The subject of the study was found in Iraq and written by Abdullah Hanekinli.

Key Words: Hz. Ali, Haver-zemin, Havername, cenkname.

GİRİŞ

Türk edebiyatında “cenknameler” kategorisinde en çok zikredilen manzum eserlerden biri havernamedir. Havername cenkleri Hz. Ali ve arkadaşlarının savaşlarını anlatan destanlardır. Havar-Nâme / Hâverân-Nâme 14. yüzyılda İbn Hüssam tarafından kaleme alınmış Farsça manzum bir eserdir. Kaynağını eski İran efsanelerinden özellikle Rüstem'den alan Havar-Nâme İran edebiyatından tercüme yolu ile bizim edebiyatımıza intikal etmiştir. Havername destanının Türkçe el yazması

---

* Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi. Konya/TÜRKİYE
(dunyahmet1996@gmail.com)

ve eski basım nüshaları mevcuttur (Rahimova ve Yakar, 2018, s. 23). Çalışmamızın konusu olan el yazma nüshası ise; Irak'ın Hanekin şehrinde ortaya çıkmış ve henüz yayınlanmamıştır.

1. Hâver-Zemin Nedir?:

Haver Zemin Frasça olup “Doğu yurdu” demektir. Hâver-Nâme savaşı islâmı yaymak amacıyla yapılmış bir savaştır. Bu savaş din uğruna yapılmaktadır. Hâver-Zemin savaşında Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar savaşmıştır. Feth ettikleri yerlerdeki halkın Müslüman olmasını sağlamışlardır. Feth ettikleri yerlerdeki kiliseleri yıkıp yerlerine mescidler yapmışlardır.

Hz. Muhammed, Hazret-i Ali İslâmın onlara verdiği kudret ile Müslüman gezilere Maral ve göç vermektedir.

Hâver-Nâme'de dinî ahlâkî bilgilere yer vermektedir. Bu nedenle eser dini tasavvufî, destanî, didaktik özellik taşımaktadır (Yaşar, 2007, s. 10).

2. Hâver-Zemin'in Hikâyesi:

Hz. Muhammed sahabeler ile mescitte otururken, Sa'ad Vakkas'ın bulunmadığını görür. Sa'ad kızı Dilfiruz ile kâfirlere esir olmuşlardır.

Ebu'l-Hasan ava çıkmıştır. Bir kale görür ve kale yakınında istirahat eder. Hz. Ali, Kanber'i Döldül ve Ukab'ı otlatması için gönderir. Ancak Haveran Şah'ın Yemen'den gelen askerleri Kanber ve Ukab'ı yakalarlar. Döldül kaçıp Medine'ye gelir. Hz. Ali olup biteni öğrenir öğrenmez Haveran'ın adamlarının peşine düşer. Hz. Muhammed Ali'yi merak ettiği zaman Cebrail gelerek Ali'nin Aher Zemin'e gittiğini bildirir. Hz. Ali Haveran'ın adamlarına kavuşur, Seyf Şah'ı esir eder, kâfirlerin mallarını alıp tacir kıyafetine girerek Haveran diyarına gider. Haveran Şah tacir kıyafetinde olan Hz. Ali'yi sarayına davet eder. Ali davete icabet eder. Orada Döldül'ü Haveran'a satan Ali, eyeri alır. Bu Ali ile Döldül arasında bir anlaşmadır. Haveran, Döldül'ü Ali'ye geri vermek zorunda kalır. Cebrail gelerek Hz. Muhammed'ten Hz. Ali'ye asker göndermesini söyler. Hz. Muhammed Malik Eşter komutasında on bin kişilik bir kuvveti Aher Zemin'e sevk eder. Hz. Ali ise Haveran'ın kalesinde Kanber'i bulmuştur. Daha önce dinlenmek için bir kale yakınında konaklayan Ebu'l-Muhsin, Gişverşah Zengi ile savaşıp onu öldürür. Gişverşah kalesinde bulunanlar Müslüman olur. Ebu'l-Muhsin de onlara bey olur. Haveran'ın adamları gelip, Gişverşah tarafından soyulduklarını söylerler ve Haveran Bidad komutasında buraya asker sevk eder.

Hz. Ali Kanber'i kurtarmak için kaleye girer ve bekçileri öldürür. Bekçilerin öldürüldüğünü gören Haveran, Ali'yi aratır ama bulamaz. Ali'yi aramak için giden adamlar, Sa'ad ve Dilfiruz Banu 'yu Haveran'ın yanına getirirler. Haveran Dilfiruz'u Sa'ad'dan ister, ancak Sa'ad vermez. Haveran, bunun üzerine onları zorla elde etmeye çalışır. Seyf Şah, Sa'ad ve Dilfiruz Banu Haveran'ın adamları ile savaşır ve esir olurlar. Bu arada Döldül Zülfikar'ı alarak oradan uzaklaşır.

Hz. Ali gece olunca çadırına gelir ve olup biteni öğrenir. Haveran'ın üzerine saldırdığı adamları yener. Haveran bir türlü yenemediği Ali hakkında aslında Müslüman olan vezirinden olanları öğrenmek ister ve vezir kalenin Ali tarafından alın-

çağını söyler. Ancak, akşam olduğunda kaleye yeniden girip Dilfiruz Banu'yu kurtaran Ali ile Haveran'ın askerleri arasında savaş devam eder.

Ebu'l-Muhsin, Pehlivan Bidad komutasındaki asker ile Gişverşah kalesinde savaşır. Malik Eşter Ebu'l-Muhsin'in savaşına yetişir ve kâfir askeri yenilir. Malik Eşter ve askerleri Haveran tarafına hareket ederler.

Hz. Ali Haveran askerleri ile savaşırken Malik Eşter'in gelmesi ile savaş durur. Vezir, Haveran'ı Ali ile barışmaya ikna etmeye gayret eder. Ancak Haveran ikna olmaz. Akşam olduğunda Malik Eşter gizlice Haveran'ın askerleri arasına dalar onlara kendi aralarında savaşmalarını sağlar. Bu arada Gişverşah kalesinde askerinin yenilgisi Haveran'a ulaşmıştır. Daha önce Zülfikar'ı alıp Haveran'ın adamlarından kaçıp Düldül, Zinhar Haveran'ın kalesine gider. Düldül'ü yakalamaya çalışır. Zinhar Haveran'ın adamlarından kaçan Düldül, Zülfikar'ı bırakmak zorunda kalır. Zülfikar'ı ele geçiren Zinhar Haveran'ın adamları, ona bir türlü kınından çıkarmazlar. Hz. Ali ve Haveran arasındaki savaş devam ederken Haveran darağacını kurdurtarak Kanber, Sa'ad ve Seyf Şah'ı astırmak ister. Ali, Düldül'ü çağırır, Düldül ise Zülfikar'ı Zinhar Haver'den alarak Ali'nin yanına gelir. Ali, Sa'ad, Seyf, Şah ve Kanber'i kurtarır. Seyf Şah müslüman olur. Bu arada Zinhar Haver de Müslüman olmuştur. Haveran Ukab'ı kardeşi Şehin Şah'a hediye olarak göndermiştir. Kendiside kaçıp kardeşinin yanına gider. Kale feth olunur. Kays Haveran'ın tahtına geçer.

Hz. Ali rüyasında Hz. Muhammed'i görür ve Haveran ardınca asker göndermesini, kendisini de Gişverşah kalesine gitmesi emrini alır. Malik Eşter Haveran'ın ardınca gider ve gittiği yerlerde fetihler gerçekleştirip, fethedilen yerlerin ahalisini müslüman eder. Hz. Ali, gece vaktinde Gişverşah kalesine gider ve Ebu'l-Muhsin ile savaşır. Birbirlerini yenemezler. Dinlenmeye çekildiklerinde Hz. Muhammed Ali'nin rüyasına girerek Gişverşah kalesinin ve Ebu'l-Muhsin'in macerasını anlatır. Bir müddet Ebu'l-Muhsin'in misafiri olarak Gişverşah'ta kalan Ali Ebu'l-Muhsin ile birlikte Haveran'ın ardınca giderler. Malik Eşter ve askerleri yolda susuzluk çekerler. Bir yere gelirler ki, bir havuz ve havuzun ortasında arslan durmakta. Arslan'ın ağzından su akmakta. Askerlerden bir kısmı oradan su içerler. Sudan içen askerlerin kafalarının kesildiğini görürler. Bunun hikmetini anlamak isteyen Malik Eşter ve Sa'ad Vakkas bir mağaraya girerler. Mağarada bir zenci ile karşılaşır onu öldürürler. Devler makamı olan bu mağarada bir kadın ile karşılaşır ve kadından askerlerin devler tarafından öldürüldüğünü öğrenirler. Kadın kendi macerasını anlatır. Kadının üç oğlu vardır. Bunlar Mısır padişahının kızına aşık olmuşlardır. Bu kız yüzünden oğulları öldürülmüştür. Oğullarının intikamını almak için kızın başını kesen kadın, onun kanını içmektedir. Havuza gelen su tılsımlıdır ve bir dev suyun başına tutmuştur. Malik ile Sa'ad subaşına gelip bu dev ile savaşmaya başlarlar. Hz. Ali Ebu'l-Muhsin, Haveran'ın veziri Girverşah'tan Haveran'ın peşi sıra giderlerken Zinhar Haver'de onlara katılır.

Devler mağarasına giren Sa'ad esir olmuştur. Ali buraya girerek tılsımı bozar ve askerleri susuzluktan kurtarır. Devleri yenen Hz. Ali Sa'ad'ın başka yere götürüldüğünü öğrenip, yola çıkar. Başka bir devler mağarasına gelerek burada da devleri yener ve Sa'ad'ı kurtarır. Buradan yola çıkan müslümanlar Hz. Muham-

med'in emri ile beş gruba ayrılırlar, her grup ayrı ayrı beş yoldan gider. Birinci yoldan Hz. Ali gitmektedir. Giderken yolda karşılaştığı devleri yener. İkinci yoldan Malik Eşter gitmektedir. Bunlarda gergedanlar ile savaşılır ve sadece Malik Eşter kurtulur. Diğer müslümanlar ölürler. O da bir mağaraya sığınır. Hz. Muhammed rüyasına girip yaralarını sağıltır ve Malik Eşter, Şehin Şah iline gelir. Burada Şehin Şah'ın kızı Gülistan Banu için güreşler yapılmaktadır. Malik güreşi kazanır ve Gülistan Banu'yu almaya hak kazanır. Hz. Ali ve arkadaşları da Şehin Şah'ın memleketini gelirler ve kendilerini Yemen Şah'ı Kaşamşam ve adamları olarak tanıtır. Şehin Şah tarafından izzet ile karşılanıp ağırlanırlar. Üçüncü yoldan Seyf Şah gitmektedir. Seyf Şah giderken Karnşah kalesini fetheder ve oradan Şehin Şah iline varır. Buradan Hz. Ali ile anlaşış çeşitli savaş hileleri yaparlar. Hz. Muhammed'e Sa'ad İbn Amm'ın Mekkeyi yaktığı haberi gelir. Cebra'il gelerek Halid İbn Velid'in buraya gönderilmesini söyler. Halid İbn Velid, askerleri ile gidip kâfirler ile savaşılır. Yollardan dördüncüsünde Sa'ad İbn'i Vakkas gitmektedir. Yolda Halid İbn Velid ve Mikdad'ın kâfirler ile olan savaşına rast gelir. Birlikte savaşıp galip olurlar. Halid İbn Velid ile Mikdad Medine'ye, Sa'ad Vakkas'ta Haveran'ın peşi sıra gider. Hz. Muhammed'in emri ile Hz. Ömer'de Ali 'ye yardım etmek için yola çıkar. Yollardan beşincisinde Ebu'l-Muhsin gitmektedir. Ebu'l-Muhsin ve müslüman askerler giderlerken bir deniz kenarında orduya rast gelirler. Bu Anka Şah ve askerleridir. Anka Şah Haveran'ın amcasıdır. Ebu'l-Muhsin kendisinin Bahreyn vilayetinden geldiğini söyler. Haveran da Anka Şah'ın yanındadır. Hz. Muhammed'i rüyasında gören Anka Şah ve askerleri müslüman olurlar. Haveran buradan da kaçır. Ebu'l-Muhsin ve Anka Şah Haveran'ın ardı sıra yola çıkarlar. Giderlerken bir mağaraya rast gelirler ve orada Dilfirüz Banu'yu kurtarırlar. İccaz ve askerleri ile karşılaşan Müslümanlardan Ebu'l-Muhsin esir olur. Daha sonra İccaz öldürülür ve Ayyuka kalesi fethedilir. Hz. Ali ve Seyf Şah, Şehin Şah ile savaşmaktadırlar. Anka Şah'ın yanından kaçır Haveran, Şehin Şah'a sığınmıştır. Burada Ebu'-Muhsin'in yaptıklarını anlatır. Ömer İbni Ümeyye de gelerek savaşa katılır.

Ömer, Kubbe-i Mıknatıs'a rastlanmıştır. Burada Malik Eşter ile Gülistan Banu kâfirler ile savaşmaktadırlar. Bu arada Ebu'l-Muhsin'de gelir ve savaş devam eder. Devreye cazular girer. Malik Eşter ölür. Ebu'l-Muhsin cazuları kırar ve yalnız başına peşlerine düşer. Sa'ad Vakkas ve Ömer Ümeye Malik Eşter'i bularak ona Hz. Muhammed'in gömleğini giydirir ve canlanması sağlarlar. Malik Eşter buradan Ebu'-Muhsin'nin ardınca giderken, Sa'ad ve Ömer Hz. Muhammed'in yanına dönerler. Kaçır cazular Şehin Şah'ın yanına gelirler ve Ali'ye karşı tuzak kurmayı planlarlar. Ali tuzaktan kurtulup Şahinşah'ın kalesini fetheder. Ahali müslüman olur ve Şehin Şah'ın karısı, devler kuyusundan mücevher sandığının çıkarılmasını Ali'den ister. Hz. Ali kuyuya iner, balığın sırtına binerek denizi geçer ve devlerin yanına gelir. Maşa devi kurtaran Ali mücevher sandığını alaral Şehin Şah'ın karısına verir. Burada Sa'ad'ın Kale-i Seyyare'ye gittiğini öğrenen Ali Kubbe-i Mıknatıs'a gider. Hz. Muhammed'in mucizesi ile burayı yıkar, halkını Müslüman eder. Oradan da Kale-i Seyyare'ye doğru yola çıkar.

Ebu'l-Muhsin cazuların ardı sıra giderken bir bahçede uyuya kalır. Altun Dağ Şahı Muly Şah, bunu yakalar ve öldürmek ister. Ancak Muly Şah'ın kızı karşı koyup cazular ile savaşır. Bu arada Ebu'l-Muhsin'i Muly Şah bağlarından kurtarır ve O da savaşa girer. Cazuları yenen Ebu'l-Muhsin, Muly Şah'ın putunu kırdığı için yeniden zindana atılır. Malik Eşter tesadüfen Muly Şah'ın sarayının yakınına gelir, Ebu'l-Muhsin'i kurtarır ve cazular şehrine giderler. Orayı fethedip Muly Şah'a verirler ve ayrılarak Ali'nin yanına giderler. Sa'ad Vakkas Kale-i Seyyare'ye varır. Ali, Ebu'l-Muhsin ve Malik Eşter'de Sa'ad'a ulaşırlar. Hz. Muhammed'i rüyasında gören Ali, Malik Eşter ve Sa'ad'ı orada bırakarak kahraman diyarına gider. Burada denizi geçerken bütün askerler helak olurlar. Sadece Ömer ve Hz. Ali kurtulurlar. Ebu'l-Muhsin'i ise Hz. İlyas kurtarır. Kahraman diyarına varan üç cengâver burada Haveran Şah, Şehin Şah ve Ak Şah'ı bulurlar. Savaş başlar, Ebu'l-Muhsin esir olur. Ancak Haveran Şah ve Ak Şah öldürülür, Ebu'l-Muhsin kurtarılır, Kahraman Kalesi ahali müslüman olur. Malik Eşter ve Zinhar Haver, Herkuş'a esir olurlar. Malik, Herkuş'u öldürür ve Herkuş'un karısı Malik'e âşık olur. Hz. Ali Kamkar Padişah'ın yanına gelir ve onunla savaşır. Kamkar ölür, ahali müslüman olur. Hz. Muhammed Ali'nin rüyasına girerek Malik Eşter ve Zinhar Haver'in Adam Yiyiciler adasına düştüklerini haber verir. Kays, Kamber ve Düldül'ün Bilur-ı Azam'da bulduklarını da söyler. Hz. Ali, Ebu'l-Muhsin'i Malik Eşter'in yanına gönderip kendisi Billur-ı Azam'a gider.

Kanber, Kays, Seyf Şah ve Düldül Billur-ı Azam dağına çıkarlar. Ali'de bunların yanına gelir. Hz. Muhammed Ali'nin rüyasına gider ve Ona tavsiyelerde bulunur. Hz. Ali silahlanıp Billur-ı Azam Dağı'na varır, orada devler ve periler ile savaşır.

Ebu'l-Muhsin Merdum Haver Adası'na ulaşır. Burada Malik Eşter ve Zinhar Haver ile görüşürler. Haver Adası'nda devler ile savaşan üç cengaverdeb Zinhar Haver esir edilir, Malik Eşter ve Ebu'l-Muhsin Hızır'ın yardımı ile kurtulurlar.

Hz. Ali Billur-ı Azam'da Şetlat Dev'i öldürüp Zinhar Haver'i kurtarır. Daha sonra diğer Müslümanların yardımına gelen Ali, Turan Padişahına gider.

Turan Padişah: Sa'ad ve Seyf Şah'ı esir etmiştir. Turan Şah, Sa'ad ve Şehin Şah ile oğul ve kızlarını serbest bırakır. Savaş sonunda Turan Şah öldürülür. Turan Şah'ın kalesi fethedilir, kiliseler yıkılıp cami yapılır. Müslümanlar, elde ettikleri ganimet ile Medine'ye dönerler (Çetin, 1997, s. 33-38).

3. Hz. Ali'nin Hayatı:

Ebül-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimi Hz. Peygamber'in damadı ve Hulefâ-yi Râşidin'in dördüncüsüdür. Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce Mekte'de doğduğu söylenmektedir. Babası Ebû Tâlib, annesi de Fâtima bint Esed b. Hâşim'dir. Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. Peygamber efendimiz Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiş, hicretin 2. yılının son ayında da onu kızı Fatıma ile evlendirmiştir. Bu evlilikten üç erkek çocuğu Hasan, Hüseyin ve ölü doğan Muhsin ile Zeyneb ve Ümmü külsüm kız çocukları olmuştur. Hz. Alî Hz. Fatıma'nın sağlığında hiç evlilik yapmamıştır yalnız vefatından sonra birçok evlilik yapıp ve çok sayıda çocukları olmuştur. Hz. Ali Bedir, Uhud, Hendek

ve Hayber başta olmak üzere bütün savaşlara katılmıştır. Hz. Ali ilk üç halife döneminde hiçbir idari görevde bulunmamıştır. Hz. Ali b. Ebû Tâlib ortaya yakın kısa boylu, esmer tenli, iri siyah gözlü olup sakalı sık ve genişti, yüzü güzeldi, gülümserken dişleri görünürdü. Hz. Peygamber tarafından verilen Ebû Tûrâb lakabından başka el- Mürtezâ ve Esedullâhî'l-gâlib gibi lakapları da vardır. Ayrıca çocukluğunda puta tapmadığı içinde daha sonraları kerremallahu veheh dua cümlesiyle anılmıştır (Kandemir, 1989, s. 375-378).

4. Diğer çalışmalarda Hâver-Zemin nasıl geçmektedir:

1- Doç. Dr. M. Fatih Alkayış'ın Hz. Ali'nin kahramanlık vasıfları üzerine bir değerlendirmesine göre Hâver- Nâme hakkında şöyle bilgi vermektedir. Hâverân-nâme/ Hâver-nâme Hz. Ali'nin kahramanlıklarının anlatıldığı eserlerin genel adıdır. Makalemize konu olan Hâverân-nâme nüshası Türk dili kurumu yazma eserler kütüphanesinde A/6 numarada kayıtlıdır. Açık sade bir dille, nesih tarzında ve hareketsiz olarak yazılmış olan. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini büyük ölçüde taşıyan bu eser toplam 118 varaktan oluşmakta ve Her bir sayfada 17 satır bulunmaktadır ilk varakta

"Sahib-i Hâver-nâme/ Eegilli Kâsım Muhammed Bekr Ağa- 1230" Şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Eserde bu ifadenin dışında herhangi bir müellif veya müstensih bilgisine rastlanmamaktadır (Alkayış, 2016, s. 3).

2- Dr. İsmet Çetin "Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Cenknemeleri" adlı eserinde Hâver-Nâme ile ilgili şu bilgileri veriyor:

"Agâh Sırrı Levend, dinî-kahramanlık hikâyeleri içinde telakki ettiği Hâver-Nâme'yi yazarı bilinmeyen eserler içinde değerlendirmiş. TDK'nda bulunan bilgi fişlerinde ise Sultan Ahmed döneminde Ferrah-Nâme ismiyle tercüme edildiğini belirtmiştir. Kemaloğlu'na mal ettiği eser olan Ferrah-Nâme'yi 14. yüzyıla bağlayan levend, Ferah-Nâmeler konusunda eserlerinde farklı bilgiler vermektedir. Dolayısıyla Ferah-Nâme konusunda 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar bir zaman sınırı çizen Levend'in bu tür kitapları 10.-14. yüzyıl için söylediği Ümmet Çağı tabirini kabul etmek ve hangi isimle tercüme edilmiş olursa olsun, Hâver-Nâme'yi Ümmet çağında tercüme edilmiş eserler arasında kabul etmek gerekir .Aldo Galotta, İran sahasında kaleme alınan Hâver-Nâme'nin 1427 yılında kaleme alındığını, ancak bunun 13. ve 14. yüzyıllarda oluşan geleneğe dayandığını ifade etmektedir .Havar-Nâme / Hâverân-Nâme 14. yüzyılda İbn Hüsam tarafından kaleme alınmış Farsça manzum bir eserdir. Kaynağını eski İran efsanelerinden özellikle Rüstem'den alan Havar-Nâme İran edebiyatından tercüme yolu ile bizim edebiyatımıza intikal etmiştir. C. Galasso tarafından teferruatlı olarak çalışılan Hâverân-Nâme, Timur devrine bağlanırken, Agâh Sırrı Levend tarafından Şeyhoğlu'nca Türkçeye tercüme edildiği ileri sürülmektedir. A. Sırrı Levend, Ferah-Nâme isimli eserin mensur Hazret-i Ali cenkleri olduğunu ve İbni Hüsam tarafından 1427 yılında yazıldığını ,Sultan Ahmed döneminde de Türkçeye tercüme edildiğini söylemektedir .I. Murad'ın 1372-1389 yılları arasında hüküm sürdüğü dikkate alınırsa

1427 yılında kaleme alınan Hâverân-Nâme'nin 14. Yüzyılda Türkçede bulunması düşünülemez. Edebiyatımızda Ferah-Name ismiyle birçok mesnevi- ni yazıldığı da bilinmektedir. Dolayısıyla Şeyhoğlu'nun mesnevisinin Hâverân-Name tercümesi olması mümkün değildir." 9Hâver-Nâme 15.yüzyıldan itibaren manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiş daha sonra mensur olarak edebiyatımızdaki yerini almıştır. Önemli kültür değerlerimizden olan bu cenknamede nesilden nesile, dilden dile aktarılarak varlığını sürdürmektedir (Yaşar, 2007, s. 7).

5. Çalışmamızda Kullandığımız Haver-Zemin Kitabının Özeti:

Kitap içinde toplam beyit sayısı 5638 beyitten oluşmaktadır. Her sayfada 15 beyit vardır. Haver zeminin tek nüshası elimizde bulunmaktadır. Elimizde bulunan nüsha, Dr. Ahmet Ferman Çelebi'nin özel kitaplığında bulunan nüshanın fotokopisidir.

Elimizde bulunan nüshanın baş ve son beyitleri şöyledir:

Birinci beyit:

Söyleyim ez-fazl-ı hannân u kadîm

Şimdi Bismillâh-ir- Rahmân-ir rahîm (Münevver, 2007, s. 1)

En son beyit ise:

Okıyanıñ fasiḥ olsun lisanı

Yazanıñ ruhına sebi'l mesani

Haver-zemin mesnevisinin yazarı Hanekin'li Abdullah'tır ve muhtemelen lakabı Hasreti'dir. Haver zemin mesnevisi İslam dininin yayılması için yapılan savaşlar anlatmaktadır. Eserin dili eski Türkçe özelliği taşımakla birlikte birçok arkaik kelimeler eserde yer almaktadır.

Eserin yazarı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Irak Türkmen edebiyatı tarihini yazanlar, ne bu eserden ne de yazarından söz etmemişlerdir. Bu eserin adı hiçbir araştırmacı tarafından ele alınmamıştır. Yalnız eseri istinsah eden şair Münevver Halil'in eklemiş olduğu(4120)-(4124) beyitlerde yazarın ismi ve memleketi zikredilmiştir.

Kimdür müellif Ḥaneḳinlî cā

Ayn u bā u dāl u lām u elif yā

yani Abdullāh şairi'zamān

Bu kitabı telif etti bileyān

Ḥasretiyle lāḳabı meşhūr idi

Şühreti dillerde çok mezkūr idi

Rāvi naqliyle bunu nazm eyledi

Tā ki 'uqbā mülkine 'azm eyledi

Yār u dostuñ küşasiçün 'aziz

Bu kitabı tercüme etdi temyiz (Münevver, 2007, s. 283-284)

6. Çalıştığımız Hâver-Nâmede geçen erkek ve kadın kahramanlar:

- 1- *Yarı gice düldüle bindi 'Alī
Zülfikārı bağladı şāh Velī*
- 2- *Birisiniñ adı Bul'Mi 'cen benām
Birisiniñ Sa 'd Vaqkaş ey hümām*
- 3- *Sa 'd Vaqkaş ol zaman virdi haber
Kim benm se 'ban-ı mışrı bil haber*
- 4- *Toz yarıldı çıkdı tozdan ol zaman
Malik ile on iki biñ er hemān*
- 5- *Qamber u Hayderden işit bir haber
Tāg dibinde qalmış ol qamber meger*
- 6- *Didi Hayder hâce Ömer'e ol agāh
Leşkeri hâver-zemīn cemşid-i şāh*
- 7- *Ol Hudāyı gerdigāri bā safā
Hem Resuldır Muḥammed Muştafā*
- 8- *Hem Ḥasan ile Hüseyñ u Faṭma
Ehl-i islām tamamen medine*
- 9- *Dilfirūz Hāñı nigāri nāzenīn
El münācāta götürdigim hemīn (Münevver, 2007)*

SONUÇ

Yaptığımız çalışmamızda Hâver-Zemin kitabını Arap alfabesinden Latin alfabesine çevirerek mevcut Havername nüshalarına yeni bir nüsha kazandırdık. Bu nüshada, Hâver-Zemin mesnevisi toplam 5638 beyitten oluşmaktadır. Her sayfada 15 beyit mevcuttur. Eseri istinsah eden şair Münevver Halil'in belirttiği beyitlerde Hâver-Zemin mesnevisinin yazarı ve memleketi hakkında bilgi vermiştir. Cenknâmedeki Müslüman olan kahramanları inceledik. Hâver- Zemin savaşında Hz. Ali ön planda bulunmaktadır. Hz. Ali'nin yanında onunla birlikte mücadele eden Müslüman kahramanlar da bulunmaktadır. Hâver-Zemin'de kadın tipleri de zikredilmiştir. Hz. Ali'nin savaşta en büyük desteği kılıcı Zülfikar ve atı Düldül'dür. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Hz. Ali cenknâmeleri folklorumuzun önemli bir kaynağı haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

Alkayış, M. F. (2016), Hazreti Ali'nin Kahramanlık Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme (Haveran-Name Örneği), *International Journal of Social Science*, 47, 149-156.

Çetin, İ. (1997), *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknameleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

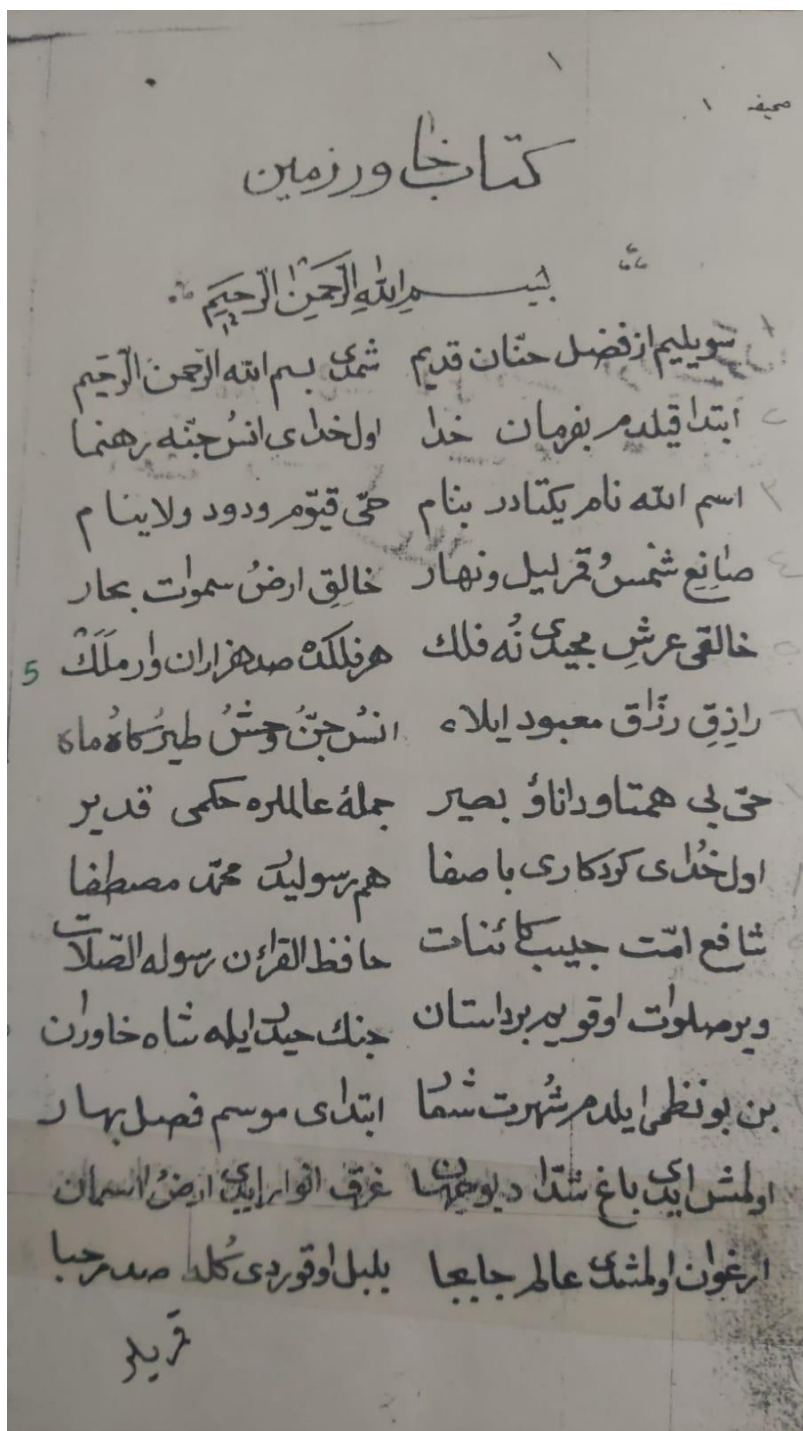
Devellioğlu, F. (2017), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Kandemir, M. Y. (1989). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Münevver, H. (Yay. haz.) (2017), *Kitab-ı Haverzemin 1325 H*, Ankara: Türk Dili Kurumu.

Rahimova, A. ve Yakar, H. G. İ. (2018), Dini Kahramanlık Destanları Üzerine, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 19-30.

Yaşar, H. (2007), *Haver-Name Cenklere (İnceleme-Metin)* (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

چون تمام اولك بودم بومعجزات ، ویر صلوات برسوی کلینات
فَاعِلَاتُ فَاعِلَاتُ فَاعِلَاتُ ، دین مطهر روحنه سینه الصلوات
5635 اوقیان د تکلیانی یازنه فی ، رحمتکله یار لغا قیل باغنی
بونی یازدم یازدم یازدم کار اولمق ایچو ، اوقیانلر بردعا قیلیم ایچون
بونی یازدم فی بقادر روزگار ، بن اولور سمر قله خَظْم یازد کار

5638

اوقیانک فصیح اولسونسانی
یا زانک روحنه سبع لمسانی

سینه
محرر الحرام

اشبو خاورنزهایی کتاب بلاغت نصیایک کاتبی صلاحیه اها-
ملاخیل افندی بن خضر منورک اشترکک ماهرنه سیله بنه هالی مزون
دولتوبو لچی بزاز سلیمان چلی محدی محمد سعید افندی ایچون ختام
یزیر تخریر و تمهیل اولمشدر شاید هرکیم غلنده بولنور سبه

یا امانت و پاسرقت اولمشدر

مال عال
شغل ترکده ولالو
بالکام

ÂŞIKLARIN DİLİNDE AT DESTANI VE “AT ÜSTÜ HAVASI”

HORSE EPIC AND “THE HORSEBACK MUSIC” IN THE LANGUAGE OF ASHIQS

ЭПОС О КОНЕ И "ДУХ НАЕЗДНИКА" СО СЛОВ АШЫКОВ

Erkan ÇELİK*

ÖZ

At kültürünün kaynağı Orta Asya olarak kabul edilir. Tarihte atı ilk evcilleştirenlerin Türkler olduğunu genel olarak araştırmacılar söylerler. At tarihten bu yana insanların en büyük yardımcısı ve vazgeçilmez ögesi olmuştur.

Türklerin kültüründe de at özel bir önemdedir.

Bu makalede, at ile ilgili ozanların söylediği bazı şiirler, destan parçaları verilmekte bazı anlatılar ortaya konmaktadır. Kars yöresine ait At Üstü Havası'ndan söz edilmektedir.

Âşık Şenlik, Kızıroğlu Mutafa Bey, Köroğlu, Dadaloğlu, Hurşit Bey, Karacaoğlu, Battal Gazi, Kaçak Nebi gibi destan ve âşık kahramanlara ait kısa anlatılar, bu anlatılardaki at değerlendirmelerine yer verilmektedir.

Makalede ayrıca, at üzerine söylenmiş atasözleri, söylencelerdeki at isimleri, destanlardaki at isimleri de sıralanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Destan ve efsanelerde at, at üstü havaları, at isimleri, atasözlerinde at.

ABSTRACT

The origin of horse culture is considered to be Central Asia. Researchers generally state that Turks were the first to domesticate the horse in history. Horse has been the biggest helper and indispensable element of people since history.

Horse has a special importance in the culture of the Turks.

In this article, some poems and epic pieces about the horse are given and some narratives are presented. It is mentioned the horseback music, belonging to the Kars region.

---

* Anadolu Üniversitesi Halkla İlişkiler Yüksek Okulu elemanı. Eskişehir/TÜRKİYE
(ozkarapapak.36@hotmail.com)

Short narratives of epic and minstrel heroes such as Ashiq Şenlik, Kiziroğlu Mutafa Bey, Koroghlu, Dadaloghlu, Hurshit Bey, Karacaoğlan, Battal Gazi, Kaçak Nebi, and horse evaluations in these narratives are included.

The article also lists proverbs on horse, horse names in legends, horse names in epics.

Key Words: Horse in epics and legends, horseback music, horse names, horse in proverbs.

Atlı kültürünün kaynağı Orta Asya olduğu kabul edilir. At “tarih yapan hayvan” olarak nitelendirilmiştir. “**Kuş kanadı ile Türk atı ile**” atasözü bu durumu açıklamaktadır. “At üstünde doğup, at üstünde ölmek” Türk milleti için bir şereftir. At, bir silah gibi, bir kadın gibi “namus” sayılmıştır.

Yiğitliğin, cesaretin, metanetin, bağlılığın ve kükreyişin sembolü olarak zamanımıza kadar dillerden düşmeyen at’ın tarihimizde ve edebiyatımızda önemli ve büyük bir yeri vardır. Türk halk destanları “Kır At”larla donatılmıştır¹.

At destanlarda önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde göçebe kültürün yarattığı zorlayıcı koşullar vardır. Ata bir tür dinsel totem özelliği kazandıran Şamanist inançtır. At, kahramanın başarıya ulaşmasında en etkin güçtür. Sahibini korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır.²

Hayvanlar, tanrının insanlara verdiği çok büyük nimetlerdir. Tüm hayvanlar Kıymetlidir ama atın yeri bir başkadır. At, Allah’ın insana bahsettiği en asil hayvandır. Atın biz Türkler için apayrı bir değeri vardır. Atı Türkler evcilleştirmiştir. Türkler için at, mukaddes ve vazgeçilmez bir hayvandır. Türkler tarih sahnesinde, at üstünde bir ulus olarak tanınmışlardır. Türkler tarihi atlarla yazmıştır. Türklerin hayatları atlarına bağlıdır. At ile Orta Asya’da tanışmışlardır. Yiğitler kahramanlıklarını atı ile beraber alırdı. Türk prenslerinin ve Türk kahramanlarının atları, hayatlarında günlük refakatçileri olarak yer alırdı. Oğuz destanlarında, kahramanların at ile olan kardeşliğinden bahsedilmiştir.

*“At demezem sana,
Kardaş direm,
Kardaşımdan ileri”*

sözü tarihte bir belgedir. Türkler atları için özel törenler yapmışlardır. At, Türk Devletlerinde saltanatın gücü sayılmıştır. Yabancılar Türkler için, atın efendisi demişlerdir. Savaşta bile, at ve savaşan asker aynı değerinde tutulmuştur.”Yaya erin

¹ Kümbet, Yardımcı, İhan, “Tarih ve Folklor” Temmuz-Ağustos 2015 s,37,sf,76

² http://www.xn--edebiyatgretmeni-twb.net/turk_edebiyati_10_uygulama_defteri.htm

umudu olamaz,” denilmiştir. At, Türk’ün kolu kanadıdır. At, avrat, silah Türkler için birbirinden ayrılmaz değerlerdir. At, Türkler için o kadar değerlidir ki; on iki hayvanlı Türk takviminde, yılın biri “at yılı”dır. Türk Devletlerinde atkuyruğundan paşalık tuğu bile kullanılmıştır. Türkler ata ne kadar kıymet vermişlerse, atlar da Türklerle o kadar sadık kalmıştır. Oğuz beyi Bamsı Beyrek, on altı yıl boyunca kaldığı zindandan çıktığında atının onu hala bıraktığı yerde beklediğine hayretler içinde tanık olmuştur. At o kadar değerlidir ki, Orta Asya’daki Türklerin tek içkisi, kısrak sütünden yapılan kımızdır. At, ozanlara da ilham kaynağı olmuştur. Köroğlu’nun atının denizden çıktığına inanılır. At Türkler için simgedir. Türkler çok değer verdikleri kimseler at hediye ederler³.”

Doğu Anadolu’da yürümesi geciken çocuklar için,cuma günü,ezan okunurken,şu sözler söylenerek yürümesi için yakarıшта bulunulur.

*“Salâdır size
Bu ufak geze
Ata bindirem
Atta götürem⁴.”*

Eskiden krallar, sultanlar padişahlar ve hükümdarlar birbirlerine “At” hediye ederlerdi. Osmanlı imparatorluğun kurucusu (Beylikken) Osman Bey, Karacahisar kalesini zapt eder ve kale kumandanı tekfurı esir alır. Bu güzel haberi ve bazı güzel hediyelerle kardeşinin oğlunu Selçuklu hükümdarı Sultan Alâaddin’e yollar. Haberi duyan Sultan Alaaddin Osman Gazi’ye “sancak, otağ, cins AT’lar gönderir⁵.”

Kuzey Doğu Anadolu bölgesinde (Kars-Ardahan-Iğdır) motorlu araçların pek nadir kullanıldığı dönemlerde yöre halkı ulaşımda ve gücünden yararlanmak için “At” saklardı. Köyden-köye, köyden ilçe merkezine At sırtında gidilirdi. Seyahat eden insanlar At sırtında bir eliyle yuları tutar, diğer elini ise kulağına götürüp gür sesle bildiği bir Türküyü veya irticalen söylerdi. Zaman içinde bu gelenek yöre âşıkları tarafından “At Üstü Havası” adı altında söylenir.

At Üstü Havası, onbir heceli olup kafiyeye yapısı genelde a-b-a-b ve a-a-a-b’dir

Kars Yöresine ait bir “At Üstü Havası”

*Elveda elveda a balam dumanlı dağlar
A göllerde yeşilbaş sonalar galdı
Sedri mermer ay ömrüm ağ sıvağlı odalar
Her daşı gevherden binalar kaldı⁶*

³ Dündar, Songül, Savaşların Kadını, Mart 2009,sf,18–19

⁴ Akalın, Sami, Tombak Dergisi”Türk Kültüründe At”, Sayı:20 Haziran 1998,sf,24

⁵ Miroğlu,İsmet,Bin Atlının Akınları,sf,14

⁶ Âşık Maksut Feryadi

ATLI GELENEĞİ

Kars'lı Âşık Ensar Şahbazoğlu" iletişim ve ulaşım araçların pek nadir kullanıldığı yıllarda köylerde düğün yapan kimse düğün gününü komşu köylerdeki eş-dosta duyurmak için bir kaç genci görevlendirirdi. Gençler kendilerine verilen isim listesini alır ve atlara binip düğüne davet edilenlere haber verirdiler.

Düğün (toy) günü düğüne teşrif eden misafirler düğüne atla veya at arabası ile gelirlerdi. Zaman içinde düğüne teşrif eden davetlilere yöre halkı "Atlı" deyimini kullandılar. Günümüzde bazı köylerde halen bu (Atlı) deyim kullanılmaktadır.

Düğün günü gelin, oğlan (güvey) evine gelmezden önce, bir genç oya işle-meli küçük beyaz müjde yastığını oğlan evine at ile getirir ve bahşışını alırdı. Ge-lin baba evinden oğlan evine at üzerinde gelirdi ve gelin evden çıkınca "Atlı gay-dası" çalınırdı. Günümüzde bu gelenek ne yazık ki uygulanmıyor.

1968 yılında Kars-Arpaçay ilçesine bağlı Kıraç köyüne düğüne giden Âşık Veysel Şahbazoğlu'nun düğün sahibi Hamit Bey'in atına yazdığı methiyeden bir dörtlük.

*Küren at dediğin alıcı kuştu
Sünnet düğün hayır işlere koştu
Sorarlarsa bu destanı kim koştu
Şahbazoğlu bu Veysel'i söylenir.*

Köyde oturan her aşığın bir atı vardı. atı ile köy düğününe giden aşığı düğün sahibi büyük bir şerefle karşılardı. atını da ahırın en iyi yerine bağlar tımarını, temizliğini yapar, yemini suyunu verir, gözü gibi bakardı. atı olan bazı âşıklarımız Âşık Şenlik, Âşık İslam Erdener, Âşık Mehmet Hicrani, Âşık Kasım, Âşık Veysel Şahbazoğlu bu isimleri daha da artırabiliriz.

Zaman içinde yörede destanlaşan seçmelerden bazı misaller verelim.

BİR BENİM ATIMA DEH DEYİN

Âşık Şenlik (1850–1913 Suhara) bir bahar ayında Kars'dan kara atı ile kö-yüne giderken, Göldalı köyünün (İrişti) altındaki Karabalık Suyu denen yerde, atı çamura batmış. Tek başına atını çamurdan çıkarmaya uğraşsa da başaramamış. Bu sırada yakındaki İrişti (Göldalı) köyünden aralarında Sedir, Hannene, Gülavat, Hatem, Gözel, Mine'nin de bulunduğu bir grup genç kız ve gelinin geldiğini görür. Onlardan atını çıkarmaları için yardım ister. İlk başta yabancıya yardım etmekte çekinen kızlar ve gelinler, Âşık Şenlik'in kendilerine söylediği şiir ile yardım iste-diğini görünce, yabancının Âşık Şenlik olduğunu anlarlar. Âşık Şenlik'in dediği gibi "kimi yalından, kimi kuyruğundan" tutup atı battığı yerden çıkarırlar. Âşık Şenlik'in dilden dile günümüze kadar söylenerek gelen ünlü türküsü "Bir Benim Atıma Deh Deyin Kızlar" İrişti (Göldalı-Arpaçay) köyünün kızları ve gelinleri için söylenmiş.

*Mende gelerdim Garsın elinden
Eyledin, eyerini alın belinden,
Kimi guyruğundan, kimi yalından*

*Ne hoş olur bizim elin havası
Eksik olmaz Koç yiğidin davası,
Budur size Kul Şenliğin duası*

*Galdırın atıma deh deyin
Deh deyin anam deh deyin
Deh deyin bacım deh deyin⁷*

“Mine hanım son kıtadaki Şenlik kelimesini duyunca adını ve namını işittiği Suharalı Âşık Şenlik’in bu adam olduğunu anlar. Kızlara emreder atı çıkarmak için uğraşırlar. Kara atı sürükleyip kenara çıkarırlar. Birer birer Âşık Şenlik’in elini öper ve uzaklaşırlar.

Âşık Şenlik, kara atı yedekler. Yarım saat mesafede bulunan köyüne varır. Atı ahıra çeker. Kardeşi Ahmet’i yanına çağırıp atı hazırlamasını ve satacağını bildirir. Atın satılacağı köye duyurulur. Köyden kara ata müşteri olarak Hüseyin usta adlı biri çıkar. Pazarlık sonunda ata otuz manat (Lira) verir. Bu sırada Şenlik’in kardeşi Ahmet atı sıcak su ile yıkar soğuk bir ahıra bağlar. Altına kül ve önünde bol arpa döker. Âşık Şenlik kara atın adetlerinin kötülüğünü ve Hüseyin ustanın dostluğunu düşünerek, atı ustaya satmak istemez. O gece geçer ertesi gün uyanırlar. Ahmet heyecanla Şenlik’e atın yere uzanıp kıpırdamadığını söyler. Âşık Şenlik atın öldüğünü anlar. Emektar atının ölümü Âşık Şenlik’i üzer. Atının leşi karşısında dayanamayacağını anlayınca atı götürmelerini söyler. Kara atı ahırdan çıkarttıktan sonra, sazını alır anasıyla, kara atı yâd etmek için ahıra varırlar. Ahırdan kara atın çulu ve yuları karşısına geçip şu sözleri söyler.

*Baktım ahır hor göründü gözüme
Kara atın yeri hali kalıftı,
Yengi tumar edip çula çekmiştik
Direkte asılı çulu kalıftı.*

Şenlik hem söyler hemde ağlar. Anası Şenlik’in üzüntüsü karşısında çok müteessir olur, ona at alacağını vaat eder. Şenlik anasına bu haysiyette at bulamazsın deyip atının meziyetlerini sayar.

*Su görende muştak idi yatmağa
Çamur görende çabalardı batmağa,
Eht eledim Livaniye getmeye,
Orda da üç günlük yolu kalıftı*

*Yeriyende kara çamıştan asta idi,
Bildir kara güzden beri hasta idi,*

---

⁷ Âşık Ömer Duman - Burhan Görken-Göldalı köyü-Arpaçay

*Müşterisi bir tek Hüseyin Ustaydı
Cebinde üç tümen pulu kalıftı*

*Lanet olsun alışanın karına,
Otuz manat düştüm onun şerine,
Gönüne soydum onun yerine,
Bir tek kuyruğuyla yalı kalıftı.*

Şenliğin anası, atın nalları taze ise çıkart yeni alacağın ata çakarsın der, Şenlik cevap verir:

*Sefil Şenlik dersini Haktan okudu,
Feleğin gazabı ona çok idi,
Ondört aydır çaktırdığım yok idi,
Dört ayağında bir tek nalı kalıftı⁸.*

Âşık Şenlik Rus işgali döneminde bir düğüne gider. Düğünde bulunan Leçenlik'in (Kaymakam) atına söylediği Türkü.

*Bindim arap atı sürdüm meydana
Geşametde hüsnü rayı bulunmaz
Hasır gaşağ yulaf culfa sinebend
Cil yulardan zer hatayi bulunmaz*

...

*Şenlik der böyle at nerde tapılı
Endaze tişlidi gulaç yapılı
Nepek bayguş başlı kerkez yapılı
Çirkinlikte emsal tayı bulunmaz⁹.*

Kiziroğlu Mustafa Bey ve Köroğlu

Yemekler yenildi, sohbetler edildi, sıra yatmaya geldi, gecenin bir yarısıydı, Kiziroğlu Mustafa Bey baktı ki ala paça at tavlayı, ahırı kırıp döküyor, paramparça edecek, neredeyse binayı uçuracak. Hanımını kaldırdı.

— Yahu hanım, hele uyan, bu atın derdi nedir? Ala paça at neden öyle kişniyor, neden öyle ayağını yerlere vuruyor, sebep ne?

— Vallahi bey, ben sana söylemedim, bizim misafirin, dervişin atı var, vallahi misafirin atını öldürdü. Hele bir kalk git. Kiziroğlu Mustafa Bey içeriye girdi ki ne girsin; ala paça at, kır atın yalmanından, yalından tutmuş, sağa vuruyor, sola vuruyor. Kiziroğlu Mustafa Bey, kır atı elinden zor aldı. Ama kır at denilmez ki, Köroğlu boyayla kır atı öyle bir hale getirmiş ki kır atı uyuz bir taya göndermiş

⁸ Alkay Beşmart, Âşık Şenlik, 1954 Kars, sf,27

⁹ Aslan. Ensar Çıldırılı Âşık Şenlik Ankara 2007 sf,189–190

Köroğlu. Kiziroğlu Mustafa Bey kır atı ala paça atın elinden zorla aldı. Hem misafirin atının hem de kendi atının önüne biraz ottan, arpadan, samandan koydu, sonra da gelip yatağına girdi. Köroğlu artık yatar mı, yatmıyor. Ama Kiziroğlu Mustafa Bey öyle yorgun, gündüz öyle yorulmuş, öyle bir hale gelmiş ki aniden bir derin uykuya geçmiş. Bunu fırsat bilen Köroğlu, gecenin ortasında uyandı, çemçirak taşlarını aramaya başladı. Kiziroğlu Mustafa'nın özel bir odası vardı, o odayı buldu Köroğlu, oradan çemçirak taşlarını aldı, sonra da kır atı çekip haydi bakalım nereye, yola revan olmaya başladı. Ala paça at yine ahır emirmeye, yıkmaya başladı. Kiziroğlu Mustafa Bey ala paçanın sesine uyandı.

—Uyan hanım,

—Ula baba, nedir, ne oldu, gecenin bu vaktinde beni niye uykumdan uyandırdın?

— Uyan, derviş bildiğimiz adam Köroğlu'ydü, çemçirak taşlarını götürdü. Yoksa ala paça at mümkün değil bu hale gelmez. Kiziroğlu Mustafa Bey tavladan içeri girdi, baktı ki misafirin atı yok, eve gelip misafirin odasına girdi, baktı ki valahi ne derviş var ne bir şey. Evin yı- kılın Köroğlu! Köroğlu epey yol almıştı ki Kiziroğlu Mustafa Bey kılıcını kalkanını kuşanarak at üzerine süvari oldu. O koş-turdu, öbürü koşturdu. Kır at koştu, ala paça at arkasından devam ediyor. Köroğlu bir de başını çevirdi ki ne çevirsin; arkadan bir ejderha geliyor, bir yıldırım ateşi geliyor. Atının üzerine eğilip “aman kır at, canım kır at, beni hiç darda koymadın, beni Kiziroğlu Mustafa'nın ala paça atından kurtarırsan, yemin ederim, seni mermer çula, seni altına, gümüşe boğacağım, senin eyerini altından, gümüşten yaptıracağım, senin nallarını altından yaptıracağım, yeter ki bu Köroğlu ezilmesin bir Kiziroğlu Mustafa'ya,” dedi¹⁰.

Köroğlu bu Türküyü yazar

*Bir huşmınan geldi geçti, peh peh peh peh,
Kiziroğlu Mustafa Bey, hey hey hey,
Bu dağları deldi geçti.*

*Ağam kim, paşam kim, hanım kim,
Niğar kim, kim kim kim kim,
Kiziroğlu Mustafa Bey,
Bir beyin oğlu, Zorbey'in oğlu.*

*Hay edende hayâ teper, peh peh peh peh,
Huy edende huya teper, hey hey hey,
Köroğlu'nu suya (çaya) teper.*

¹⁰Yılmaz, Timur, Yaşayan Âşıklık Geleneği. Ankara 2011 sf, 145–160

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Venice/pdf/news/halk_hikayeleri_cilt_1_son.pdf

Halk edebiyatımız, halk şiirimiz halkın duygusunu, duyarlığını, inancını, sevincini dile getirir. Halk sanatının ana kaynağı halktır, halkımızın günlük hayatıdır. Yiğitlik kahramanlık, halkımızın ortak beğenisi olarak, yiğitlenme, koçaklama, türkü ve şiir halinde halk şairlerimiz sazlarıyla, sözleriyle folklorumuzda ve kültür varlığımızda önemle yerini alarak gelecek çağlara yankılanır durur.

Köroğlu böylesine yiğit ve kahraman bir destan şairimizdir.

Köroğlu'nun en büyük desteği ve yardımcısı canı kadar sevdiği kır atıdır. Türk destanlarında, efsanelerimizde kahramanlar atlarıyla birlikte anılırlar. Bu atlar, efsaneleşmiş atlardır. Kanatlıdırlar, uçarlar, aşılmaz hendekleri bir çırpıda aşarlar, onları iyi ederler. Kahramanlar zindana düşse yakınından ayrılmaz, yıllarca onun yolunu beklerler. Hz. Ali'nin Döldül'ü, Battal Gazi'nin Aşkar'ı, Sarı Sal-tuk'un atları halk inancında asırlardan asırlara intikal eden hep aynı atlardır. Türk milletinin inancında kahraman atlar, kahramanlar binicileriyle birlikte doğar, büyür sır olur. Türk-İslam kahramanlarıyla yeniden canlanırlar.

Battal Gazi'nin atı Aşkar'a Âşık Fezai'nin diliyle seslenişine kulak verelim:

*“Haydi, Aşkar Fermanı var beylerin
Dönsün başımızda ecel kuşu heey
Bulutları kısıbet yapan dağların
Gözümüzde tüter oldu döşü heey.”*

Köroğlu'nun atı Kır At da bir efsane, bir civan, bir güzel, bir yiğit, gemi gü-müşten, nalları altından bir attır. Kır At Köroğlu'nun kahramanlıkta tek dayanağı, şiirlerini, türkülerinin ilham kaynağıdır. Köroğlu'nun kız perçemli Kır Atına sesle-nişine bir kulak verelim.

*“Çamlıbele süreyidim yolunu
Altınlardan nallatım nalını
Üç güzel dokutayım çulunu
Alma gözli, kız perçemli, Kır Atım.*

*Başını başımdan yukarı tutar,
Haykırır köpüğü başından atar
Kaçarsa kurulur, kovarsa tutar
Alma gözli, kız perçemli Kır Atım.*

Köroğlu Kır Atına hayrandır. Onu övmelere doyamaz. Konuşur, şiir dilince, coşkulara sığmayan sevgisince:

*Kır Atı sorarsan yedidir yaşı
İridir gövdesi, ufaktır başı
Dizgini çekende un eder taşı*

*Estir Kır Atım es, yâre gidelim
Dost düşman içinde sıla edelim...*

*Yokuşa yukarı tavşan sekişlim
Bayıra aşağı ceylan büküşlüm
Alnı akıtmalı, göğsü gümüslüm.*

*Estir Kır Atım es, yâre gidelim.
Dost düşman içinde sıla edelim¹¹.*

Köroğlu başka bir şiirinde ise Kır Atını medheder.

*Kır At'a binsem, sağrı örtülür
Kır At'a binsem, yerler yırtılır
Kır At'ın erliğinden can mı kurtulur
Ver yolun bac'ımı gel geç bezirgân.*

*Altımda Kır At'ım Arslan külâhlı
Şahin bakışlı da harbi kulaklı
Köroğlu dersin çatal yürekli
Topuzun altına dayanan gelsin¹²*

Güney Anadolu'nun güçlü halk şairi Dadaloğlu yiğit bir ruha sahip. Dadaloğlu bir cenk şairi. Dağ havasını doldurduğu civanmert yüreğinden gümbür gümbür mısralar dökülür.

Çukurova'da Cerit namıyla bir Türkmen Aşiretinin at üstünde serüvenini dile getirir Dadaloğlu.

*“Cerit Rakiye'den sökün eyledi
Bir fırkat geldi de serime doğru
Altı arap atlı Avşar beyleri
Çek atın başını Uruma doğru.”*

Dadaloğlu'nun “Dağlar bizimdir” şiirini unutmak mümkün mü?

*Kalktı göç eyledi Avşar elleri
Ağır ağır giden eller bizimdir.
Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.*

Dadaloğlu'da Kır At'a vurgundur. Bu efsane at, Köroğlu'nun Kır Atının tıpkısıdır, ta kendisidir. “Dadaloğlu'nun gözünde kadınlar da atlar ile aynıdır. Ve Dadaloğlu her ikisini de çok sevmektedir¹³.”

¹¹ Halıcı, Feyzi, Çağrı dergisi, Yıl: 20, Sayı: 224, Eylül 1976, sf.18–23

¹² Yardımcı, İlhan, Tarih ve Folklor”, Kümbet Dergisi, Temmuz-Ağustos 2015, Sayı: 37, sf.76–77

¹³ Yorgancı, Orhan, Dadaloğlu, İst, 2013 sf. 37

*Şu yalan dünyaya geldim geleli
Severim Kır Atı, bir de güzeli
Değip onbeşine kendim bileli
Severim Kır Atı, bir de güzeli*

*Dadaloğlu 'm hile yoktur işimde
Yiğit olan yiğit görür düşünde
At dördünde, güzel onbeş yaşında
Severim Kır Atı, bir de güzeli*

Dadaloğlu ayrıca, ata nasıl binilir, iyi bir at nasıl olur, bunların kurallarını aşağıdaki şu dizelerle anlatmaktadır.

*Atın iyisi de tezceden alır
Güzelin yüzünde çifte ben olur
Hey ağalar at dördünde çiğ olur
Güzele on dört ata beş gerek*

*Atın beli kısa, boynu uzun
Kuru suratlısı elma gözlüsü
Değdim on beşime kendim bileli
Severim kır atı birde güzeli*

At göçerlerin, hiçbir zaman vazgeçemedikleri çok önemli bir arkadaştır. Kavgalar, savaşlar, yarışlar, cirit oyunu at ile oynanmaktadır. At, ilk önce kavga içindir. Düşmana tıpkı cirit atar gibi yaklaşmak, kılıçla vurmak ve yine aynı hızla kaçmak için her zaman ata ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca göçler yer değiştirirken at ile taşınmakta ve birbirleriyle haberleşmeyi de at ile yapmaktadır.

*Parladı kılıçlar bindi kılıca
Atı yavuz olan çıkıyor uca.*

Hurşit Bey ile Mahmihi Öyküsünden

Hurşit Bey güneye doğru yürümüş ve karşısına bir göl çıkmıştı. Atını göğe doğru sürmüş, at tam suyu geçip karaya çıkacağı sırada atın arka ayakları çamura gömülmüş. Hurşit Bey de güçlkle kendini karaya atmıştı. Atını kurtarmak için saatlerce uğraşmış, fakat kurtaramamıştı. Çaresiz kalınca ağlamaya başlamış ve atını orada bırakarak sevgilisin arkasından koşmaya karar vermiş ve şu ağıtı okumaya başlamıştı.

*Kellesi iriydi sağrısı geri
Ne kadar çağırsam gelmiyor beri
Bile yitirdim hem de nazlı yâri
Seri ata kurban canım güzele.*

Hurşit Bey, daha sonra da gölü geçerken kendisini kurtaran atının methine başlamıştı.

*Enişe gidince ceylan sekişli
Yokuşa çıkınca tavşan büküçlü
Önü bedir, bedir çifte nakışlı
Serim ata kurban canım güzele¹⁴.*

Karacaoğlan at üstünde sürekli gezen ozandı.

*Kalk gidelim atım harap haneden
İğrikol'a dayım yedirem atım
Kısmetimiz versin Mevlam yaradan
Gece İğrikol'da yatalım atım*

*At ile Kırım'ı aştıktan geri
Dizgini boynuma düştükten geri
Ak Suyun köprüsün geçtikten geri
Bu gece Maraş'ta yatalım atım¹⁵*

Battal Gazi'nin Babası Hüseyin Gazi Rüyasında

“Yarın sabah mağaradan çıktığında, bir beyaz at göreceksin. Ak buluttan be-yazca... Bir kutlu at olacaktır o...Sahibini rüzgâr gibi uçurur, sahibinden başkasını üstünden aşırır... Ne yap et, yakala onu. Fakat sen binmeyesin ona. Al götür yede-ğinde. Oğlun Cafer'indir (Battal Gazi) o tay... At değil, karındaş (Kardeş) olacaktır ona... Unutup da başka bir isimle seslenmeyesin; adı Aşkar'dır onun¹⁶.

Bir çatışma esnasında zor durumda kalan Kaçak Nebi¹⁷ Bozata böyle seslenir.

*Nebi'nin bığları eşme eşmedi
Papağı gülleden deşme deşmedi
Nebi'nin atını heç at geçmedi*

¹⁴ Yorgancı, Orhan, Dadaloğlu, İst, 2013, sf, 37-38

¹⁵ Halıcı, Feyzi, Çağrı dergisi, Yıl, 20, Sayı: 224, Eylül 1976, sf, 18-23

¹⁶ İbrahim Ünsal-Battal GAzi korkusuz savaşçı. Ankara 2013 sf, 30-31

¹⁷ Kaçak Nebi 19. yy'da Azerbaycan-Nahçıvan-Zengezur köyünde yaşamış bir halk şairidir.

*Koy mene desinler ay Kaçak Nebi
Divanı yerinden oynadan Nebi*

Hız Hızır için söylenen bir deyiş :

*Gün doğuyor,
Bozat gözükmekte
Bozat bir çiçektir
Süvarisi de tanrılara özgü gizemli renkte!
Her kim ki Hak'ka, Hızır'a yakarırsa
O, daima böylesinin yanındadır!"*

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE AT

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk dünyasının en önemli ortak eserlerinden biridir. Eser, Oğuzların arasında geçen olayların konu edildiği on iki hikâyeden oluşmaktadır. Olaylar Kuzey ve Güney Doğu Anadolu ve Azerbaycan civarında geçmektedir.

Hikâyelerde Türklerin kahramanlıklarını, kahramanlarını akıcı hikâyeler şeklinde görmekteyiz. Dede Korkut'un "Boğaçhan ve Salur Kazan" adlı hikâyelerinde ki deyişlerde atın ismini birçok mısralarda görmekteyiz. Bu iki hikâyede geçen mısralardan bir kaçını aşağıya çıkarttık.

- "Büyük cins **atlar** sahibini görüp homurdağında," (Boğaçhan)
"Boynu uzun büyük cins **at** ver bu oğlana" (Boğaçhan)
"Babam, **at** koşturuşuma baksın, benimle övünsün" (Boğaçhan)
"Yelesi kara cins **atına** sıçrayıp bindin" (Boğaçhan)
"**At** ayağı çabuk, ozan dili çevik olur"
"Boynu uzun büyük cins **atlar** senin gider."
"Altındaki alaca **atını** ne översin," (Salur Kazan)
"Yağız al **atı** sürerim" (Salur Kazan)
"Koç **atların** gelip içtiği su" (Salur Kazan)
"Kara koç **atlar** gördüğünde kişnettiren" (Salur Kazan)
"Tavla tavla koç **atlarına** düşman binmiş" (Salur Kazan)
"Yağız al **atını** ver bana," (Salur Kazan)
"Erlerin şahı Ali'nin **Düldül**'ünün eyeri ağaç," (Salur Kazan)
"Tavla tavla bağlanırken **atıma** yazık," (Salur Kazan)
"Yiğit yiğit **atlar** ihtiyarlamıştır, yavru vermez," (Salur Kazan)
Dede Korkut hikâyelerin sonunda ettiği duada,
"Koşar iken ak **boz atın** sendelemesin," (Boğaçhan-Salur Kazan)¹⁸

¹⁸ Azim, Mehmet, Boğaçhan Dede Korkut Hikâyeleri, Haziran 2009.

AT ÜZERİNE SÖYLENİMİŞ ATASÖZLERİ

Ata büyük önem veren ve sevgi besleyen bir millet olarak tanındık. Atın tarihimizde ayrı bir yeri vardır.”Türkler at üstünde doğar, at üstünde büyür, savaş meydanlarında ölürler.” sözünü Avrupalılar söylemiştir.

Tarihin ilk çağlarından beri, kazanılan zaferlerde atın payı büyüktür. Nal sesleri ile Viyana kapılarına kadar dayanan atalarımız, sayısız fetih destanlarını yağız atları üzerinde başarmışlardır. Sözlü halk edebiyatımızın konuları içerisinde; ata ayrılan yer, küçümsenemeyecek kadar fazladır. At; yiğitliğin, cesaretin, metanetin, bağlılığın ve kükreyişin sembolü olarak zamanımıza kadar dillerden düşmemiştir.

Dağarcığımız içerisinde bulunan, at üzerine söylenmiş atasözlerini sıralayalım:

- 1-**At** yiğidin yoldaşdır.
- 2-**Ata** arpa, yiğide pilâv gerek.
- 3-Eğer, **ata** yük olmaz.
- 4-**Atın**, avradın beli ince gerek.
- 5-**At** yiğidin altında aksamaz.
- 6-**At** koşar, ikbal geçer.
- 7-**Atı** atın yanına bağlarsan, ya huyundan alır, ya tüyünden.
- 8-**Ata** binersen Allah’ı, attan inersen atı unutma.
- 9-Koşan **ata** kamçı vurulmaz.
- 10-Hasma karşı **at** oynatmağa yer komadılar.(koymadılar)
- 11-Fukaranın çocuğu, zenginin **atı** kıymetli olur.
- 12-**At**, avrat, silah
- 13-**Atı** alan Üsküdar’ı geçti
- 14-**Ata** dost gibi bakıp, düşman gibi binmelidir.
- 15-**At** binicisini bilir.
- 16-**At** bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz.
- 17-**At** teper, katır teper, arada eşek ölür.
- 18-**Attan** indi, eşeğe bindi.
- 19-İğreti **ata** binen tez iner (El atına binen tez iner)
- 20-**At** sahibine göre kışner.
- 21-Bahşiş **at**’ın dişine bakılmaz.
- 22-**At** beslenirken, kız istenirken dikkat etmeli.
- 23-**At** ile avrada güven gerek.
- 24-**Atın** ölümü arpadan olsun.
- 25-**At** binenin kılıç kuşananın.
- 26-**At** ırlıkta, yiğit gariplikte...
- 27.**At** ilin, it ilin, bize ne.
- 28-**At**’ın dik başlısı, yiğidin ağır başlısı.
- 29-**At** ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.
- 30-At ölürse itlere bayram olur.
- 31-**At** pazarında eşek izi ne arar.
- 32-**At** izi, it izine karıştı.

Bir çivi bir nalı, bir nal bir tırnağı, bir tırnak bir ayağı, bir ayak bir atı, bir at bir kumandanı, bir kumandan bir vatani mahvedebilir – **Cengiz Han**

Atımın geçtiği yerde ot bitmez – **Atilla**

Âlimleri bindiği atın ayağından üstümüze sıçrayan çamur, şerefimizdir.

Y.Sultan Selim

Rodeo şike yapamayacağın tek spordur. Boğalar ve atlarla anlaşman gerekir ama onlar seni anlamazlar.

Ömrünün 7,5 yılı at sırtında geçen Kanuni Sultan Süleyman (Muhteşem Süleyman) “kendisini ifade eden şu sözü söylemiştir. **Ben Öleceksem At Sırtında Ölmeliyim, Yumuşak Döşekler Yaralar Beni¹⁹**”

Ayrıca söylencelerde adı geçen sıra dışı at türleri şunlardır:

1. **Yılmaya:** Kanatlı At
2. **Tulpar:** Uçan At
3. **Kilin:** Boynuzlu At
4. **Ciren:** Konuşan At. Kayçı Ceren ve Kamçı Ceren en iyi bilinen iki tane-sidir.
5. **Burşun:** İkiz Atlar. Ak Burşun ve Kök Burşun. Uçabilirler.
6. **Bozat:** Hz. Hızır'ın atı.
7. **Burak :**İslam inancına göre, Muhammed'in Miraç'ta kullandığı binektir.
8. **Düldül:** Hz. Ali'nin atı, Hz. Muhammed'in beyaz dişi katırının adıdır. Bu katır Hz. Muhammed'e, Ufayr adındaki eşek ile birlikte, Mısır Meliki Mukavkis tarafından hediye olarak gönderilmişti. Hz. Muhammed de Düldül'ü, Hz. Ali'ye hediye etmişti.

Türk destanları içinde en çok tanınan birkaç atın adına verilecektir. En bilinen ve dikkat çekici atlar şunlardır.

1. **Şubar:** Alpamış Han'ın atıdır.
2. **Akkula:** Manas Han'ın atıdır.
3. **Burul:** Koblandı Han'ın atının adıdır.
4. **Çalkuyruk:** Töştük Han'ın atıdır.
5. **Akbut:** Ural Han'ın atının adıdır.
6. **Alp Şalcı:** Kültiği'nin atının adıdır.
7. **Aşkar:** Battal Gazinin Atının adıdır.
8. **Bozat:** Kaçak Nebinin Atının adıdır.
9. **Kırat:** Köroğlu'nun atının adıdır.
10. **Alapaça:** Kızıroğlu Mustafa Beyin atının adıdır.
11. **Kamertay:** Şah İsmailin atının adıdır.
12. **Karaduman:** Yavuz Sultan Selimin atının adıdır.
13. **Sakarya-Çankaya:** Atatürk'ün atının adıdır.
14. **Yağız:** Osman Paşa'nın atının adıdır.
15. **Bukephalos:** Büyük İskenderin atının adıdır.
16. **Ferhan (Beyaz Küheylan):** Padişah Abdülhamit Han'ın atının adıdır.

¹⁹ Taylan, Nermin, Osmanlı Padişahları, İstanbul 2012, sf. 22-23.

17. **Tayyar, Dağ Lalesi, Celali Beyaz:** IV. Murad'ın atlarının adıdır.

18. **Kara At:** Âşık Şenlik'in atının adıdır.

19. **Ceylan :** Kara Fatma'nın Atı (Milli Mücadele Kahramanı)

Günümüzde atlara verilen isimlerden bir kaç örnek verecek olursak, Poyraz-Rüzgâr-Atılğan-Fırtına-Karayel- Küheylan vs.

Kars yöresinde, bir uğur ve gelenek olarak atlara ilk konan isimler asla değiştirilmezdi. Ayrıca Kars yöresinde atın erkeğine **gulun, tay** ve **ürge** denirken dişisine **gulan** adı verilir.

Anadolu dışındaki Türk dili lehçelerinde de at başta gelmektedir. Örnek diye bir Nogay atasözünü sunalım.

Atın iyisi-Hızından
Kadının iyisi-Gözünden
Yiğidin iyisi-Sözünden
Kızın iyisi-Kılığında
Dervişin iyisi-Yemek yiyişinden
Zengin'in iyisi-Yaşamasından belli olur²⁰.

Bütün bunlardan dolayı iki güzel söz vardır; “Atsız Alp Olmaz” ve “At Türkün Kanadıdır²¹”

---

²⁰ Akalın, Sami, Tombak Dergisi, “Türk Kültüründe At”, Sayı: 20, Haziran 1998, sf. 32.

²¹ <http://abdurrahmanakbilmez.blogspot.com.tr/2013/07/turklerde-at-kutsaldi.html>

Röportaj/ Interview/ Интервью:

**NAİL TAN İLE NEKROLOJİ
VE BİYOGRAFİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ**

**INTERVIEW WITH NAIL TAN ON NECROLOGY AND
BIOGRAPHY**

**ИНТЕРВЬЮ С НАИЛЕМ ТАНОМ О НЕКРОЛОГИИ И
БИОГРАФИИ**

Söyleşiyi Yapan: Dr.Abdullah DEMİRCİ*

ÖZ

Bütün dünyada biyografi bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Buna da nekroloji gibi bir bilim dalı adı verilmiştir. Ayrıca, Biyografi ve Biyografya

---

* Em. Eğitimci. Halk Bilimi Araştırmacısı. Ankara/TÜRKİYE
(abdemirci@gmail.com)

Enstitüleri kurulmuştur. Bazı ülkelerde meselâ Azerbaycan'da Devlet Biyografi Kurumu adıyla bir kuruluş oluşturulmuştur. Bu kuruluşta her şair ve yazarın arşivi tutuluyor. O yazar ve şairle ilgili yazı, haber, doküman, belge bilgisayar ortamında bir dosyada saklanıyor. Bu dosyanın gelişmesi de takip ediliyor.

Bu söyleşi, Biyografi Arşivinin eksikliğini ortaya çıkarmaktadır. Söyleşi sonunda; her yazarın kendi arşivini bu eksikliği gidermek amacıyla oluşturması gerektiği ortaya konmaktadır.

Anahtar kelimeler: Nekroloji, biyografi, biyografi arşivi, Nail Tan, Türk dili.

ABSTRACT

Biography has been accepted as a science all over the world. This is called a branch of science like necrology. In addition, Biography and Life History Institutes were established. In some countries, for example in Azerbaijan, an organization has been established under the name of State Biography Institution. Archives of every poet and writer are kept in this institution. The articles, news and documents about that writer and poet are stored in a file in the computing environment. The development of this file is also followed.

This interview reveals the lack of Biography Archive. At the end of the conversation; it is put forward that every author should create his own archive in order to make up for this deficiency.

Key Words: Necrology, biography, biography archive, Nail Tan, Turkish language.

Dr. Abdullah Demirci: Türk Dili dergisinde uzun süredir nekroloji yazıları yayımlıyorsunuz. Bu biyografileri yazarken hangi güçlüklerle karşılaşılıyorsunuz?

Nail Tan: Nekroloji yazılarını sadece *Türk Dili*'nde yayımlamıyorum. Türk dünyası yazarlarını TDK'nin *Türk Dünyası* ile *BAL-TAM Türklük Bilgisi* (Balkan Türkolojisi) dergisine, halk bilimcileri *Folklor Edebiyat*, *Millî Folklor*, *Erciyes*, *Kültür Çağlayanı* gibi dergilere gönderiyorum.

Belki inanmayacaksınız, her ölen şahsiyetin yazısı ortalama bir haftamı alıyor. *Türk Dili*'ndeki ölenleri yazma görevini TDK Başkanı Prof.Dr. A. Bican Ercilasun vermişti. Yaklaşık yirmi yıldır bu görevi sürdürüyorum. TDK yönetimine göre biyografi formatı değişebiliyor. Biyografisi yazılacak kişilerin Türk edebiyatı tarihinde yeteri kadar tanınmış ve eser sahibi olmaları gerekiyor her şeyden önce. TDK'nin dernek dönemi (1932-1983) üyeleri ile kamu bilim kurumu dönemindeki (1983 sonrası) Bilim Kurulu Üyelerinin biyografileri mutlaka yazılıyor. Üniversite-lerdeki Türk dili ve edebiyatı öğretim üyeleri de ihmal edilmiyor.

Dr.Abdullah Demirci: Nekroloji yazılarını yazarken hangi güçlüklerle karşılaşılıyorsunuz?

Nail Tan: Bu işin sıkıntıları çok. Her şeyden önce geniş bir haberleşme ağına sahip olmanız gerekiyor. Bir şair ve yazar, dil bilimci, edebiyatçının ölümünü duymadığınız, yazmadığınız zaman öküzin altında buzağı arayanlar oluyor. Çünkü *Türk Dili* bir devlet dergisi. Yansız, bütün yazar ve bilim insanlarını kucaklamak zorundayız. Tabii, devlete karşı suç işlemiş dikkate almıyoruz.

İkinci sıkıntı, yazar ansiklopedi, sözlükleri ile genel ağ (internet) bilgilerinde yaşıyor. Basılı kaynaklardaki bilgiler belli tarihlere kadar. Daha sonraki yayınlar için bilgisayar başında tarama yapmak zorundasınız. Millî Kütüphane Kataloğundan tarama mutlaka gerekiyor. Kitap adlarında, tarihlerde çok yanlış yapılıyor. Bu sebeple, bazı kitapları mutlaka görüyor veya kapağına bakıyorum. Türünü belirlerken de çoğu zaman kitabın kendisine ulaşmak gerekiyor. Şahsiyetlerle ilgili armağanlar, anı kitapları, monografiler, tezler çok işime yarıyor. Bu materyale göre, biyografinin ilk şeklini yazdıktan sonra eksik bilgiler için ailesi veya yakın çevresinden bir kişiyle konuşuyorum. Hem başsağlığı diliyor hem de istediğim bilgiyi alıyorum. Bu görüşme sırasında biyografiyi yayın iznini istiyorum. Bazı ailelere, yazdıklarımı gönderip onaylarını da aldığım çok oluyor.

Dr. Abdullah Demirci: Nekroloji yazılarında daha hassas olmak gerekiyor her halde?

Nail Tan: Nekroloji yazılarında kesin ölüm tarihi ve defin yerine, ailesine çok önem veriyorum. “Evli ve üç çocuk babasıydı.” ifadesini asla yeterli görmüyorum. Telif hakları ve anma günleri dolayısıyla eşi ve çocuklarını bilmeye mecburuz.

Dr.Abdullah Demirci: Biyografi, otobiyografi türünün tarih ve edebiyat alanındaki önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Nail Tan: Dergi yayımlandıktan sonra, merhum veya merhumenin ailesine göndermek de bana düşüyor. Çok dua alıyoruz. Yaptığımız görevin değerini anlıyoruz. Ölülerimizi hayırla anmak, dinimizin, kültürümüzün bir gereğidir.

Dr. Abdullah Demirci: Biyografi, otobiyografi türünün tarih ve edebiyat alanındaki önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Nail Tan: Biyografi, otobiyografi, her şeyden önce bibliyografya, sözlük, ansiklopedi gibi yazılması zor ilmî ve edebî eserlerdir. Bütün dünyada bu konu yani biyografi bir ilmî dal kabul edilmiş, Biyografi/Biyografya Enstitüleri kurulmuştur. Kişileri bilmeden, tanımadan olayları betimlemek, eserleri yorumlamak mümkün müdür?

Osmanlı döneminde tabâkât, tezkire, tuhfе denен biyografi kitapları yazılmıştır. Şuârâ Tezkireleri olmasaydı biz Osmanlı dönemi şairlerini nasıl öğrenecektik-

tik? Bu dönemde sadece şair ve yazarların değil, devlet adamı, âlim, müderris, kadı pek çok şahsiyetin biyografileri yazılmıştır. Şu Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'si, ne kadar önemli bir eserdir. Taşköprülüzade'nin açtığı *Şakâik* çığırı, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi ve daha niceleri... İbnülemin ve Bursalı Mehmet Tahir son halka denilebilir.

Dr. Abdullah Demirci: Biyografi konusunda kurumsal olarak neler yapılabilir?

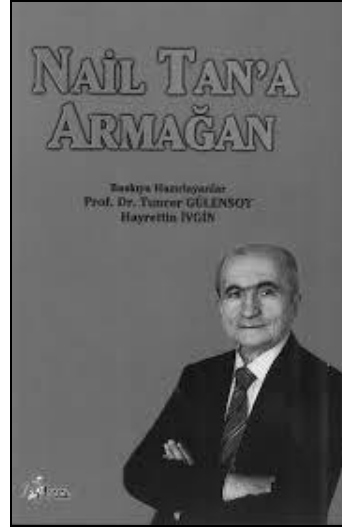
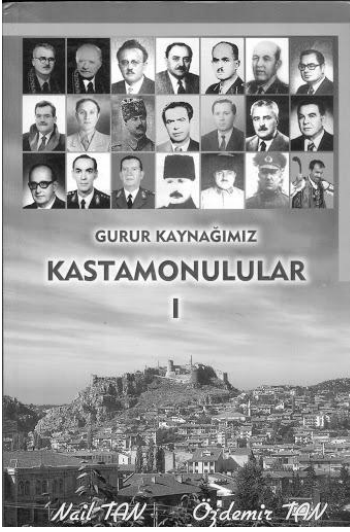
Nail Tan: Sık sık Azerbaycan'a giderim. Orada gördüğüm devlet biyografi kurumu beni şaşkına çevirdi. Sovyetler Birliği'nden öğrenmişler. Her şair yazarın arşivi tutuluyor. Onunla ilgili her yazı, haber kesilip dosyasına konuyor. Tabii yayınları da takip ediliyor. Bizde, her yazar kendi arşivini oluşturmak zorundadır. Adnan Ötügen'in Millî Kütüphaneyi 1940'lı yıllarda kurması geç de olsa ne kadar hayırlı bir hizmet olmuştur.

Keşke her yazar otobiyografisini yazabilse. Edebiyat araştırmalarında eserle yazarın hayatı arasındaki bağlar çok önemlidir. Bir eser, durup dururken ortaya çıkmaz. Yazarın hayatı en birinci etkidir.

Dr. Abdullah Demirci: Biyografi türünde bugüne kadar yapılan çalışmaları yeterli buluyor musunuz? Neler yapılmalı?

Nail Tan: Durumumuz hiç yoktan iyidir ama asla yeterli değildir, 21. yüzyılın bilimsel değerleriyle bağdaşmamaktadır. Biyografi, bibliyografya işleri şahısların, vakıfların, derneklerin, yayınevlerinin himmetine, gayretine bırakılamayacak kadar önemlidir. Her şeyden önce, kişi ve kuruluşlar yansız olamıyor. Beğenmedikleri birçok kişiyi çalışmalarının dışında tutuyorlar. Devlet, bibliyografya hazırlama işini kanunla Millî Kütüphaneye vermişti. Bu iş artık Millî Kütüphane personelinin üstesinden gelebileceği bir iş değildir. Bibliyografya, biyografi işleri için TTK, TDK, TÜBİTAK benzeri devlet bilim kuruluşlarına ihtiyaç vardır. Türkiye Bilimler Akademisi, yurt dışındaki bilim akademileri gibi teşkilatlanıp maddi kaynağa sahip olabilseydi, akademi bünyesinde de bu çalışmalar yapılabilirdi.

Dr. Abdullah Demirci: Biyografi yazarken hangi kaynakları kullanıyorsunuz? Kaynaklara nasıl ulaşıyorsunuz?

Nail Tan: Nekroloji yazılarımla ilgili açıklamayı ilk soruya cevap verirken açıklamıştım. Benim en önemli biyografi çalışmalarım memleketim Kastamonu'nun yetiştirdiği devlet adamı, komutan, yüksek yargı mensubu, parlamenter, şair, yazar, ressam, heykeltıraş, oyuncu, bilim ve iş insanlarıyla ilgili 10 Ciltlik *Gurur Kaynağımız Kastamonulular* adlı (Ö. Tan'la) eserde toplanmıştır. Beylikler döneminden itibaren günümüze kadar yaklaşık 2000 Kastamonulu ünlünün hayatı, çalışmaları, eserleri bu ansiklopedi tarzı yayında yer almıştır. Ayrıca; Orhan Şaik Gökyay, M. Behçet Necatigil, Hakkı Kâmil Beşe, Halil Erdoğan Cengiz, Sabahattin Engin, Fazıl Bayraktar gibi ünlü isimler hakkında müstakil kitaplar yazdım.

Gurur Kaynağımız Kastamonulular'ı hazırlarken başvurduğum başlıca kaynaklar şunlardı:

a.Yeni alfabeye aktarılmış Selçuklu, Osmanlı biyografi kitapları: Sicill-i Osmanî ve Zeylleri, Şakâik-i Numaniyye ve Zeylleri, Osmanlı Müellifleri, Son Asır Türk Şairleri, Sadrazamları, Hattatları, Musikişinasları, Sefine-i Evliya, 30 civarında Şuârâ Tezkîresi gibi.

b.Cumhuriyet döneminde yazılmış şair, yazar, bilim insanı, kültür adamı ansiklopedi ve sözlükleri: O kadar çok ki. Bir kısmını saymakla yetinelim. İbrahim Alaattin Gövsa: *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, Yılmaz Öztuna: *Türk Müsikîsi Ansiklopedisi*, Sadeddin Nüzhet Ergun: *Türk Şairleri*, Reşat Ekrem Koçu: *İslam Ansiklopedisi*, Süleyman Hayri Bolay: *Türk Düşünürleri*, M. Behçet Necatigil: *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İpekten-İsen-Toparlı-Okçu-Karabey: *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, AKM: *Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, YKY: *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, YKY: *Osmanlılar Ansiklopedisi*, Tuncer Gülensoy: *Türkiye Türkologları I-III*, İhsan Işık: *Türkiye*

Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi (12 Cilt), *Dünya ve Türk Ünlüleri Ansiklopedisi*, *Türkiye’de Kim Kimdir?*, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, *Ana Britanica*, *TDV İslam Ansiklopedisi* ve diğer tıp, müzik, güzel sanatlar ansiklopedilerinin tamamı. Sadece yazar sözlüklerinin sayısı 25’e yakın.

İllerin şair, yazar ve diğer ünlülerini konu alan kitaplardan Kastamonu’yla ilgili olanlar elimizden geçti. İhsan Ozanoğlu’nun *Kastamonu’nun Yetiştirdiği Meşhur Adamlar* risale dizisinden çok yararlandık. Hemen hemen her ilin meşhurları kitaplaştı. Erzurum, Sivas, Malatya gibi illerde valilik ve belediyeler külliyatlar yayımladılar. Edirneli Ahmet Bâdi Efendi’nin Edirne meşhurları da yayımlandı. Ord.Prof.Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Kastamonu Meşâhiri*’ni unutmak mümkün mü?

c.Genelağ (internet) biyografileri.

d.Ailelerden edindiğimiz bilgiler. İşin zor tarafı burada. Ne yazık ki birçok aile, büyüklerinin önemini farkında değil. Fotoğraf, mektup, diploma olarak çok az belge saklanmış.

Dr. Abdullah Demirci: Bu türün kıymetinin bilindiğini söyleyebilir misiniz? Neden?

Nail Tan: Bilinmediğini siz de biliyorsunuz ki, arkasından neden sorusunu soruyorsunuz. Türkiye’de her şeyden önce arşiv geleneği yok. Osmanlı Arşivini devralan devlet kendi arşivini kurmayı 1980’li yıllarda düşünmüş ancak. Devlet Cumhuriyet Arşivi, biyografilerle de mecburen ilgilenmek zorundadır. Cumhuriyet döneminde gazete ve dergi yayıncılığındaki gelişmeler, arşiv kurmayı nispeten kolaylaştırmıştır.

DTCF’de Kütüphanecilik Bölümü yanında arşivci yetiştiren öğretim dalı yanılmıyorsam 1990’dan sonra açıldı.

Kuruluşlar tarihlerini yüzeysel olarak biliyorlar. İdarecileri de bir resim, fotoğraf olarak ancak gündeme geliyordu. Resim asma da bazı kuruluşlar dışında yasaklandı.

Başımдан geçen bir olayı hiç unutmuyorum. Babamın babası Süleyman Demdem İstiklal Savaşı’nda atıyla birlikte 37 yaşında cepheye çağırılmış. Bir daha geri dönmemiş. Babam, hayatı boyunca MSB’ye, cumhurbaşkanlarına, başbakanlara dilekçe verip babasının akıbetini sordu. Şehit miydi, yoksa asker kaçağı mıydı? Devlet görevlileri MSB arşivine inip Arap harfli şehit, gazi defterlerine bakmadılar. Çünkü, savaş yıllarında arşiv oluşturulacağına inanmıyorlardı. Kendileri tutmadıkları için. Bir hamiyetli Kastamonulu General (Korg. Sezai Bostancı) şehit defterlerinin bulunduğu arşivi tarif edip Arap harflerini okuyabilen memurlara baktırdı ve 2016 yılında, babam öldükten 46 yıl sonra şehit belgesi ve madalyası geldi. Buna rağmen bilgisayar sayesinde çok karamsar değilim. T. İş Bankası, Tarih Vakfı, YKY, TDK, TTK, AKM, KTB Yazma Eserler Başkanlığı, TÜBA, TDV gibi kuruluşların çok önemli biyografi yayınları yaptıklarını da belirtmeliyim.

Bu önemli konuya eğildiğiniz için çok teşekkür ederim.

KÜLTÜR EVRENİ DERGİSİ

ISSN: 1308-6197

Yayın İlkeleri

1) Kültür Evreni Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2) Kültür Evreni Dergisinde [halk bilimi, dil bilimi, müzik, edebiyat, Türklük bilimi, mitoloji] alanında makalelerin yanısıra; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.

3) Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayının organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.

4) Kültür Evreni Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.

5) Kültür Evreni Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe özet ve anahtar kelimeler, İngilizce özet (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.

6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle özet ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça özet ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

10) Özetler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özetler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özetler de kabul edilmeyecektir.

11) Özetler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özetini içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duyup duymayacağına karar vermesine imkân vermelidir.

12) Özetlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan problem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler

açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya konulur. “Çok, az, büyük, biraz” vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların genellenebilir olup olmadığı, potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler genellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özetle; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gömü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a) Yazının Başlığı

-Türkçe başlık

-İngilizce başlık

-Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özetler

-Türkçe özet ve anahtar kelimeler

-İngilizce özet (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki özet ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

c) Makale Metni

d) Kaynakça

e) Ekler (varsa)

f) Geniş özet (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft Word) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18) Yazılar (makaleler), başlıklar, özetler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minimum 2000 kelimeden az olmamalıdır. Yani, Kültür Evreni dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içeride belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ, M.Fuat(2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Makale ve bildirimler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar; e-posta (e-mail) olarak (**kulturevreni@gmail.com**) mail adresine gönderilecektir. Arzu edilirse yazılar; derginin (**www.kulturevreni.com**) sitesinde “makale gönder” menüsüne tıklanılarak ve ilgili alanlar doldurularak da gönderilebilir.

23) Dergi Temsilcilerine aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka (**kulturevreni@gmail.com**) e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

25) Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

UNIVERSE CULTURE JOURNAL

ISSN: 1308-6197

Publication Principles

1) *Universe Culture* published four times a year is an international peer reviewed journal.

2) *Universe Culture* journal includes scientific articles about [folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology]. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.

3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Universe Culture* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.

4) The languages of the *Universe Culture* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Turkmen, Crimean Tatars etc.), English and Russian.

5) Writings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writing) should be include abstract, and key words Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.

6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and key words.

7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and key words in Turkish, English and language of main text abstract and key words.

8) The article in English should be include English and Turkish abstract and key words.

9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and key words.

10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.

11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

2) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as “So, little, big, little” etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Key words also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Key words should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and key words
- English abstracts (summary) and key words

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and key words in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS World program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Universe Culture* journal, writings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of "**Bibliography**". Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. "**Bibliography**" will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [Köprülü, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik", *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of (www.kulturevreni.com) by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (kulturevreni@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel. (kulturevreni@gmail.com)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blinding principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) There will be no royalty payment after the publishment of these articles.

ЖУРНАЛ “МИР КУЛЬТУРЫ”

ISSN: 1308-6197

Требования по изданию

1) Журнал “Мир культуры” является реферированным журналом и выходит в год четыре раза.

2) В журнале “Мир культуры”, наряду со статьями из области [фольклора, языковедения, музыки, литературы, тюркологии, мифологии] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

3) Статьи, которые будут печататься в журнале “Мир культуры”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

4) Статьи, в журнале “Мир культуры”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

5) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Мир культуры” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (keywords) должны быть латинскими буквами.

6) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

7) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком, английском языках и на указанных диалектах.

8) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

9) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

11) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и результатов. Аннотация должна заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

12) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время, место и данные исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науке. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

13) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издании, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

14) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

15) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

16) Правила писания статьи

g) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

h) Аннотации

-Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

i) Текст статьи

j) Источники

к) Приложения (если имеются)

l) Обширная аннотация (по требованию)

17) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Cyr (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18)Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Мир культуры” не менее 5 страниц.

19) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

20)Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

21) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M.Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице (www.kulturevreni.com) кликая над **“makale gönder”** надписью и заполняя форму **“Makale Gönder Formu”**. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляться по адресу (**kulturevreni@gmail.com**)

23) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (**kulturevreni@gmail.com**)

24) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколегий для рассмотрения и она будет печататься на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылааться к авторам. Члены совета редколегий не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальным. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколегий. Окончательное решение о публикации статьи будет принимается редколегией.

25) Авторы статей не будут вознаграждаться.

